

АГРОСВІТ

№ 7 квітень 2020

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнес-технологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгеніївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри охорони праці і навколишнього середовища КНУБА, академік академії будівництва України

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:

Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

www.agrosvit.info

E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 7 квітень 2020 р.

У НОМЕРІ:

<i>Карпук А. І., Марчук Ю. М., Миклуш Т. С.</i> Фінансово-інвестиційне забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації: специфіка Карпатського регіону	3
<i>Кирилов Ю. Є., Фесенко Г. О.</i> Популяризація рису як напрям брендингу Херсонщини	12
<i>Таран-Лала О. М., Зось-Кіор М. В., Андрусенко М. М.</i> Імідж підприємства як фактор впливу на його конкурентоспроможність	18
<i>Міщук Є. В.</i> Методологічні засади оцінки рівня та стану стратегічної економічної безпеки підприємств	23
<i>Самайчук С. І.</i> Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції: регіональний аспект	31
<i>Мулик Я. І.</i> Аудиторська діяльність в Україні: сучасний стан, реформування та розвиток	37
<i>Саковська О. М.</i> Диверсифікація діяльності як основа розвитку сільськогосподарських кооперативів	48
<i>Рудік Н. М.</i> Потенціал кооперації як системи соціально-економічних відносин та шляхи його реалізації	55
<i>Аверчева Н. О., Соляник М. Б., Кушніренко В. Г.</i> Ефективний розвиток свинарства у фермерських господарствах на основі застосування інноваційних підходів до годівлі тварин ...	63
<i>Галат А. М.</i> Проблеми і перспективи розвитку особистих селянських господарств у галузі плодоовочівництва України	71
<i>Бурлака Н. І., Панько В. В.</i> Екологічні наслідки деградації ґрунту та інноваційні шляхи її подолання	80
<i>Тітенко З. М.</i> Бюджетна децентралізація як фактор розвитку сільських територій України	87
<i>Величко Т. Г.</i> Основні напрями стратегічного управління підприємством в умовах сталого розвитку	92
<i>Сакун А. Ж., Гакал Т. О.</i> Формування системи інфраструктури сільського зеленого туризму в Україні	97
<i>Крамаренко І. С., Войт Д. С., Прокопенко Н. О., Клецов Є. С., Кльоц Ю. Ю.</i> Ретроспективний аналіз формування та розвитку інвестиційного потенціалу в умовах нестабільності	102
<i>Малюта І. А., Небаба Н. О., Колісник А. Е.</i> Світовий автомобільний ринок: сучасний стан і тенденції розвитку	111
<i>Шатненко К. О., Вязмікіна І. А., Маслов Д. С.</i> Субстанційне відношення промислового і фінансового капіталу в Україні: особливості	116
<i>Заставний Ю. Б.</i> Органічне сільськогосподарське виробництво як пріоритетний напрям розвитку сільських домогосподарств: фінансово-економічні аспекти	125

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.
Спеціальності — 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 16.04.2020 р.

Підписано до друку 16.04.20 р.
Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 16,6. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення №1604/1

© AgroСвіт, 2020

CONTENTS:

Karpuk A., Marchuk Yu., Myklush T. FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR INTEGRATED ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION: SPECIFICS OF THE CARPATHIAN REGION	3
Kyrylov Yu., Fesenko H. RICE PROMOTING AS A BRANDING TREND OF KHERSON REGION	12
Taran-Lala O., Zos-Kior M., Andrysenko M. THE IMAGE OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR INFLUENCING ITS COMPETITIVENESS	18
Mishchuk Ie. METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ASSESSMENT OF THE LEVEL AND STATE OF STRATEGIC ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES	23
Samaichuk S. ANALYSIS OF AGRICULTURAL PRODUCTION: REGIONAL ASPECT	31
Mulyk Y. AUDIT ACTIVITIES IN UKRAINE: CURRENT SITUATION, REFORM AND DEVELOPMENT	37
Sakovska O. DIVERSIFICATION OF ACTIVITIES AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATIVES	48
Rudik N. POTENTIAL OF COOPERATION AS A SYSTEM OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS AND THE WAYS TO REALIZE IT	55
Avercheva N., Solianyk M., Kushnyrenko V. EFFECTIVE DEVELOPMENT OF PIG FARMING IN AGRICULTURAL HOLDINGS BASED ON INNOVATION APPROACHES OF ANIMAL FEEDING	63
Galat L. PROBLEMS AND PERSPECTIVES FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONAL FARMERS IN THE FRUIT INDUSTRY OF UKRAINE	71
Burlaka N., Panko V. ECOLOGICAL CONSEQUENCES OF SOIL DEGRADATION AND INNOVATIVE WAYS OF ITS SUBSIDY	80
Titenko Z. BUDGETARY DECENTRALIZATION AS A FACTOR FOR THE RURAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF UKRAINE	87
Velichko T. THE MAIN DIRECTIONS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT	92
Sakun A., Gakal T. FORMATION OF THE SYSTEM OF THE RURAL GREEN TOURISM INFRASTRUCTURE IN UKRAINE	97
Kramarenko I., Voit D., Prokopenko N., Kletsov Y., Kloyts U. RETROSPECTIVE ANALYSIS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INVESTMENT POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY	102
Maluta I., Nebaba N., Kolisnyk A. WORLD AUTOMOBILE MARKET: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS	111
Shatnenko K., Vyazmikina I., Maslov D. SUBSTANTIAL RELATIONSHIP OF INDUSTRIAL AND FINANCE CAPITAL IN UKRAINE: PECULIARITIES	116
Zastavnyy Y. ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION AS A PRIORITY DIRECTION OF DEVELOPMENT OF RURAL HOUSEHOLDS: FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS	125

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА

УДК 332.122 (477.8):[330.322]

А. І. Карпук,

д. е. н., доцент, директор, відокремлений підрозділ НУБіП України

"Боярська лісова дослідна станція", м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-2920-8131

Ю. М. Марчук,

к. с.-г. н., завідувач кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції,

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-1184-261X

Т. С. Миклуш,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

ORCID ID: 0000-0003-2522-1478

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.3

ФІНАНСОВО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМПЛЕКСНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: СПЕЦИФІКА КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

А. Karpuk,

Doctor of Economic Sciences, senior lecturer, principal, separate division of National
University of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Kyiv

Yu. Marchuk,

PhD in Agricultural Sciences, head of the Department of botany, dendrology and forest selection,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

T. Myklush,

postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL AND INVESTMENT SUPPORT FOR INTEGRATED ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE CONTEXT OF DECENTRALIZATION: SPECIFICS OF THE CARPATHIAN REGION

У статті розкриваються сутнісні характеристики фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування в умовах поглиблення децентралізації та створення об'єднаних територіальних громад. Встановлено, що прикметними рисами відзначається формування системи фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування в Карпатському регіоні, де ускладнені умови ведення сільського та лісового господарства вимагають перманентного нарощення асигнувань у відтворення та охорону природно-ресурсного потенціалу. Дослідження показали, що має місце територіальна асиметрія в надходженнях природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей у 2012—2017 роках, що вимагає застосування диференційованого підходу до вибору пріоритетів залучення інвестицій у розвиток регіональних природно-ресурсних комплексів, а також домінант фінансування конкретних проектів природоохоронного спрямування. Встановлено, що в розрізі адміністративних областей Карпатського регіону у 2012—

2017 роках спостерігаються значні розриви в сумах видатків місцевих бюджетів на охорону довкілля та розвиток природно-ресурсного сектора, що пов'язано з реальними можливостями місцевого самоврядування фінансувати проекти екологічного оздоровлення довкілля та внутрішніми джерелами суб'єктів господарювання вкладати інвестиційні ресурси у відтворення природних ресурсів та інших елементів навколишнього природного середовища. Обґрунтовано, що сучасна система фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування має охоплювати широкий спектр методів та інструментів, які дозволятимуть акумулювати максимально можливі суми природно-ресурсних та екологічних платежів у спеціальних фондах місцевих бюджетів, передусім в бюджетах місцевого самоврядування, щоб підвищити дієвість фінансування органами місцевого самоврядування проектів відтворення природно-ресурсного потенціалу та екологічного реінжинірингу довкілля. Доведено, що органи місцевого самоврядування мають активніше працювати в напрямі залучення іноземних інвестицій в реалізацію проектів екологічного спрямування на основі застосування угод публічно-приватного партнерства, участі в реалізації проектів міжнародного природоохоронного співробітництва через імплементацію Цілей сталого розвитку, затверджених ООН, та впровадження базових положень природоохоронних директив Європейського Союзу.

The article reveals the essential characteristics of financial and investment support for integrated environmental management in the conditions of deepening decentralization and the creation of united territorial communities. It was determined that the formation of a system of financial and investment support for integrated natural resource management in the Carpathian region, where difficult conditions for agriculture and forestry require a permanent increase in allocations for the reproduction and protection of natural resource potential, is notable. Research has shown that there is a territorial asymmetry in natural resource and environmental payments to local budgets of the Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Lviv and Chernivtsi regions in 2012—2017, which requires a differentiated approach to the selection of priorities for attracting investment in the development of regional natural resource complexes. As well as the dominant financing of specific environmental projects. It is established that in the context of administrative regions of the Carpathian region in 2012—2017, there are significant gaps in the amount of expenditures of local budgets for environmental protection and development of the natural resource sector, that is associated with the real capacity of local governments to finance environmental improvement projects and internal sources of economic entities to invest investment resources in the reproduction of natural resources and other elements of the environment. It is proved that the modern system of financial and investment support for integrated environmental management should cover a wide range of methods and tools that will allow accumulating the maximum possible amounts of natural resource and environmental payments in special funds of local budgets, primarily in the budgets of local government, in order to increase the effectiveness of financing by local governments of projects for the reproduction of natural resource potential and environmental reengineering of the environment. It is proved that local governments should work more actively to attract foreign investment in the implementation of environmental projects based on the application of public-private partnership agreements, participation in the implementation of international environmental cooperation projects through the implementation of sustainable development goals approved by the UN, and the introduction of basic provisions of environmental directives of the European Union.

Ключові слова: фінансово-інвестиційне забезпечення, комплексне природокористування, рентна плата, екологічний податок, місцеві бюджети, спеціальні фонди.

Key words: financial and investment support, integrated nature management, rent, environmental tax, local budgets, special funds.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Процеси деіндустріалізації, які спостерігаються в територіальних господарських комплексах, вимагають від регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування переглянути пріоритети господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, використання якого при забезпеченні відповідного рівня комплексності сприятиме нарощенню обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю та призведе до зростання по-

даткових надходжень до місцевих бюджетів. Водночас тривале домінування виснажливого типу природокористування призвело до погіршення еколого-економічних характеристик природного багатства і тому виникла гостра необхідність у диверсифікації методів фінансово-інвестиційного забезпечення проектів модернізації та реконструкції матеріально-технічної бази та інфраструктури комплексного природокористування.

Поглиблення процесів децентралізації та необхідність забезпечення господарської самодостатності територіальних громад ще більше актуалізували дану проблему. Найбільш акту-

альним є нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування для ризикогенних регіонів, яким виступає Карпатський регіон. Структурні деформації в господарському комплексі цього регіону призвели до згортання обсягів виробництва в секторі хімічної індустрії, нафтоперероблення та машинобудування, що фактично зробило природно-ресурсний потенціал базовим чинником соціально-економічного піднесення адміністративних областей Карпатського регіону.

Найбільшим рівнем соціально-економічної та екологічної ефективності використання природних ресурсів у цьому регіоні буде відзначатися знову ж таки за умови підвищення комплексності їх використання, а це потребує додаткових капітальних вкладень у модернізацію та реконструкцію природно-господарської та природоохоронної інфраструктури. Тому диверсифікація джерел, методів та інструментів фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування у Карпатському регіоні з врахуванням викликів децентралізації сьогодні виступає важливою проблемою для теорії та методології економічного регулювання природокористування в Україні загалом.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Специфіка існуючих наукових підходів, які стосуються фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування полягає в тому, що більшість вчених акцентує увагу на проблемах активізації інвестиційної діяльності у природоохоронній сфері, а інституціональне підґрунтя інвестування модернізації виробничо-технічної бази господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу не отримало належної уваги як з теоретичної, так і з прикладної точок зору.

Зокрема І. Безп'ята вважає, що інвестиції є найважливішим засобом забезпечення прогресивних структурних зрушень в охороні довкілля, поліпшення якісних показників діяльності на макро- і мікрорівнях. Природоохоронні інвестиційні проекти повинні бути економічно, фінансово й екологічно ефективними і здійснюватися з урахуванням впливу багатьох факторів [1]. Сьогодні стає зрозумілим, на думку С. Полковниченко, Ю. Гребенюк, В. Яцун, що без нарощування інвестиційних ресурсів, поліпшення структури інвестиційних джерел та оптимізації напрямів їх вкладення досягнення позитивних результатів у сфері охорони навколишнього природного середовища є немож-

ливим [4, с. 24]. На переконання Л.І. Іщук, А.М. Ніколаєвої та С.О. Пиріг, з метою нарощення інвестиційного потенціалу у сфері природокористування, враховуючи обмеженість бюджетних коштів на охорону довкілля, необхідно розробляти нетрадиційні ринкові джерела фінансування природоохоронної діяльності [3, с. 155].

Погоджуючись з приведеними підходами стосовно необхідності активізації інвестиційної діяльності у сфері охорони довкілля, варто вказати, що у разі позитивного вирішення цього завдання вдасться усунути лише частину проблеми переведення природно-господарських комплексів на принципи комплексності, оскільки фінансування природоохоронних заходів — це вже усунення наслідків нерационального використання природних ресурсів.

Тому не менш важливим завданням диверсифікації фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування є нарощення інвестицій у розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу, а точніше в промислову індустрію, яка забезпечує безпосереднє залучення природної сировини у продуктово-виробничі ланцюги. Чим вищий рівень комплексності залучення природної сировини у відтворювальний процес, тим більше доданої вартості створюється.

У вітчизняній економіці природокористування окремими вченими частково піднімається проблема активізації процесів фінансово-інвестиційного забезпечення господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, зокрема виокремлюється специфіка інвестування природно-господарських проектів у Карпатському регіоні. М. Ступень та І. Жук переконані, що інвестиційне забезпечення природокористування має бути спрямоване на збереження і збільшення природного капіталу, відтворення природних ресурсів і якості навколишнього природного середовища, скорочення сукупного екодеструктивного впливу на суспільство й природу, збільшення ринкової вартості підприємств за рахунок зниження екологічних ризиків і безпечного функціонування виробництва [5, с. 41]. Такий підхід значною мірою розкриває зміст фінансово-інвестиційного забезпечення природокористування, що спрямоване не лише на збереження і відтворення природно-ресурсного потенціалу і на упередження еколого-деструктивного впливу на довкілля, а й на підвищення рівня інвестиційної привабливості природоексплуатаційних проектів.

Певним рівнем актуальності відзначається підхід В. Голяна, А. Сундука та В. Савчука стосовно специфіки інвестиційного забезпечення природокористування у зонах ризикового землеробства, до яких зокрема відноситься і Карпатський регіон. Вони акцентують увагу на інституціональних засадах інвестиційного забезпечення природокористування в зонах ризикового землеробства, що мають включати додаткові стимули стосовно проведення екологічного реінжинірингу порушених земель, розширення масштабів агролісомеліративних робіт, модернізації та реконструкції гідротехнічних споруд. Як ефективну форму фінансово-інвестиційного забезпечення природокористування В. Голян, А. Сундук та В. Савчук розглядають інституціоналізацію угод державно-приватного партнерства, які дозволяють залучати приватні інвестиції у відтворення державних та комунальних природно-господарських активів [2, с. 345].

Однак всі перераховані підходи не дають повної картини про інституціональні зрушення, які мають відбутися у фінансово-інвестиційному забезпеченні природокористування, щоб забезпечити максимальною мірою переведення господарського освоєння природних ресурсів на принципи комплексності. Одним з основних інституціональних розривів існуючого механізму фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування є відірваність надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів до бюджетів різного таксономічного рівня від їх цільової прив'язки до конкретних напрямів фінансування природоохоронних заходів.

ЦІЛІ СТАТТІ

Цілями статті є оцінка основних тенденцій надходжень рентних платежів, плати за землю та екологічного податку до місцевих бюджетів областей Карпатського регіону та видатків місцевих бюджетів областей зазначеного регіону на охорону довкілля та розвиток природно-ресурсного сектора через призму розроблення дієвого інструментарію нарощення обсягів фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування в умовах децентралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реалізація цілей та завдань регіональної політики комплексного природокористування на еколого-економічних засадах потребує формування фінансових фондів відтворення та

охорони окремих видів природних ресурсів, а також розбудови індустрії поводження з відходами, оскільки несвоєчасне видалення та утилізація промислових та побутових відходів наносять значну шкоду як навколишньому середовищу, так і здоров'ю місцевого населення.

Потенційно вагомим джерелом фінансування проектів комплексного природокористування у Карпатському регіоні виступають надходження рентних платежів (рентної плати за використання лісових ресурсів, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за користування надрами), плати за землю та екологічного податку до місцевих бюджетів.

У розрізі чотирьох областей названого економічного району спостерігається значний варіаційний розмах у розрізі надходжень природно-ресурсних та екологічних платежів загалом, а також окремих складових рентної плати. У Закарпатській області у 2012—2017 рр. спостерігається висхідний тренд у надходженнях природно-ресурсних та екологічних платежів. Якщо у 2012 році загальна сума надходжень природно-ресурсних та екологічних платежів становила 113,2 млн грн, у 2015 році — 183,9 млн грн, то у 2017 році — 344,5 млн грн. Зокрема у 2017 році порівняно з 2012 роком природно-ресурсні та екологічні надходження до місцевих бюджетів України виросли на 231,2 млн грн. Зокрема у 2017 році порівняно з 2012 роком надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів збільшилося на 27,6 млн грн (табл. 1).

Якщо аналізувати зміни надходжень окремих складових рентної плати у 2017 році порівняно з 2012 роком, то спостерігається наступна картина: рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів виросла на 29,4 млн грн, рентна плата за спеціальне використання води — на 3 млн грн, рентна плата за користування надрами зменшилася на 4,9 млн грн. У Закарпатській області у 2017 році порівняно з 2012 роком відбулось збільшення на 200,4 млн грн надходжень земельного податку та орендної плати за землю, що пов'язано з індексацією ставок даних платежів. Також висхідний тренд спостерігається в цілому у динаміці надходжень екологічного податку до місцевих бюджетів Закарпатської області. Зокрема у 2017 році порівняно з 2012 роком надходження даного платежу збільшились на 3,3 млн грн.

У Івано-Франківській області порівняно із Закарпатською областю спостерігається на порядок вищий рівень надходжень природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих

Таблиця 1. Сума надходжень рентних платежів, плати за землю та екологічного податку до місцевих бюджетів областей Карпатського регіону, млн грн

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	абс. відх. 2017/2012	від. відх. 2017/2012
Закарпатська область								
Природно-ресурсні та екологічні надходження	113,26	120,86	136,83	183,93	303,36	344,50	231,2	204,2
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, в тому числі:	27,14	30,57	41,30	51,55	70,59	54,71	27,6	101,6
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	14,13	16,81	28,85	43,39	62,05	43,56	29,4	208,3
- рентна плата за спеціальне використання води	4,08	4,78	4,91	4,50	6,11	7,12	3,0	74,5
- рентна плата за користування надрами	8,93	8,98	7,54	3,66	2,43	4,02	-4,9	-54,9
- плата за використання інших природних ресурсів	-	-	-	-	0,000	0,000	0,0	0,0
земельний податок та орендна плата за землю	81,39	83,29	88,47	125,78	224,61	281,82	200,4	246,2
екологічний податок	4,72	7,00	7,06	6,60	8,16	7,97	3,3	68,9
Івано-Франківська область								
Природно-ресурсні та екологічні надходження	339,98	310,01	313,76	499,29	738,57	823,46	483,5	142,2
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, в тому числі:	76,20	38,48	40,14	43,62	54,29	53,97	-22,2	-29,2
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	9,64	10,28	18,42	26,64	39,40	34,62	25,0	259,3
- рентна плата за спеціальне використання води	6,75	6,84	7,62	7,62	7,95	9,71	3,0	43,8
- рентна плата за користування надрами	59,82	21,36	14,10	9,36	6,94	9,65	-50,2	-83,9
- плата за використання інших природних ресурсів	-	-	-	-	0,000	0,000	0,0	0,0
земельний податок та орендна плата за землю	179,05	187,01	198,46	268,88	418,59	488,90	309,8	173,0
екологічний податок	84,73	84,52	75,16	186,78	265,69	280,59	195,9	231,2
Львівська область								
Природно-ресурсні та екологічні надходження	486,35	461,07	487,39	661,37	1 043,45	1 166,45	680,1	139,8
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, в тому числі:	98,00	75,92	79,93	77,28	94,42	94,31	-3,7	-3,8
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	13,82	15,00	27,16	36,24	43,86	35,39	21,6	156,0
- рентна плата за спеціальне використання води	22,32	24,90	24,06	21,98	27,91	32,51	10,2	45,6
- рентна плата за користування надрами	61,86	36,02	28,66	18,83	22,51	26,35	-35,5	-57,4
- плата за використання інших природних ресурсів	0,002	-	0,048	0,233	0,140	0,065	0,1	3004,8
земельний податок та орендна плата за землю	348,66	348,06	373,47	537,00	841,10	970,67	622,0	178,4
екологічний податок	39,69	37,09	33,98	47,09	107,94	101,46	61,8	155,7
Чернівецька область								
Природно-ресурсні та екологічні надходження	148,09	146,96	155,55	192,06	288,40	321,31	173,2	117,0
Рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів, в тому числі:	19,02	17,51	22,38	25,03	30,24	29,24	10,2	53,7
- рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів	9,17	9,46	15,53	17,95	23,72	20,21	11,0	120,5
- рентна плата за спеціальне використання води	4,58	5,35	5,02	4,42	4,68	6,40	1,8	39,8
- рентна плата за користування надрами	5,27	2,69	1,83	2,65	1,85	2,62	-2,7	-50,3
- плата за використання інших природних ресурсів	0,001	0,003	-	-	0,000	-	0,0	0,0
земельний податок та орендна плата за землю	123,63	125,50	127,71	164,14	254,80	288,46	164,8	133,3
екологічний податок	5,44	3,95	5,46	2,89	3,35	3,61	-1,8	-33,6

бюджетів. Це пов'язано з тим, що в цьому регіоні спостерігаються значно більші масштаби надкористування і є більшою база стягнення плати за землю. Зокрема, у 2012 році до місцевих бюджетів Івано-Франківської області надійшло природо-ресурсних та екологічних платежів на суму 339,9 млн грн, у 2015 році — 499,3 млн грн, у 2017 році — 823,5 млн грн. Загалом у 2017 році порівняно з 2012 роком надходження природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів Івано-Франківської області збільшилося на 483,5 млн грн. У 2017 році порівняно з 2012 роком спостерігається збільшення рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів (на 25 млн грн), рентної плати за спеціальне використання води (на 3 млн грн).

Однак у 2017 році порівняно з 2012 роком зменшилися надходження рентної плати за користування надрами до місцевих бюджетів. Якщо у 2012 році сума надходжень даного платежу складала 59,8 млн грн, то у 2017 році — 9,6 млн грн. У даному регіоні у 2017 році порівняно з 2012 роком надходження земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів збільшилася на 309,8 млн грн. Порівняно з іншими регіонами у Івано-Франківській області у 2017 році порівняно з 2012 роком спостерігається зростання надходжень екологічного податку (на 195,9 млн грн). Якщо аналізувати основні тенденції надходжень природо-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів Івано-Франківської області, то слід виходити з того, що цей регіон тривалий період був центром хімічної індустрії в Україні, що відповідним чином відображалось на динаміці викидів і скидів шкідливих речовин і потребувало відповідного фіскального супроводження. У зв'язку з тим, що спостерігається згортання обсягів видобутку вуглеводневої та гірсько-хімічної сировини відбулось зменшення надходжень рентної плати за користування надрами.

Основним структуроутворюючим регіоном Карпатського економічного району є Львівська область, яка порівняно з іншими областями відзначається потужнішим промисловим потенціалом, вищим рівнем урбанізації територій, що відповідним чином відображається на нормативній грошовій оцінці земель різних категорій та рівні комплексності природокористування. Якщо в 2012 році до місцевих бюджетів Львівської області надходило 486,4 млн грн природно-ресурсних та екологічних платежів, у 2014 році — 487,4 млн грн, то у 2017 році — 1,2 млрд грн. Тобто у 2017 році порівняно з

2012 роком надходження природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів Львівської області збільшилася на 680,1 млн грн. Це свідчить про підвищення рівня фіскальної віддачі господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та підвищення результативності стягнення екологічних податків за забруднення навколишнього природного середовища.

Збільшення надходжень природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів Львівської області в основному забезпечувалося за рахунок зростання плати за землю та екологічного податку. Водночас відбулося зменшення надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Так, у 2017 році порівняно з 2012 роком надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів зменшилося на 3,7 млн грн, що в основному було зумовлено скороченням надходжень рентної плати за користування надрами (на 35,5 млн грн). У динаміці рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів та рентної плати за спеціальне використання води у 2017 році порівняно з 2012 роком мало місце зростання (відповідно на 21,6 млн грн та 10,2 млн грн).

Про підвищення ефективності фіскального регулювання земельних відносин свідчить висхідний тренд в динаміці надходжень земельного податку та орендної плати за землю до місцевих бюджетів Львівської області. Якщо в 2012 році надходження даних платежів складало 348,6 млн грн, у 2014 році — 373,5 млн грн, у 2016 році — 841,1 млн грн, то у 2017 році — 970,7 млн грн. Лівова частка надходжень земельного податку та рентної плати за землю становила плата за використання земель населених пунктів, що пов'язано з високим рівнем нормативної грошової оцінки цієї категорії земель та відсутністю повноцінного ринку земель сільськогосподарського призначення. У 2017 році порівняно з 2012 роком надходження екологічного податку до місцевих бюджетів Львівської області збільшилося на 61,8 млн грн.

У Чернівецькій області як і по інших регіонах Карпатського економічного району загалом спостерігається висхідна тенденція в динаміці надходжень природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів. Якщо у 2012 році до місцевих бюджетів Івано-Франківської області надходило 148,1 млн грн природно-ресурсних та екологічних платежів, у 2014 році — 153,5 млн грн, то у 2017 році — 321,3 млн грн. Тобто у 2017 році порівняно з 2012 роком надходження природно-ресурсних

Таблиця 2. Сума видатків місцевих бюджетів областей Карпатського регіону на охорону довкілля та розвиток природно-ресурсного сектора, млн грн

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	абс. відх. 2017/2012	від. відх. 2017/2012
Закарпатська область								
Видатки на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора:	6,38	5,39	6,94	31,84	32,31	39,87	33,5	525,0
Сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство	2,83	3,66	5,05	26,27	26,45	35,16	32,3	1141,5
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	2,74	1,34	1,69	3,32	1,95	2,14	-0,6	-21,8
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	0,81	0,39	0,20	2,26	3,92	2,56	1,8	217,1
Івано-Франківська область								
Видатки на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора:	7,04	6,21	7,79	58,16	45,15	64,97	57,9	823,5
Сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство	1,97	1,43	2,22	38,20	36,37	54,97	53,0	2696,6
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	1,78	1,50	2,30	16,17	2,44	4,40	2,6	147,9
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	3,29	3,28	3,27	3,80	6,34	5,60	2,3	69,9
Львівська область								
Видатки на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора:	19,61	28,84	32,84	96,82	82,63	115,07	95,5	486,9
Сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство	12,30	16,61	18,95	74,10	65,49	90,15	77,9	633,1
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	4,15	7,65	9,12	12,48	8,73	13,09	8,9	215,8
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	3,16	4,58	4,78	10,25	8,42	11,83	8,7	273,9
Чернівецька область								
Видатки на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора:	5,27	7,35	11,09	33,71	33,79	43,08	37,8	718,2
Сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство	1,19	1,75	3,01	29,16	29,25	38,31	37,1	3126,3
Охорона навколишнього природного середовища та ядерна безпека	0,70	0,45	0,31	0,59	1,16	2,10	1,4	198,9
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха	3,37	5,16	7,77	3,96	3,39	2,67	-0,7	-20,8

та екологічних платежів до місцевих бюджетів Чернівецької області збільшилися на 173,2 млн грн. Як і по інших регіонах лівову частку збільшення природно-ресурсних та екологічних платежів до місцевих бюджетів склали зростання надходжень земельного податку та орендної плати за землю (на 164,8 млн грн).

У Чернівецькій області як у більшості областей Карпатського економічного району у 2017 році порівняно з 2012 роком спостерігається зменшення надходжень рентної плати за користування надрами до місцевих бюджетів (зменшення склало 2,7 млн грн).

Забезпечення комплексного природокористування значною мірою залежить від суми видатків місцевих бюджетів на охорону довкілля та розвиток природно-ресурсного сектора. У Закарпатській області у динаміці видатків на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора спостерігається висхідна тенденція, зокрема у 2017 році порівняно з 2012 роком видатки на охорону довкілля та розвиток природно-ресурсного сектора збіль-

шилися на 33,5 млн грн. Також у 2017 році порівняно з 2012 роком відбулося збільшення видатків з місцевих бюджетів на сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство (на 32,3 млн грн), на запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха (на 1,8 млн грн) (табл. 2).

Водночас у 2017 році порівняно з 2012 роком видатки на охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку зменшилися на 0,6 млн грн. Для Закарпатської області природно-ресурсний сектор виступає базовою ланкою регіонального господарського комплексу і зростання видатків на модернізацію окремих його ланок створює додаткові можливості для розширеного відтворення, що сприятиме підвищенню частки цієї складової господарського комплексу у регіональному валовому продукті.

Позитивним моментом фінансового забезпечення комплексного природокористування є зростання видатків на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора у Іва-

но-Франківській області. Зокрема у 2017 році порівняно з 2012 роком сума названих видатків збільшилася на 57,9 млн грн. Значним позитивом слід вважати також зростання у 2017 році порівняно з 2012 роком видатків на сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство (зростання склало 53 млн грн). Також у 2017 році порівняно з 2012 роком у Івано-Франківській області спостерігається збільшення суми видатків місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища і ядерну безпеку та на запобігання і ліквідацію надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха (збільшення видатків відповідно склало 2,6 та 2,3 млн грн). Отже, у Івано-Франківській області спостерігається збільшення видатків на раціоналізацію природокористування та запобігання надзвичайних ситуацій, що створює сприятливі передумови для підвищення рівня комплексності господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Аналогічна тенденція в динаміці видатків на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора спостерігається й у Львівській області. Зокрема у 2012 році ця стаття видатків місцевих бюджетів складала 19,6 млн грн, у 2013 році — 28,8 млн грн, у 2015 році — 96,8 млн грн, а у 2017 році — 115 млн грн. Загалом у 2017 році порівняно з 2012 роком видатки на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора з місцевих бюджетів Львівської області виросли на 95,5 млн грн. Також у 2017 році порівняно з 2012 роком спостерігається збільшення видатків з місцевих бюджетів на сільське і лісове господарство, рибне господарство та мисливство (на 77,9 млн грн), на охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку (на 8,9 млн грн), на запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха (на 8,7 млн грн).

Зростання видатків на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора за рахунок місцевих бюджетів варто прогнозувати на найближчі роки, оскільки створення об'єднаних територіальних громад розширює джерела наповнення місцевих бюджетів як за рахунок природно-ресурсних та екологічних платежів, так і за рахунок підвищення ефективності функціонування комунальних підприємств природно-ресурсного сектора, що у свою чергу нарощує потенціал фінансування природно-господарських та природоохоронних проектів.

У Чернівецькій області у 2017 році порівняно з 2012 роком спостерігається суттєве збіль-

шення видатків на охорону довкілля та на розвиток природно-ресурсного сектора (збільшення склало 37,8 млн грн). Найбільшою мірою зросли видатки з місцевих бюджетів на підтримку сільського і лісового господарства, рибного господарства та мисливства (на 37,1 млн грн). Видатки на охорону навколишнього природного середовища та ядерну безпеку у 2017 році порівняно з 2012 роком збільшилися на 1,4 млн грн. Відбулось зменшення у 2017 році порівняно з 2012 роком видатків на запобігання та ліквідацію надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха (скорочення склало 0,7 млн грн). Для Чернівецької області, де відсутня концентрація значної кількості промислових об'єктів природно-ресурсний сектор виступає основним пріоритетом нарощення ресурсно-виробничого потенціалу, що дасть можливість у середньостроковій перспективі збільшити виробництво продукції з високою доданою вартістю та сприяти соціально-економічному піднесенню сільських територій.

В умовах поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, які передбачають перенесення центру регулювання процесів комплексного природокористування на рівень територіальних громад, необхідно є цільова прив'язка надходжень природно-ресурсних платежів до місцевих бюджетів до видатків, які стосуються раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля, що дасть можливість поштовхнути процеси відтворення природно-ресурсного потенціалу. Сьогодні переважна більшість природно-ресурсних та екологічних платежів надходить до загальних фондів місцевих бюджетів, тому лише незначна їх частка спрямовується на охорону довкілля та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Так, у 2012 році надходження рентних та екологічних платежів до місцевих бюджетів перевищували видатки місцевих бюджетів на охорону довкілля та розвиток природно-ресурсного сектора у Карпатському регіоні у 28,4 разу, у 2015 році — у 7 разів, у 2017 році — у 10,1 разу.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Однією з основних передумов соціально-економічного піднесення Карпатського регіону в умовах структурних деформацій промислового сектора є підвищення результативності використання природно-ресурсного потенціалу, що є можливим за рахунок зростання рівня комплексності використан-

ня у відтворювальному процесі природної сировини. Виходячи з цих міркувань особливої актуальності, набуває проблема диверсифікації джерел фінансово-інвестиційного забезпечення комплексного природокористування через внесення змін у міжбюджетні відносини стосовно розподілу рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, плати за землю, екологічного податку, що передбачатимуть збільшення частки названих платежів, які зараховуватимуться до бюджетів місцевого самоврядування. Більше того, вони мають надходити до спеціальних фондів екологічного та природно-ресурсного спрямування і мати цільову прив'язку до фінансування природоохоронних та природо-експлуатаційних проектів. З метою нарощення обсягів залучення приватних інвестицій в індустрію господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, яка перебуває у державній та комунальній власності, доцільно інституціоналізувати широкий спектр форм та видів публічно-приватного партнерства, які забезпечать поєднання інвестиційного потенціалу приватного бізнесу та організаційно-майнові можливості держави та місцевого самоврядування. Виходячи з того, що всі адміністративні області Карпатського регіону є прикордонними, місцева влада цих адміністративно-територіальних одиниць повинна активніше приймати участь у реалізації транскордонних проектів екологічного спрямування, які фінансуються Європейським Союзом.

Література:

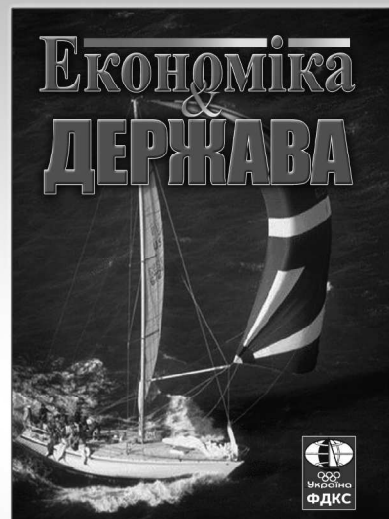
1. Безп'ята І.В. Інвестування природоохоронної діяльності сільськогосподарських підприємств. Агросвіт. 2012. № 18. С. 6—8.
2. Голян В.А., Сундук А.М., Савчук В.В. Інституціональні засади інвестиційного забезпечення раціоналізації аграрного природокористування в зонах ризикового землеробства. 2017. № 2. С. 340—346.
3. Іщук А.І., Ніколаєва А.М., Пиріг С.О. Інвестиційні чинники фінансування природоохоронної діяльності. Економічний форум. 2016. № 3. С. 151—155.
4. Полковниченко С.О., Гребенюк Ю.В., Яцун В.М. Інвестиційне забезпечення природоохоронної діяльності в Україні. Науковий вісник ЧДІЕУ. 2013. № 2 (18). С. 22—33.
5. Ступень М., Жук І. Інвестиційний фактор інноваційного забезпечення раціонального природокористування. Економіст. 2014. № 3. С. 39—41.

References:

1. Bezp'iata, I.V. (2012), "Investing in environmental protection activities of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 18, pp. 6—8.
2. Holian, V.A. Sunduk, A.M. and Savchuk, V.V. (2017), "Institutional principles of investment support for rationalization of agrarian nature management in zones of risky agriculture", *Problemy ekonomiky*, vol. 2, pp. 340—346.
3. Ischuk, L.I. Nikolaieva, A.M. and Pyrih, S.O. (2016), "Investment factors for financing environmental activities", *Ekonomichnyj forum*, vol. 3, pp. 151—155.
4. Polkovnychenko, S.O. Hrebenuk, Yu.V. and Yatsun, V.M. (2013), "Investment support for environmental activities in Ukraine", *Naukovy visnyk ChDIEU*, vol. 2 (18), pp. 22—33.
5. Stupen', M. and Zhuk, I. (2014), "The investment factor of innovative provision of rational environmental management", *Ekonomist*, vol. 3, pp. 39—41.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

**наукове фахове видання України
З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ**

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: **economy_2008@ukr.net**

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 339.138:659.127.4:633.18(477.72)

Ю. Є. Кирилов,**д. е. н., професор, ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон****ORCID ID: 0000-0001-5061-2644****Г. О. Фесенко,****здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої,****ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон****ORCID ID: 0000-0002-9462-8573**

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.12

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ РИСУ ЯК НАПРЯМ БРЕНДИНГУ ХЕРСОНЩИНИ

Yu. Kyrylov,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Kherson State Agrarian University, Kherson, Ukraine

H. Fesenko,

a third-level (academic) higher education graduate, Kherson State Agrarian University, Kherson, Ukraine

RICE PROMOTING AS A BRANDING TREND OF KHERSON REGION

Мета роботи полягає у визначенні заходів популяризації і перспективи використання продукції галузі рисівництва у формуванні регіонального бренду територій Херсонської області. Реалізація поставленої мети та розробка рекомендацій щодо використання рису у брендингу територій ґрунтуються на таких методах дослідження: історичний — під час вивчення етапів розвитку галузі; аналізу й синтезу — під час дослідження динаміки і структури виробництва рису; абстрактно-логічний — під час узагальнення теоретичних, методичних і практичних аспектів досліджуваної проблеми. Обґрунтовано поняття брендингу та бренду, сутність брендингу територій, а також можливості використання продукції із рису у популяризації територій Херсонської області. Досліджено сучасний стан і перспективи виробництва рису в регіоні, рівень соціально-економічного розвитку рисосійних територій. Виявлено якісні переваги вітчизняної продукції перед імпортною та можливості нарощування виробництва рису. Визначено, що брендинг рисосійних територій та виробництво високоякісної конкурентоспроможної продукції з рису сприятиме розвитку причорноморських територій, започаткуванню регіональних традицій, залученню туристів і відпочиваючих, зростанню інвестиційних ресурсів у регіон. Наукова новизна дослідження полягає у розробці практичних рекомендацій формування бренду рису на території в Херсонській області, зокрема визначені мета створення бренду рису, процес конструювання характеристики продукту, цільові сегменти споживачів, дизайн бренду рису Херсонщини. Розкрито зміст і значення економічної, соціальної і культурної складової брендингу рису для розвитку територій Херсонської області та узагальнено перспективи подальших досліджень. Запропоновано види продуктів із рису, які будуть враховувати регіональні особливості, національні традиції, сегменти споживачів у курортних зонах. Практичне значення полягає в тому, що запропоновані заходи можуть бути використані під час розробки регіональних стратегій розвитку, розширенні асортименту у закладах громадського харчування, впровадженні культурно-масових заходів з популяризацією продуктів з рису.

The purpose of the article is to determine the measures of promotion and prospects of using the rice products in the formation of the Kherson region territories regional brand. The realization of this goal and the recommendations on the use of rice development within the territories brand are based on the following methods of research: historical — to study the industry development stages; analysis and synthesis — to study the rice production dynamics and structure; abstract-logical — to generalize the theoretical, methodical and practical aspects of the studied problem. The concept of the brand and branding, the essence of territories branding, as well as the possibility of using rice products in the promotion of Kherson region territories are justified. The current condition and prospects of rice production in the region, the level of socio-economic development of rice-growing territories are investigated. The qualitative advantages of domestic products over import ones and the possibilities of increasing rice production are revealed. It is determined that the rice-growing territories branding and production of high-quality competitive rice products is useful to contribute to the Black Sea territories development, the regional traditions creation, the tourists attraction, the growth of investment resources in the region. The scientific novelty of the research is to develop practical recommendations for the rice brand formation on the Kherson region territories, in particular the purpose of creating a brand of rice, the process of designing the product characteristics, target consumer segments, the design of the Kherson region brand. The content and importance of the economic, social and cultural component of rice branding for the Kherson region development are revealed and

the prospects for further research are summarized. The rice products types that will take into account regional peculiarities, national traditions, consumer segments in resort areas are proposed. The practical significance is that the proposed measures can be used in the regional development strategies development, the range of products in catering establishments' diversification, the cultural and mass events introduction to promote rice products.

Ключові слова: бренд, брендинг, формування бренду, регіональний продукт, рис, галузь рисівництва, продукти з рису.

Keywords: brand, branding, the brand formation, regional product, rice, rice industry, rice products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перед галуззю рисівництва на сучасному етапі постають ряд завдань щодо забезпечення населення у достатній кількості рисовою крупою, підвищення конкурентоспроможності продукції на ринку по відношенню до імпортової продукції, ефективного використання меліоративних рисових систем. Україна забезпечує себе власним рисом менше, ніж на половину і близько 30 млн доларів щорічно витрачає на закупку рису за кордоном. Негативно впливає на ситуацію в рисівництві анексія Криму, адже там знаходилося близько половини всіх рисових систем України. Тому завданням українських рисівників на сучасному етапі є нарощування обсягів вирощування культури, забезпечення в країні внутрішньої потреби і вихід на зовнішні ринки [1].

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розкриття значення районованої продукції галузі рисівництва у брендингу територій Херсонської області.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використовувались загальнонаукові методи, а саме: абстрактно-логічний метод теоретичного узагальнення наукових досліджень за темою, історичний — під час вивчення етапів розвитку галузі рисівництва в області; економіко-статистичний — під час дослідження сучасного стану виробництва рису; економіко-конструктивний — під час визначення соціально-економічних та соціальних аспектів використання рису у брендингу територій Херсонської області.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Існує кілька основних трактувань бренду. Згідно з першим, бренд — це сума всіх почуттів, спогадів, образів та емоцій, які виникають у людини, коли вона з ним стикається. Згідно з другим, це обов'язково дуже позитивний образ, який говорить про високу якість та гарну репутацію свого власника [2]. Бренд може мати вигляд власного імені, символу або графічного зображення, яке представляє економічний

об'єкт та однозначно з ним асоціюється в свідомості споживачів.

Тому стає зрозуміло, що брендом певної території може стати товар, продукт чи послуга, що притаманні певному населеному пункту, або регіону в цілому. Основною метою утворення бренду території є використання його як засіб комунікації регіону із зовнішнім світом, іншими соціально-економічними системами. Дія зовнішнього середовища на регіональну соціально-економічну систему, з одного боку, і складна система взаємозв'язків, а з іншого — обумовлюють безперервний рух системи регіонального розвитку. Ефективний бренд сприяє зростанню інвестиційної привабливості місцевості, успіху реалізації програм, що розробляються в рамках стратегії розвитку регіональної соціально-економічної системи.

Територіальний бренд — це бренд країни, регіону, міста або іншого територіального утворення, що виступає важливим чинником просування території, спирається на політичний, економічний, соціокультурний потенціал території та природно-рекреаційні ресурси, а також бренди товарів і послуг, локалізовані в певній географічній місцевості [3, с. 15—18].

Узагальнюючи результати дослідження поняття "бренд" вважаємо, що брендом території можна назвати комплекс цінностей, образів, асоціацій, очікувань про конкретне географічне місце, його матеріальні та нематеріальні характеристики, які існують у свідомості різних груп споживачів продукції і послуг регіонів, та які виникли в процесі взаємовідносин між споживачем та регіоном.

У наукових дослідженнях Козак О.А., Беженар І.М. доведено важливість брендингу для вітчизняних підприємств та узагальнено подальші перспективи України щодо питань географічних зазначень в умовах євроінтеграції. Визначено, що продукція окремих регіонів, враховуючи історичні традиції й оригінальність процесу виробництва, може бути зареєстрована як продукція із географічним зазначенням [4, с. 53—59].

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі в кожному регіоні України відбуваються процеси децентралізації,

Таблиця 1. Питома вага Херсонської області у виробництві рису

Показники	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Площа, з якої зібрано врожай тис. га								
Україна	25,2	21,4	29,3	11,7	12,0	12,7	12,6	50,0
Херсонська область	5,4	5,7	7,9	7,5	7,5	7,8	7,7	142,6
Питома вага Херсонської області, %	21,4	26,6	26,9	64,1	62,5	61,4	61,1	x
Валовий збір тис. тонн								
Україна	89,7	93,0	148,0	62,5	64,7	63,9	69,2	77,1
Херсонська область	15,3	23,5	37,4	39,5	40,4	40,6	44,7	292,1
Питома вага Херсонської області, %	17,0	25,2	25,3	63,2	62,4	63,5	64,5	x

Джерело: складено за даними [7].

тобто передача певних повноважень та бюджетів від державних до місцевих органів самоврядування. Новостворені об'єднані територіальні громади (ОТГ) повинні ефективно здійснювати покладені на них функції, вирішувати соціально-економічні питання розвитку територій. ОТГ самостійно визначають напрями стратегічного розвитку та залучення фінансово-інвестиційних ресурсів. Одним з таких напрямів є створення бренду територій. Нині брендинг територій займає досить вагоме місце як у соціальній, так і економічній політиці окремих регіонів. Вдало підібраний бренд території дозволяє не тільки ефективно конкурувати за інвестиції, робочу силу та туристів, а й дає змогу стати одним з головних центрів залучення капіталу.

За допомогою бренду, територія, демонструючи свої соціальні та економічні переваги позиціонує себе відносно інших територій, підвищуючи конкурентоспроможність свого регіону. Тому можна стверджувати, що бренд територій є одним із головних інструментів для формування привабливого іміджу регіону та залучення зовнішніх ресурсів. Проте формування бренду території є досить тривалим та складним процесом. Створення бренду включає такі етапи: управління його розробкою та просуванням, наявність фінансових та інформаційних ресурсів, визначення механізму його підтримки та розвитку.

Дослідженнями встановлено, що перспективною для Херсонської області є розробка бренду рисосійних територій.

Відомо, що рисівництво в Україні започаткувалось у 30-ті роки минулого століття, з метою залучення малопродуктивних засоленних земель Причорноморської низовини в сільськогосподарське виробництво. Проте активної фази розвитку вирощування рису в Україні на-

було в 60-ті роки минулого століття. В Херсонській області в 1964—1980 рр. на площі 18 тис га було створено рисові інженерні зрошувальні системи.

Галузь рисосіяння на Херсонщині позитивно вплинула на економічний розвиток причорноморських територій, підвищення рентабельності діяльності підприємств, створення промислової переробки рису, ефективність використання земельних ресурсів. Проте соціальний ефект був не менш важливим, адже розвивались трудові колективи, зростали доходи працівників, створювалась інфраструктура сільської місцевості. Ці процеси відображено у наукових дослідженнях українських вчених [5, с. 50—52].

За розрахунками Інституту рису УААН України для повного забезпечення населення рисовою крупою валове виробництво культури повинно становити не менше 190 тис. т, а рису-сирцю, відповідно, 292 тис. т. Враховуючи можливості зрошувальних рисових систем Херсонської області при використанні їх у проєктній потужності, тобто при висіванні рису на площі 35 тис. га, врожайність культури повинна становити 8,5 т/га, виходячи з аналізу врожайності в окремих господарствах, цілком можливо досягнути в умовах України [6]. Таким чином, можливе повне задоволення внутрішнього попиту за рахунок власного виробництва рису.

Слід відзначити, що продукція вітчизняного виробництва відзначається високими смаковими властивостями. Багато споживачів, у тому числі і закордонних покупців зерна рису, визнають, що херсонський рис є одним з найкращих — як за смаковими якостями, так і за екологічними показниками. Це досягається за рахунок того, що рисівники збирають один врожай за сезон, не використовуючи інтенсивні технології, як Китай, Індія чи Таїланд. Інтенсивне вирощування вимагає застосування великої кількості засобів захисту рослин та добрив, з одного боку, з іншого — за інтенсивного вирощування рис не проходить через всі етапи процесу фотосинтезу, які визначають його хімічний склад і споживчу цінність. Крім того, причорноморська зона, в якій вирощують рис на Херсонщині, насичує продукт корисними мікроелементами, також покращує смак [1].

На сьогодні рис вирощується всього в трьох областях України — Одеській та Херсонській, і Херсонщина в цьому напрямку є безперечним лідером по валовому виробництву рису та найбільш перспективним регіоном для подаль-

шого збільшення об'ємів рисових площ. У Херсонській області сконцентровано 61,1% загальних площ відведених під вирощування рису — це 7,7 тис. га, з яких зібрано 44,7 тис. т рису (табл. 1).

Слід відзначити, що за період 2000—2018 рр. зростають обсяги виробництва рису в Херсонській області на противагу показникам в Україні. Після анексії Криму, значні площі рисових чеків залишилися на непідконтрольній території. У зв'язку з цим зростає і питома вага Херсонської області. Загальною тенденцією є зростання валового виробництва рису — порівняно з 2000 р. — на 192,1% і порівняно з 2015 р. — на 13,2%. В Херсонській області вирощуванням рису займаються у Скадовському, Каланчацькому та Голопристанському районах (рис. 1).

Згідно зі статистичними даними за 2018 р., найбільше рису виробляють у Каланчацькому районі — 9,3 тис. т, що складає 47% від усього обсягу виробництва рису у Херсонській області.

Таким чином, виробництво рису у причорноморських регіонах, може стати основою для формування та розвитку бренду даних територій. У формуванні брендингу повинні гармонічно поєднуватись дві складові — продуктова і територіальна. Продуктова складова обумовлена якісними характеристиками рису і його значенням у харчуванні населення.

Слід відзначити, що якісні характеристики рисової крупи вітчизняного виробництва обумовлені такими чинниками:

- вона вироблена із зерна вирощеного в поточному році на противагу імпортній продукції, яка надходить після тривалого зберігання;
- унікальні кліматичні умови південних регіонів формують білкову і вуглеводну складову рису, його неповторні смакові якості і кулінарні показники;
- розроблені інноваційні технології вирощування рису забезпечують його екологічну чистоту і безпеку для споживачів;
- за співвідношенням ціна — якість вітчизняний рисова крупа має значні конкурентні переваги.

Також слід зазначити, що щорічно в Україні виробляється 47 тис. т рисової крупи, що становить 40% фактичного споживання. Інші 60% забезпечують за рахунок імпортних поставок. Рівень споживання рису не відповідає науко-

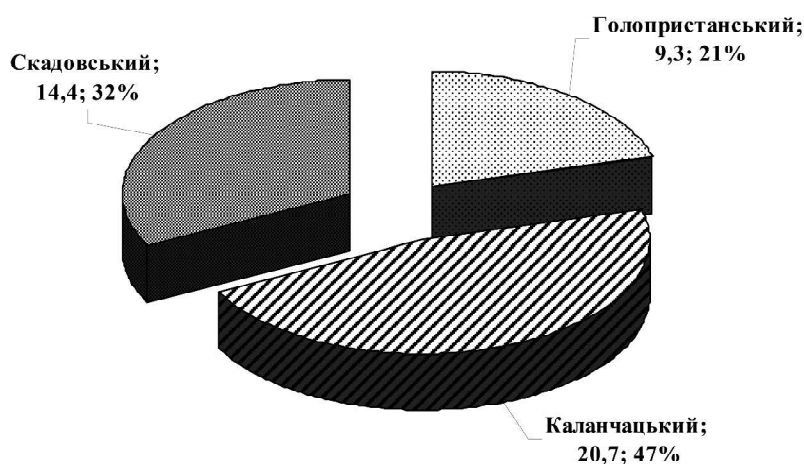

Рис. 1. Структура виробництва рису за районами Херсонської області

Джерело: [8].

во-обґрунтованій нормі на 20—25%. Тому популяризація споживання рису серед населення за рахунок створення бренду такої продукції позитивно впливатиме на рівень попиту на рис вітчизняного виробництва і стимулюватиме виробників до нарощування обсягів виробництва. Слід враховувати, що кількість туристів і відпочиваючих у літній період у досліджуваних районах значно зростає.

Територіальна складова брендингу пов'язана з тим, що рисові чеки традиційно розташовували в причорноморських низинах, де активно розвиваються курортні міста і населенні пункти, в зв'язку з чим особливу актуальність мають науково обґрунтовані системи землеробства й водокористування, що повинні підтримувати безпечний екологічний і санітарний стан, сприяти відтворенню гумусу в ґрунті й стабілізації екологічної рівноваги в зоні рисосіяння. Вчені Інституту рису УААН провели глибокі дослідження й створили нову екологічно безпечну технологію з урахуванням вимог охорони навколишнього середовища, на яку одержали позитивні висновки державних експертиз. Досвід Інституту рису з вирішення екологічних проблем привернув увагу й зарубіжних колег. Так, у 2002 р. Україну було прийнято в члени Середземноморської асоціації країн-виробників рису.

Програма формування бренду рису на території Херсонської області враховує мету, процеси і тривалість створення бренду, сегментацію ринку, якісні і дизайнерські характеристики продукту (табл. 2).

Розробляючи успішний сільськогосподарський бренд Херсонської області, необхідно враховувати такі 3 основні складові: економічна, соціальна та культурна (табл. 3).

Таблиця 2. Програма формування бренду рису на території Херсонської області

Програма формування бренду рису	Їх сутність і значення
Мета створення бренду рису	- додатково залучити інвесторів у розвиток галузі, що забезпечить надходження доходів до місцевих бюджетів і сприятиме розвитку територій; - у причорноморських районах популяризація рису і продуктів з нього буде сприяти залученню туристів, адже це унікальна культура, яка характерна тільки для окремих регіонів
Тривалість формування	- зробити рис сільськогосподарським брендом Херсонської області, на кшталт томатів та кавунів, тривалий та складний процес, проте про херсонський рис знають не лише в Україні, але і за її межами, тому основа для формування саме такого бренду є
Процес конструювання характеристики рису як продуктового бренду території Херсонщини	- передбачає осмислення реальних потенційних можливостей цього регіону; - прогнозування майбутніх перспектив популяризації серед населення і туристів продукції з рису; - визначення конкурентних переваг регіону на основі брендингу територій
Цільові сегменти споживачів для бренду рису Херсонщини	- внутрішні – населення, заклади громадського харчування і ресторанного бізнесу; - зовнішні- туристи, населення інших регіонів, імпортери, мережі супермаркетів
Продукт	Продукти з рису і їх якісні характеристики дадуть можливість створити нові продукти, наприклад: «Херсонський плов», «Херсонські суші», «Херсонські голубці», дієтичні продукти дитячого харчування, солодощі з рису, рисове борошно, рисові макаронні вироби
Дизайн бренду	Є обов'язковою складовою брендингу територій, для дизайну сільськогосподарського бренду рису Херсонської області актуальним є поєднання рисових чеків, зерна рису, сонця та морського побережжя. Можлива назва бренду «Біле золото Херсонщини»
Життєвий цикл бренду рису	Життєвий цикл тривалий, що обумовлено певним періодом формування позитивного відношення споживачів до цієї брендової продукції. Рис є традиційним у харчуванні населення, займає значну частку серед інших видів круп, а нові продукти з рису сприятимуть зростанню обсягів споживання і залученню нових споживачів
Суб'єкти брендингу	Суб'єктами територіального брендингу виступають місцеві підприємства, органи місцевої влади, некомерційні організації

Визначено, що брендинг рису сприятиме розвитку економічної, соціальної та культурної складової регіонального розвитку.

Економічна складова обумовлена тим, що створення бренду рису Херсонської області повинно враховувати значення і корисний ефект для розвитку південного та інших регі-

Таблиця 3. Складові функціонування бренду рису на Херсонщині

Економічна	Соціальна	Культурна
зростання доходів виробників рису	зростання рівня споживання рису до науково-обґрунтованої норми	розвиток туризму і зростання числа відпочиваючих
розбудова сфери переробки рису і виробництва харчових продуктів з нього	зростання доходів працівників підприємств	популяризація продуктів з рису на основі проведення фестивалів, ярмарок
підвищення ефективності функціонування рисо-продуктового підкомплексу	зростання податкових надходжень в місцевий бюджет	формування нової культури споживання рису

онів. Вирощування рису на півдні України вважається економічно перспективною галуззю сільського господарства, адже, завдяки відновленню незадіяних рисових чеків та впровадженню інноваційних технологій вирощування культури на крапельному зрошенні, господарства зможуть не лише збільшити обсяги виробництва, а й заповнити вітчизняний ринок власною рисовою продукцією, знайти нові міжнародні канали збуту. Важливою економічною складовою бренду рису можна вважати залучення вже існуючих і створення нових підприємств, напрямком яких є переробка продукції рису та виробництво харчових продуктів з нього.

Роль соціальної складової розроблення бренду рису обумовлена, в першу чергу, зростанням рівня споживання рису до науково-обґрунтованої норми і насичення потреби внутрішнього ринку. Нині один українець споживає 2,5 кг рису на рік, що на 1,5 кг менше за фактично заявлену

норму. Створення бренду рису надає змогу популяризувати дану крупу та продукцію з неї серед населення.

Започаткування бренду рису може стати одним з напрямків зростання не тільки прибутку підприємства, а й і сприятиме зростанню доходів працівників підприємств з вирощування та переробки рису. Не менш важливою соціальною складовою створення бренду рису можна назвати збільшення податкових надходжень до місцевих бюджетів, що сприятиме розвитку територій в економічних та соціальних напрямках.

Під час розроблення сільськогосподарського бренду рису слід враховувати і культурну складову, тобто визначитися чим стане цікавим такий продукт і регіон на культурному рівні цільовим групам з інших регіонів. Незаперечно, що розроблення бренду рису сприятиме залученню туристів і зростанню числа відпочиваючих в Херсонській області, а також формуванню нової культури споживання та нових регіональних продуктів з рису під час проведення фестивалів та ярмарок.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕННОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі кожний регіон визначає свої конкурентні переваги і види продуктів, які можуть зацікавити потенційних споживачів, туристів, інвесторів. Визначено, що для Херсонської області таким продуктом може стати рис, адже область є найбільшим виробником рису в Україні і має потенційні можливості збільшення його виробництва. Внутрішня потреба країни більш як наполовину задовольняється імпортом риса, який за якісними характеристиками значно поступається вітчизняному продукту. Тому популяризація вітчизняного рису і його залучення до розробки бренду територій сприятиме підвищенню економічних показників діяльності виробників і переробників рису, зростанню доходів працівників і населення, податкових надходжень до територіальних громад, розвитку культурних традицій регіону. На цій основі розроблено рекомендації по формуванню бренду рису Херсонщини, що можуть бути реалізовані в регіональних програмах розвитку рисосійних регіонів України.

ПЕРСПЕКТИВА ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Перспектива подальших досліджень пов'язана із вивченням міжнародних вимог до впровадження географічних позначень продукції і можливості їх виконання під час розвитку брендингу рису на території Херсонської області.

Література:

1. Гапонов В. Чи є у Херсонщини рисові перспективи — актуальні весняні прогнози. URL: <http://favoritekherson.co/2018/03/13/chi-ye-u-hersonschini-risov-perspektivi-akutaln-vesnyan-prognozi/> (дата звернення 20.02.20).
2. Антонченко М. Визначення та принципи бренду товару URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1227> (дата звернення 18.02.2020)
3. Кирилов Ю.Є. Бренд країни в глобалізованому світі / Ю.Є. Кирилов. — Херсон: Грін Д.С., 2013. — 156 с.
4. Козак О.А., Беженар І.М. Формування брендів регіональних продуктів як спосіб популяризації України на міжнародному ринку. Економіка АПК. 2017. № 6. С. 53—59.
5. Глуха В. Вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів шляхом впровадження стратегій брендингу територій. Економіка та держава. 2014. № 3. С. 128—130.
6. Дудченко В. Вітчизняне рисівництво: стан галузі. URL: <https://a7d.com.ua/plants/2532-vitchiznyane-risivnictvo-stan-galuzi.html> (дата звернення 23.02.2020).
7. Сільське господарство України у 2018 р.: статистичний щорічник. К.: Державна служба статистики України, 2019. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 21.01.2020).
8. Рослинництво в Херсонській області: статистичний збірник.
9. Тихонова Н.С. Брендинг території и оценка его эффективности: автореф. дисс. ... канд. экон. наук / Н.С. Тихонова. — СПб., 2007. — 20 с.

References:

1. Haponov, V. (2018), "Are there any rice prospects in the Kherson region - current spring forecasts", available at: <http://favoritekherson.co/2018/03/13/chi-ye-u-hersonschini-risov-perspektivi-akutaln-vesnyan-prognozi/> (Accessed 20 March 2020).
2. Antonchenko, M. (2010), "Definitions and principles of the brand of the product", available at: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/1227> (Accessed 20 March 2020).
3. Kyrylov, Yu.Ye. (2013), Brend krainy v hlobalizovanomu sviti [Country brand in a globalized world], Hrin' D.S., Kherson, Ukraine.
4. Kozak, O.A. and Bezhenar, I.M. (2017), "Formation of regional product brands as a way of promoting Ukraine in the international market", Ekonomika APK, vol. 6, pp. 53—59.
5. Hlukha, V. (2014), "Improving the economic mechanism of state regulation of depressed regions by implementing territorial branding strategies", Ekonomika ta derzhava, vol. 3, pp. 128—130.
6. Dudchenko, V. (2019), "Domestic rice farming: the state of the industry", available at: <https://a7d.com.ua/plants/2532-vitchiznyane-risivnictvo-stan-galuzi.html> (Accessed 20 March 2020).
7. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Agriculture of Ukraine in 2018", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 March 2020).
8. State Statistics Service of Ukraine (2020), Roslynytstvo v Khersons'kij oblasti: statystychnyj zbirnyk [Crop production in Kherson region: a statistical collection], State Statistics Service of Ukraine, Kherson, Ukraine.
9. Tykhonova, N.S. (2007), "Branding of the territory and assessment of its effectiveness", Ph.D. Thesis, Economy, St.Petersburg, Russia. Стаття надійшла до редакції 28.03.2020 р.

УДК 658.85:[17.022.1]:[339.137.2]](045)

О. М. Таран-Лала,

д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, Вищий навчальний заклад Укоопспілки "Полтавський університет економіки і торгівлі"

ORCID ID: 0000-0002-7045-5129

М. В. Зось-Кіор,

д. е. н., доцент, професор кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

ORCID ID: 0000-0001-8637-1950

М. М. Андрусенко,

магістрант кафедри менеджменту, Полтавська державна аграрна академія

ORCID ID: 0000-0003-0429-9356

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.18

ІМІДЖ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ

O. Taran-Lala,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, University of UkrCoopUnion "The Poltava University of the economy and trade"

M. Zos-Kior,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management, Poltava State Agrarian Academy

M. Andrysenko,

Master of Management Department, Poltava State Agrarian Academy

THE IMAGE OF THE ENTERPRISE AS A FACTOR INFLUENCING ITS COMPETITIVENESS

У статті обґрунтовано формування позитивного іміджу підприємства як фактору впливу на його конкурентоспроможність в умовах динамічного бізнес-середовища. Схарактеризовано сучасні тенденції підвищення іміджу підприємства, відбито його місце в розвитку підприємств різних форм власності. Визначено можливості по досягненню довгострокових конкурентних переваг підприємств різних форм власності на цільових ринках. Описано джерела формування додаткової цінності підприємства, що є найважливішою стратегічною перевагою його функціонування. Досліджено особливості психологічних і соціальних процесів формування організаційного іміджу підприємства та найважливіших напрямів його формування. Обґрунтовано загальні правила формування позитивного іміджу підприємства. Зазначено чинники формування позитивного іміджу підприємства, що є підґрунтям для подальшого вивчення практики підвищення іміджу підприємства як фактору впливу на його конкурентоспроможність в умовах динамічного бізнес-середовища.

The article substantiates the formation of a positive image of the enterprise as a factor of influence on its competitiveness in the conditions of a dynamic business environment. The current stage of economic development of the country is characterized by very strong competition in the market of goods and services. Therefore, an important task of enterprise management is to successfully create a positive image, the image of the company, which would be organized in a purposeful set of events that reveal the content of socially significant activities of the enterprise.

The modern tendencies of increase of image of the enterprise are characterized, its place in the development of the enterprises of various forms of ownership is reflected. The image of the enterprise acts as one of the tools for achieving

the strategic goals of the enterprise, which touch on the main aspects of its activity and are oriented towards the future. The benefits of a positive image are obvious. However, positive popularity does not emerge by itself and does not exist by itself. It requires purposeful systematic work to develop a positive image of the enterprise.

Possibilities for the achievement of long-term competitive advantages of enterprises of different forms of ownership in the target markets are determined. The sources of formation of the additional value of the enterprise, which is the most important strategic advantage of its functioning, are described. The peculiarities of psychological and social processes of forming the organizational image of the enterprise and the most important directions of its formation are investigated. The general rules of formation of a positive image of the enterprise are substantiated. The factors of formation of a positive image of the enterprise, which is the basis for further study of the practice of enhancing the image of the enterprise as a factor influencing its competitiveness in a dynamic business environment, are outlined.

As a result, it is argued that an enterprise that successfully creates a positive image in the eyes of its employees and in the public environment, as a rule, as a result of a well-thought-out and well-organized image campaign — the implementation of a purposeful set of measures to create and disseminate information that reveals the content of socially significant activities, the public utility of products (services), humanitarian and other actions.

Ключові слова: імідж підприємства, позитивний імідж, невідчутний імідж, зовнішній імідж, внутрішній імідж, ділова репутація, конкурентоспроможність, додаткова цінність, торгівельна марка, корпоративна культура.

Key words: enterprise image, positive image, insensitive image, external image, internal image, business reputation, competitiveness, added value, brand, corporate culture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап економічного розвитку країни характеризується дуже великою конкуренцією на ринку товарів і послуг. Тому важливим завданням менеджменту підприємства є успішно створений позитивний образ, імідж підприємства, який був би організований в цілеспрямованому комплексі заходів, які розкривають зміст соціально-значущої діяльності підприємства.

Імідж підприємства виступає як один з інструментів досягнення стратегічних цілей підприємства, що торкаються основних сторін її діяльності та орієнтовані на перспективу. Переваги позитивного іміджу очевидні. Однак позитивна популярність не з'являється сама собою і не існує сама по собі. Вона вимагає цілеспрямованої систематичної роботи з формування позитивного іміджу підприємства.

Таким чином, все більш актуальним постає питання більш глибокого вивчення практики підвищення іміджу підприємства як фактору впливу на його конкурентоспроможність в умовах динамічного бізнес-середовища.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основні положення щодо формування іміджу підприємства, його оцінки знайшли відображення у багатьох роботах зарубіжних і українських вчених [1—6 та ін.]. Однак в умовах становлення підвищеної конкуренції

підприємницьких структур як важливої складової фінансової системи держави, особливо гостро постають проблеми створення позитивного іміджу, що стає не тільки першочерговим завданням, але необхідною умовою досягнення економічного зросту та стабілізації економічних процесів у державі. Увага держави і суспільства загалом до проблем розбудови інвестиційної системи породжена вимогами реальної економіки. Нині виникла об'єктивна потреба в поглиблених наукових дослідженнях проблеми формування іміджу. Саме тому тема цього дослідження є актуальною.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою цього дослідження є обґрунтування формування позитивного іміджу підприємства як фактору впливу на його конкурентоспроможність в умовах динамічного бізнес-середовища.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У формуванні іміджу важливе місце займає стратегічне управління на підприємстві. Стратегічне управління створює конкурентні переваги, які забезпечують успішне існування і розвиток підприємства в довгостроковій перспективі. Маркетингове стратегічне управління виходить з того, що створити стійку конкурентну перевагу — це значить запропонувати велику сприйману цінність споживачам і іншим за-

цікавленим групам. Ці переваги можуть бути зв'язані як з характеристиками вироблених товарів і послуг, так і з характеристиками самого підприємства і його положення на ринку. У цьому випадку стратегію можна визначити як комплекс рішень по досягненню довгострокових конкурентних переваг на цільових ринках [6].

Аналізуючи сприйняття, виявляємо відношення зацікавлених груп до підприємства і його товарів, що містить у собі оцінку і схильність до дії. Визначаючи реакцію суб'єктів ринку, що дає можливість ідентифікувати структуру ринку, і їхнє відношення, одержуємо можливість передбачати поведінку учасників ринку, як показує досвід численних маркетингових досліджень. Аналіз відносин, як показали численні дослідження в різних країнах, надає наступні можливості [1—6 та ін.]:

визначення сильних і слабких сторін марки товару й іміджу підприємства допомагає досить впевнено ідентифікувати можливості і погрози;

вимір відносини до і після впливу на ринок дозволяє оцінити ефективність стратегій;

знання відносини допомагає прогнозувати реакцію на починаються підприємством дії.

Стає очевидним, чому в стратегічному аналізі усе більше уваги приділяється виміру відносини як оцінної реакції, що включає в себе почуття, переваги, наміри і судження (оцінки). Але далеко не всі керівники підприємств усвідомлюють це.

Сильний імідж підприємства і його товарів є підтвердженням того, що підприємство володіє унікальними діловими здібностями (спеціальними навичками, уміннями), що дозволяють підвищувати пропоновану споживачам сприйману ними цінність товарів і послуг [5].

Додана цінність вимірюється за допомогою опитувань шляхом вивчення сприйняття споживачами товарів і їхніх переваг. Іншими словами, це суб'єктивні переконання споживачів. Вибираючи марку (виробника), споживач заявляє про свій статус, демонструючи навколишнім свій стиль життя, інтереси, цінності і рівень добробуту.

У багатьох наукових працях мова йде про п'ять джерел формування додаткової цінності [2]:

досвід використання, тобто відповідність чеканням споживачів;

представлення споживача, особливості цільової аудиторії;

сила переконання, чи віри впевненості як товар;

зовнішні характеристики товару, його дизайн, оформлення;

ім'я та репутація виробника.

Для оцінки сприйняття марки товару (іміджу підприємства) використовується метод прямого чи проективного (заснованого на асоціаціях) інтерв'ю. Отримана в такий спосіб оцінка сприйняття торгової марки (підприємства) кладеться в основу стратегії позиціонування торгових марок, у якій визначаються заходи для формування в споживача потрібного іміджу марки товару і його виробника.

Створення сильної торгової марки може дати такий економічний ефект, що, як показує досвід, часто недооцінюється менеджерами українських підприємств:

споживачі готові заплатити за неї високу ціну;

вона допомагає розширити частку ринку, тобто збільшити обсяг продажів, оскільки неї прагнуть продавати роздрібні торговці й охоче купують споживачі; у неї більше можливостей для подальшого росту;

у силу лояльності споживачів вона приносить стабільно більш високий прибуток, оскільки знижує ризики, наступні маркетингові витрати, успішніше переборює зненацька виниклі перешкоди;

забезпечує більш високу норму повернення інвестицій, що принципово важливо для інвесторів;

у неї високі захисні бар'єри і високі можливості розвитку, як показує досвід, поняття життєвого циклу тут не застосований, стратегія репозиціонування забезпечує їм довголіття;

створює доброзичливе відношення до підприємства всіх зацікавлених груп: допомагає знайти нових працівників, акціонерів, забезпечити суспільну і державну підтримку.

Стає очевидним, чому високий позитивний імідж підприємства і вироблені ним товари є найважливішою стратегічною перевагою підприємства.

Створення і підтримка позитивного іміджу вимагає великих витрат, тривалого часу, виникає протиріччя між необхідністю постійно мати досить високий прибуток і довгострокові інвестиції в імідж, що не дають швидкої віддачі. Але треба розуміти, що якщо один раз підприємство уступить ринкові позиції, то повернутися на них буде вкрай складно, практично неможливо [4].

Створення позитивного іміджу й високої репутації підприємства є складним і тривалим процесом, головною умовою якого є активність підприємства на ринку. У наш час реальними стають потреби у виділенні в масі собі подібних,

завоюванні певної популярності, придбанні репутації, забезпеченні фінансового успіху й позитивного іміджу підприємства. Тому ці категорії й визначають високий суспільний рейтинг підприємства, що є гарантом вигідного положення підприємства в ринковому середовищі.

Кожне підприємство має той імідж, що відображає його культуру, яку воно прагне передати оточуючому середовищу. До основних засад іміджу може входити також швидкість його орієнтації на потреби ринку, турбота про працюючих, стан міжнародних відносин або ще будь-який інший аспект корпоративної культури. Особистісний аспект підприємства визначає позиція, яку він займає на ринку, і те, яким чином ця позиція доводиться до відома громадськості. Те, як підприємство сприймається оточуючим середовищем, іноді може бути навіть важливішим ніж ціна продукту чи послуг, що виробляється або здійснюються ним [1].

До основних показників іміджу підприємств можна віднести: загальну популярність і репутацію, швидкість реагування на замовлення, дотримання термінів укладених угод, гнучкість цін, інноваційність, сучасність, фінансову стійкість, престиж товару, після продажне обслуговування, умови платежів і діючу систему знижок, торговельно-збутову та рекламну політику, наявність представництв, рівень закордонної активності. Серед факторів, що визначають імідж підприємства, є також: конкурентна мобільність (конкурентостійкість) і надійність, комфортність підтримки партнерства; відповідальність рівню споживчих запитів клієнтів [3].

Основна функція іміджу — формування позитивного відношення до будь-чого. Це також формує довіру, а потім високі оцінки та впевнений вибір. Він сприяє підвищенню престижу і, як слідство, — авторитета і впливу.

Здійснюючи управління іміджем, необхідно мати чіткі уявлення про особливості психологічних і соціальних процесів формування організаційного іміджу та найважливіших напрямів його формування:

формування "внутрішнього іміджу" підприємства, в який входять культура самої підприємства і соціально-психологічний клімат колективу;

формування соціального іміджу — це соціальна діяльність підприємства;

формування "бізнес-іміджу" (ділова репутація і показники ділової активності);

формування іміджу товару.

Існують загальні правила формування іміджу підприємства. Фахівці зі створення іміджу

вважають, що імідж підприємства охоплює такі складові: фундамент, або базис; імідж зовнішній, внутрішній і невідчутний [3].

Фундамент забезпечує створення, розвиток і зберігання позитивного іміджу підприємства. Для побудови іміджу ретельно ревізуються ділові принципи підприємства, які потім відображаються в простому і стислому варіанті його філософії. Визначаються довгострокові завдання та стандарти, якими керуватимуться працівники підприємства у своїй діяльності.

Зовнішній імідж підприємства — це сприйняття підприємства суспільством, засобами масової інформації, споживачами. Складовими зовнішнього іміджу є продукт і його якість, усе, що супроводжує продукт на ринку: реклама, спосіб пропонування, зовнішній вигляд персоналу та об'єктів підприємства. Якість продукту є найважливішим елементом ділової репутації, оскільки доведено, що жодна, навіть надзвичайно ефективна реклама не врятує товар низької якості. Вдала реклама за наявності високоякісного продукту є потужним інструментом формування іміджу, що активно сповіщає ринок про продуцента, підкреслюючи унікальність пропозиції, наголошує на відмінності її від пропозицій конкурентів, створює емоційну залежність між підприємством і споживачами її продукції. Індивідуальність та зовнішній вигляд працівників на багатьох підприємствах вважаються невіддільними складовими іміджу підприємства [2].

Внутрішній імідж підприємства створюють відносини персоналу і керівництва, їх загальне спрямування, атмосфера. У дещо ширшому розумінні — це і фінансове планування, і кадрова політика підприємства, і орієнтація, і тренінги співробітників тощо. Формуванню внутрішнього іміджу сприяють такі цілеспрямовані програми, як підвищення кваліфікації, спеціалізоване навчання персоналу, програми заохочення співробітників. Реалізація означених програм створює у працівників сталі уявлення про підприємство, його діяльність, стандарти цієї діяльності, надає персоналу знання та мотивацію, необхідні для презентації компанії клієнтам, орієнтує на професійне і компетентне виконання своїх обов'язків, підвищує значущість персоналу у формуванні іміджу. Потрібно також враховувати нерозривний взаємозв'язок зовнішнього і внутрішнього іміджу підприємства — сприйняття суспільством підприємства можна суттєво поліпшити, налагодивши роботу з персоналом, спрямовану на підвищення рівня обслуговування клієнтів.

Невідчутний імідж підприємства — це ставлення персоналу до роботи, його емоційний настрій, що також впливає на репутацію підприємства, ставлення до неї клієнтів, адже саме співробітники підприємства представляють його перед споживачами, створюють певну атмосферу прихильності, уваги, допомоги. Невідчутний імідж базується на відчуттях, відносинах, емоційному сприйнятті широким колом зацікавлених осіб діяльності підприємства та його продукції.

Усі складові іміджу спрямовані на досягнення трьох основних цілей: досягнення високого рівня компетентності та ефективності в роботі з клієнтами підприємства; створення і підтримка такого позитивного іміджу, який, безумовно, змушує споживачів довіряти підприємству; встановлення емоційного зв'язку з покупцем і суспільством.

Створення позитивного іміджу — це дещо більше, ніж звичайна успішна рекламна кампанія, це складний і багатоаспектний процес, складові якого взаємопов'язані і взаємозалежні [6].

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що підприємство, яке успішно створює свій позитивний образ в очах своїх співробітників і в суспільному середовищі, досягає цього, як правило, в результаті добре продуманої і чітко організованої іміджевої кампанії — реалізації цілеспрямованого комплексу заходів із створення і поширення інформації, яка розкриває зміст соціально значущої діяльності, суспільну корисність продукції (послуг), гуманітарних та інших акцій. Розпочинається вона із з'ясування її завдань, мети, формулювання змісту і визначення основних засобів. Потім настає етап реалізації запланованих заходів (регулярна публікація звітів; налагодження відносин з товариствами покупців, громадськими об'єднаннями; розміщення в пресі некомерційних статей, поширення відеоматеріалів; громадська і благодійна діяльність тощо).

Таким чином, процес формування іміджу — справа комплексна, в якій беруть участь психологи, соціологи, PR-менеджери, журналісти та визначається узагальненими критеріями, які проявляються на рівні будь-якого підприємства, незалежно від її специфіки, а також приватними критеріями, підставами для яких служить унікальність, специфіка підприємства. Визначені чинники є підґрунтям для подальшого вивчення практики підвищення іміджу підприємства як фактору впливу на його конкурентоспроможність в умовах динамічного бізнес-середовища.

Література:

1. Бегма Ю.К., Вінніков О.Ю., Редько О.І. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в Україні. Київ: Основи, 2006. С. 18—26.
2. Мельник С.В. Соціальна відповідальність бізнесу як складова соціальної політики України. Економіка та держава. 2015. № 5. С. 72—75.
3. Петрушенко Ю.Н., Дудкін О.В. Формування інституту позитивної соціальної відповідальності. Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. 2018. Вип. 37 (3). С. 25—30.
4. Таран-Лала О.М. Методологічна конструкція системно-організаційного підходу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: "Економічні науки". 2014. Вип. 9. Ч. 7. С. 63—66.
5. Таран-Лала О.М. Системно-аналітичне дослідження системних параметрів об'єкта. Молодий вчений. 2015. № 2 (17). Ч. III. С. 99—106.
6. Таран-Лала О.М. Функціонування соціально-економічних систем: теорія та практика: монографія. Полтава: ПУЕТ, 2016. 332 с.

References:

1. Behma, Y.K. Vinnikov, O.Y. and Red'ko, O.I. (2006), *Yakisne doslidzhennya metodiv vprovadzhennya sotsial'noyi vidpovidal'nosti biznesu v Ukrayini* [Qualitative research of methods of implementation of corporate social responsibility in Ukraine], *Osnovy*, Kyiv, Ukraine.
 2. Mel'nyk, S.V. (2015), "Social responsibility of business as a component of social policy of Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 5, pp. 72—75.
 3. Petrushenko, Y.N. and Dudkin, O.V. (2018), "Formation of institute of positive social responsibility", *Naukovi pratsi Donets'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu*. Seriya: ekonomichna, vol. 37 (3), pp. 25—30.
 4. Taran-Lala, O. M. (2014), "Methodological construction of system-organizational approach", *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. Seriya: "Ekonomichni nauky", vol. 9, no. 7, pp. 63—66.
 5. Taran-Lala, O. M. (2015), "System-analytical study of system parameters of an object", *Molodyy vchenyy*, vol. 2 (17), no. III, pp. 99—106.
 6. Taran-Lala, O. M. (2016), *Funktsionuvannya sotsial'no-ekonomichnykh system: teoriya ta praktyka: monohrafiya* [Functioning of socio-economic systems: theory and practice: monograph], *PUET, Poltava, Ukraine*.
- Стаття надійшла до редакції 30.03.2020 р.*

УДК 334.012.34

Є. В. Міщук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, оподаткування, публічного управління та адміністрування, Криворізький національний університет
ORCID ID: 0000-0003-4145-3711

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.23

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РІВНЯ ТА СТАНУ СТРАТЕГІЧНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Ie. Mishchuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting, Taxation, public management and administration, Kryvyi Rih National University

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF ASSESSMENT OF THE LEVEL AND STATE OF STRATEGIC ECONOMIC SECURITY OF ENTERPRISES

У статті удосконалено методологічні засади оцінки рівня та стану стратегічної економічної безпеки підприємств. Виявлено особливості оцінювання безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства. Обґрунтовано, що вона ґрунтується не стільки на специфічній сутності цієї безпеки та її диференціації на відповідні, притаманні тільки їй підвиди, скільки проявляється у специфічному інструментарії, іншому набору індикаторів та варіативністю еталонних (бажаних, заданих тощо) значень. Обґрунтовано також, що перелічене у своїй сукупності дозволяє більш об'єктивно оцінити як рівень, так і стан безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства. Запропоновані показники оцінки безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства визнано доцільними для додаткового застосування під час оцінки конкретних заходів: реальних інвестиційних проектів, довгострокового фінансового інвестування, операцій злиття та поглинання та інших. Визначено, що ці показники в окремих випадках слід застосовувати в якості обмежень, що накладаються, а в інших випадках — в якості єдиних базових показників, на підставі яких ухвалюються рішення відносно доцільності впровадження того чи іншого заходу.

The methodological bases of estimation of level and status of strategic economic security of the enterprises are improved in the article. It has been shown that the methodology of assessing economic security is influenced by a certain dualism. On the one hand, it is manifested in the fact that without achieving the proper level of economic security it is impossible to secure the strategic interests of the enterprise. On the other hand, the achievement of strategic goals helps to improve the level of economic security of the enterprise. It shows a number of issues that need to be addressed when assessing the strategic economic security of the enterprise. Two areas of this assessment have been identified. The first of these proposes to set the horizon of the strategy. The second direction involves setting the thresholds for the indicators to be reached. The peculiarity of security assessment of strategic economic interests of the enterprise is revealed. It is substantiated that it is based not so much on the specific nature of this security and its differentiation into the corresponding subspecies only, how much it is manifested in a specific toolbox, another set of indicators and the variability of reference (desired, set, etc.) values. It is also substantiated that the aforementioned allows for a more objective assessment of both the level and the security status of the strategic economic interests of the enterprise. The proposed indicators for assessing the security of strategic economic interests of the enterprise are recognized as appropriate for additional application in the evaluation of specific activities: real investment projects, long-term financial investment, mergers and acquisitions, and others. It has been determined that in some cases these indicators should be used as constraints, and in other cases as

single baselines, on the basis of which decisions are made on the feasibility of implementing an event. The proposed methodology qualitatively complements the tools of economic security assessment and allows taking into account the strategic aspect both in determining directly itself and in planning the development of the enterprise.

Ключові слова: економічна безпека, нестача часу, стратегічні заходи, час.

Key words: economic security, lack of time, strategic measures, time.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогодні економічна безпекологія має дуже широкий набір показників для оцінки різних видів і типів економічної безпеки. Стосовно оцінки стратегічної економічної безпеки (безпеки економічних стратегічних інтересів підприємства) ситуація відповідає загальній тенденції: відсутність єдності поглядів на її зміст, сутність, а відтак і показники-індикатори та напрями забезпечення. Крім цього, проблема полягає у відірваності пропонованих у наукових джерелах підходів до оцінювання стратегічної безпеки від оцінки доцільності стратегічних заходів із її забезпечення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Слід указати, що економічна безпекологія не обходиться без врахування тих або інших стратегічних аспектів. У науковій літературі дефініції економічної безпеки підприємства дуже часто пов'язуються з поняттями конкурентоздатності, економічної стратегії, ефективності, стійкості, потенціалу тощо [1]. Проте не всі науковці привертають належну увагу саме стратегічній економічній безпеці та пов'язаним із нею інструментарієм оцінювання. Зокрема вчені С.Б. Довбня та Н.Ю. Гічова роблять висновок, що стратегічна економічна безпека визначає здатність підприємства до подальшого успішного розвитку, характеризує його конкурентоспроможність та економічний потенціал, тобто наявність ринкових можливостей та ресурсів у розпорядженні підприємства (використання новітніх технологій та техніки у виробництві, можливість доступу до основних сировинних та енергетичних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу тощо) [2, с. 38].

Науковець А.Г. Шемяєва трактує економічну безпеку як "забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей зовнішнього середовища з застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища" [3, с. 12].

Поряд із цим, велика кількість загальних визначень економічної безпеки підприємства

передбачають необхідність врахування тих або інших стратегічних аспектів, зокрема:

1) досягнення стратегічних цілей як мета її підтримання або забезпечення:

— стан захищеності життєво важливих інтересів системи від недобросовісної конкуренції, протиправної діяльності кримінальних формувань та окремих осіб, здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, зберігати стабільність функціонування та розвитку відповідно до його стратегічних цілей (Енциклопедія економічної безпеки [44, с. 445—446]);

— наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства до його стратегічних цілей і завдань (Белокуров В.В. [5]);

— здатність чинити опір сукупному впливу загроз макро- та мікросередовищ з метою досягнення своєї стратегічної мети в усіх видах діяльності (Пілова Д.П. [6, с. 6]);

— стан ефективного використання ресурсів підприємства (капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки тощо) та наявних ринкових можливостей, що дозволяє попередити негативний вплив внутрішніх і зовнішніх загроз та забезпечити його довгострокове виживання й стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної стратегії (Меліхов А.А. [7, с. 316—319]; Гусев В.С. [8]);

2) умова реалізації власної стратегії розвитку:

— сукупний динамічний стан, що дозволяє формувати та здійснювати власну стратегію розвитку (Федоренко Р.М. [9, с. 224]);

3) умова забезпечення стратегічного потенціалу:

— стан, за якого стратегічний потенціал фірми знаходиться поблизу меж адаптивності, а загроза втрати економічної безпеки наростає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони (Соколенко Т.М. [10]).

Науковці Г.Ф. Азаренков і С.М. Сердечна мету діагностики економічної безпеки підприємства вбачають в ідентифікації станів бізнесу і можливості виникнення загроз при різних стратегіях розвитку підприємницької діяль-

ності, а також вибір інструментів досягнення стану економічної безпеки [11, с. 509]; для управління економічної безпекою потрібна розробка порогових значень ключових індикаторів, що визначають напрямки їх стратегічного розвитку [11, с. 514]; необхідне обґрунтування забезпечення економічної безпеки розвитку підприємства [11, с. 515]. Однак ці науковці не надають дефініції економічної безпеки стратегічного розвитку в їх розумінні, що ускладнює сприйняття запропонованого ним методичного інструментарію.

Цікавим є підхід до оцінювання стратегічної безпеки науковців С.Б. Довбні та Н.Ю. Гічової. Його особливостями є те, що ці вчені розділили стратегічну безпеку на окремі складники: ринковий, соціальний, інноваційно-технологічний, сировинний, енергетичний, екологічний [12, с. 94]. Відповідно до такого поділу вони виокремили притаманні кожному окремому складнику показники-індикатори оцінки (табл. 1).

Отже, розглянутий перелік показників викликає дискусійність. Не зрозуміло, чому плінність кадрів, зношеність основних засобів та ряд інших показників є предметом стратегічної безпеки і не оцінюються, на думку вчених, для визначення рівня поточної економічної безпеки.

Окремо слід приділити увагу питанню управління та забезпечення стратегічною економічною безпекою.

Розглядаючи управління економічною безпекою, звертають увагу на його мету — стратегічний розвиток. Так, за твердженням Н.П. Сисоліної, під час управління економічною безпекою виділяють контури оперативного управління, що характеризується лише протистоянням загрозам, які уже виникли; тактичного, яке характеризується здатністю до адаптації та стратегічного — здатністю до постійного розвитку [13, с. 23]. Схожий підхід простежується у роботі Є.О. Діденко, в якій ототожнюється процес управління економічною безпекою зі стратегією безпечного розвитку підприємства, що являє собою комплексну програму дій з визначення пріоритетних напрямів господарювання у процесі виникнення загроз діяльності підприємства та необхідних ресурсів для їх попередження, а у разі неможливості — формування умов для мінімізації результатів їх впливу [14, с. 35—40].

Згідно з поглядами Г.В. Єфімової та С.М. Марущак, вибір стратегії безпечного розвитку підприємства здійснюється на основі рівня економічної безпеки [15, с. 48]. Дійсно, з урахуван-

ням такого твердження, доцільність того або іншого стратегічного заходу необхідно оцінювати з урахуванням зміни рівня економічної безпеки, який може мати місце унаслідок його здійснення.

С.В. Лабунська метою управління системою економічної безпеки підприємства називає спрямування внутрішніх резервів саморозвитку та самоорганізації системи у напрямку, що відповідає загальній стратегії підприємства [16, с. 284; 287].

Н.О. Лоханова та інші науковці вважають, що наявність конкурентних переваг, зумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням забезпечать йому певний рівень економічної безпеки [17].

Таким чином, за результатами проведеного аналізу наукових праць, виявлено певний дуалізм — без досягнення належного рівня економічної безпеки неможливе забезпечення стратегічних інтересів підприємства, у той же час, досягнення стратегічних цілей сприяє покращенню рівня економічної безпеки підприємства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є удосконалення методологічних засад оцінки рівня та стану стратегічної економічної безпеки підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінювання безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства повинно, насамперед, надати відповідь на такі ключові питання:

— що підприємство повинно зробити для досягнення заданих (порогових, еталонних, бажаних тощо) рівня та стану економічної безпеки;

— що було заплановано для досягнення заданих (еталонних, бажаних тощо) рівня та стану економічної безпеки;

— які і коли рівень та стан економічної безпеки будуть отримані підприємством.

Під час оцінювання стану економічної безпеки стратегічних економічних інтересів застосуємо бінарний підхід, що вирішує два завдання.

За його першим напрямком задається горизонт стратегії (*Тстрат*). Тоді в чисельнику (ΔT) показника стану безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства використовується різниця між фактичним часом, протягом якого еталонне (планове, бажане тощо)

Таблиця 1. Показники оцінки рівня стратегічної економічної безпеки підприємства, запропоновані С.Б. Довбнею та Н.Ю. Гічовою

Складники стратегічної безпеки	Показники-індикатори оцінювання стратегічної економічної безпеки підприємства
Ринковий	Відношення темпу зміни обсягів виробництва підприємства до темпу зміни обсягів виробництва по галузі
	Відношення частки ринку, яку займає підприємство до частки, яку займає головний конкурент
	Темп зміни частки ринку
Соціальний	Відношення загальної суми років роботи усього персоналу підприємства та у відповідній галузі до загальної кількості працюючих
	Питома вага персоналу із вищою освітою
	Плинність кадрів
	Відношення середньої зарплати по підприємству до аналогічного показника по галузі
Інноваційно-технологічний	Ступінь зносу основних засобів
	Відношення обсягу НДДКР до загального обсягу виконаних робіт
	Відношення продукції, виробленої за сучасними технологіями до загального обсягу виробництва
Сировинний й енергетичний	Відношення вироблених на підприємстві ресурсів до загального обсягу спожитих ресурсів
	Добуток темпу зміни енергоємності на індекс ринкових цін сировини та матеріалів
	Добуток темпу зміни матеріалоємності на індекс цін сировини та матеріалів
	Відношення фактичного обсягу шкідливих викидів до нормативного
Екологічний	Питома вага коштів на фінансування заходів покращення екологічності діяльності підприємства до загальної суми інвестицій на удосконалення (у т.ч. реконструкцію, модернізацію) техніко-технологічної бази

Джерело: витяг із праці [12, с. 94].

значення певного індикатора може бути досягнутим ($T\phi$) та заданим горизонтом стратегії ($T_{страт}$):

$$\Delta T = T\phi - T_{страт} \quad (1).$$

У знаменнику цього показника слід використати період горизонту стратегії ($T_{страт}$). Формалізувати показник стану економічної безпеки стратегічних інтересів підприємства ($C(ЕкБстрат)1$) можна так:

$$C(ЕкБстрат)1 = 1 - \frac{\Delta T}{T_{страт}} \quad (2).$$

При цьому якщо:

1) $T\phi > T_{страт}$, то можна зробити висновок про відставання підприємства у досягненні заданого (еталонного, бажаного тощо) значення індикатора;

2) $T\phi < T_{страт}$, то можна зробити висновок про випередження (запас часу) підприємством у досягненні заданого (еталонного, бажаного тощо) значення індикатора.

За другим напрямком горизонт стратегії відсутній. Замість нього задається порогове (еталонне, мінімально необхідне, бажане, задане, планове тощо) значення обраного індикатора. У такому разі оцінюються інші часові проміжки: визначається скільки часу необхідно, щоб значен-

ня обраного індикатора стало дорівнювати еталонному (заданому, бажаному тощо) значенню ($T_{ет}$) (наприклад, відповідно до певної програми розвитку підприємства), а також період часу, протягом якого дане значення може бути досягнутим за існуючою на підприємстві тенденцією (тобто без втручання та спеціальних управлінських впливів) ($T_{іс}$). Тоді за другим напрямком показник стану безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства ($C(ЕкБстрат)2$) можна розрахувати таким чином:

$$C(ЕкБстрат)2 = 1 - \frac{T_{ет}}{T_{іс}} \quad (3).$$

Слід відмітити, що при оцінюванні показника $C(ЕкБстрат)$ в якості еталонних тенденцій, замість прогнозного часу або періодів, заданих певними програмами розвитку підприємства додатково доцільно використовувати тенденції, періоди часу, за які досягають обрані індикатори своїх еталонних значень на провідних підприємствах галузі, підприємствах-конкурентах.

Аналогічно до першого підходу, можна визначити наявність запізньєнь чи випереджень у забезпеченні порогових (заданих, еталонних, бажаних тощо) значень індикаторів:

1) якщо $Tem > Tis$, то можна зробити висновок про відставання підприємства у досягненні порогового (заданого, еталонного, бажаного тощо) значення індикатора;

2) $Tem < Tis$, то можна зробити висновок про випередження підприємства у досягненні порогового (заданого, еталонного, бажаного тощо) значення індикатора.

Чим вищі значення показника стану безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства, тим, відповідно, кращий стан цього виду економічної безпеки:

— при $C(ЕкБстрат) \geq 1$ — висновок про безпеку стратегічних економічних інтересів підприємства; при чому чим більше значення перевищує одиницю, тим кращий стан безпеки;

— при $C(ЕкБстрат) < 1$ — висновок про стан небезпеки стратегічних економічних інтересів підприємства; при чому, чим менше одиниці, тим гірше.

Водночас необхідно враховувати, що, на відміну від поточного періоду, при оцінюванні безпеки стратегічних економічних інтересів порогові значення (бажані, задані тощо) не є сталими і можуть змінюватися. У тому числі вони можуть відрізнятися від тих значень, що є усталеними еталонами (нормативами, граничними значеннями тощо) при оцінці індикаторів безпеки поточних економічних інтересів. Більше того, самі індикатори теж змінюються.

Розглянемо випадок для оцінки рівня економічної безпеки підприємства.

Як показано у роботі [18], рівень економічної безпеки підприємства слід оцінювати на основі величини нестачі прибутку до оподаткування.

Оцінювання рівня економічної безпеки в стратегічному аспекті повинно враховувати змінюваність значень не тільки фактичних показників прибутку до оподаткування та його нестачі, суми неосвоєних витрат, але й їх лімінальних (порогових, мінімально необхідних) величин. Погоджуючись з автором праці [19], акцентуємо увагу на доцільності визначення перелічених величин виходячи із умови рівності новим пороговим значенням тими індикаторами, на базі яких вони і розраховуються.

Водночас на відміну від автора праці [19], який бере до уваги тільки посилення нормативів у процесі розвитку підприємства, вважаємо необхідним урахувати і можливість їх ослаблення. Така позиція виходить із необхідності урахування зовнішніх умов функціонування як самого підприємства, так і його стейкхолдерів різних груп. Зокрема наразі в світі посилюються кризові явища, наслідком яких можуть ста-

ти масові банкрутства підприємств, а також масові звільнення працівників, скорочення заробітних плат та інше. У таких умовах мова йде вже не про розвиток, а намагання вижити. Працівники, які донедавна були не задоволені рівнем соціальних виплат, можуть взагалі втратити роботу.

Отже, вважаємо необхідним скористатися методологічними засадами, уперше запропонованими автором праці [19], але із їх подальшим вдосконаленням. Так, визначення нестачі прибутку до оподаткування у попередньому періоді доцільно скорегувати на значення порогових величин індикаторів поточного періоду:

$$EBT\phi_t = EBT\phi_{t-1} + \Delta EBT_{t-1} - \Delta EBT_t \quad (4),$$

де $EBT\phi_t, EBT\phi_{t-1}$ — фактичне значення величини прибутку до оподаткування відповідно у періодах t та $t-1$, грн;

ΔEBT_{t-1} — нестача прибутку до оподаткування при фактичних значеннях індикаторів попереднього періоду ($t-1$) та порогових значеннях поточного періоду t , грн;

ΔEBT_t — нестача прибутку до оподаткування при фактичних значеннях індикаторів поточного періоду t та порогових значеннях поточного періоду t , грн;

$$t = 1, 2, \dots, T;$$

T — горизонт стратегії, років.

Шляхом елементарного математичного перетворення можна визначати нестачу прибутку до оподаткування при фактичних значеннях індикаторів попереднього періоду ($t-1$) та порогових значеннях поточного періоду t , за формулою:

$$\Delta'EBT_{t-1} = EBT\phi_t - EBT\phi_{t-1} + \Delta'EBT_t \quad (5).$$

Аналогічні корегування необхідно здійснити для оцінки величини неосвоєних витрат підприємства:

$$\Delta'BN_{t-1} = \Delta BN\phi_t - \Delta BN\phi_{t-1} + \Delta'BN_t \quad (6).$$

де $\Delta'BN_{t-1}$ — скорочення (зростання) величини неосвоєних витрат при фактичних значеннях індикаторів попереднього періоду ($t-1$) та порогових значеннях поточного періоду t , грн;

$\Delta BN\phi_t, \Delta BN\phi_{t-1}$ — фактичне значення величини неосвоєних витрат, відповідно у періодах t та $t-1$, грн;

$\Delta'BN_t$ — скорочення (зростання) величини неосвоєних витрат при фактичних значеннях індикаторів поточного періоду t та порогових значеннях поточного періоду t , грн.

Урахувавши умову порівняльності, згідно з якою нестача прибутку до оподаткування перераховується при різних порогових значеннях індикаторів, на підставі яких вона визначається, скореговане значення порогової (ліміналь-

ної) величини абсолютної суми прибутку до оподаткування визначатиметься із виразу:

$$EBT_t = EBT_{t-1} + \Delta'EBT_t = (EBT_{t-1} + \Delta'EBT_{t-1} - \Delta'EBT_{t-1} + \Delta'EBT_t) + \Delta'EBT_t = EBT_{t-1} + \Delta'EBT_t \quad (7).$$

Відтак скорегований рівень стратегічної економічної безпеки ($P_c(ЕкБстрат)$) визначатиметься за формулою:

$$P_c(ЕкБстрат) = \frac{\sum_{t=1}^T \frac{(EBT_t - EBT_{t-1} + \Delta'EBT_t) + (\Delta BH_t - \Delta BH_{t-1} + \Delta'BH_t)}{(1+q)^{t-1}}}{\sum_{t=1}^T \frac{EBT_{t-1} + \Delta'EBT_{t-1}}{(1+q)^{t-1}}} \quad (8).$$

Наступна особливість оцінки стратегічної економічної безпеки стосується вищезгаданих індикаторів. Якщо під час оцінювання стану безпеки поточних економічних інтересів використовувалися так звані "монопоказники" (більшість з яких — різного роду коефіцієнти, що характеризують відповідний підвид безпеки поточних економічних інтересів), то під час оцінювання стану безпеки стратегічних економічних інтересів додатково до них можна застосовувати показник нестачі прибутку до оподаткування (ΔEBT) (представляє собою величину, якої не вистачає, щоб значення відповідних індикаторів безпеки дорівнювали своїм пороговим величинам (мінімально необхідним, лімінальним, заданим, бажаним значенням тощо). Мається на увазі, що показники ΔT , $T_{страт}$, $T_{ет}$ та $T_{іс}$ розраховуються не тільки для індикаторів кожного конкретного виду (підвиду) безпеки, але і для показника ΔEBT . Останній застосовується для визначення рівня безпеки поточних економічних інтересів підприємства.

Отже, ми виокремлюємо два підходи: оцінювання стану безпеки стратегічних економічних інтересів через період досягнення порогових значень монопоказниками або через період досягнення лімінального рівня певного виду безпеки, визначеного з урахуванням показника ΔEBT . На розсуд керівництва підприємства може бути обраний будь-який із цих підходів. Проте, зважаючи на більше глобальність цілей та задач у стратегічному аспекті, вважаємо, більш доцільним другий підхід.

Відтак оцінюванню підлягає час (T'), через який рівень безпеки стратегічних економічних інтересів (оцінюваний на основі показника ΔEBT) буде дорівнювати одиниці:

$$T' = f[P(ЕкБстратф) \rightarrow 1] \quad (9),$$

де $P(ЕкБстратф)$ — фактичний рівень безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства, частки од.

Такий час доцільно знаходити як загалом для безпеки стратегічних економічних інтересів, так і для кожного її виду окремо.

Слід відмітити, що під час оцінювання безпеки стратегічних економічних інтересів з'являється початковий час (T_0), який відсутній при оцінці безпеки поточних економічних інтересів підприємства. Зокрема визначається значення показника ΔEBT , що відповідає часу T_0 та еталонне (бажане, задане тощо) значення ΔEBT , яке відповідає певному прогнозному періоду часу ($T_{прог}$). Водночас критерієм оптимальності є виконання такої нерівності:

$$T_0(P(ЕкБстратф)) - T_{прог}(P(ЕкБстратф)) \rightarrow \min \quad (10).$$

$T_0(P(ЕкБстратф))$ — момент оцінки T_0 , якому відповідає фактичний рівень безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства, частки од.;

$T_{прог}(P(ЕкБстратф))$ — час, через який на підприємстві буде досягнутий високий рівень безпеки стратегічних економічних інтересів, частки од.

Про прискорений розвиток підприємства свідчитиме виконання такої рівності:

$$T_0(P(ЕкБстратф)) - T_{прог}(P(ЕкБстратф)) = 0 \quad (11).$$

Під час визначення майбутніх (прогнозних) значень індикаторів безпеки стратегічних економічних інтересів може використовуватися ставка дисконтування.

Таким чином, розриви часу, тобто різниці між значеннями $T_{ф}$ і $T_{страт}$, $T_{ет}$ і $T_{іс}$, T_0 і $T_{прог}$ можуть бути як додатними, так і від'ємними значеннями. У першому випадку робимо висновок про дефіцит часу (констатується наявність відставань), а в другому — про його запас (констатується наявність випередження). Дані величини слугують додатковими показниками оцінювання стану безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства.

Виявлені відмінності обов'язково потребують врахування як під час оцінки, так і в подальшому — під час розробки управлінських рішень.

Крім того, на основі даних показників пропонуємо визначати ефективність економічної безпеки як у цілому, так і кожного її виду (підвиду) зокрема. Одними із таких показників є відношення скорочення часу на досягнення певного індикатора еталонного (бажаного тощо) значення (ΔT_c) до зміни величини витрат, до зміни суми прибутку (його різних видів), до зміни величини фінансових ресурсів, до зміни

величини фінансового стану у вартісному вираженні, а також до інших показників — залежно від цілей аналізу. В узагальненому вигляді показник ефективності економічної безпеки (*ЕфЕкБс*) можна подати таким чином:

$$ЕфЕкБс = \frac{\Delta Пс}{\Delta П} \quad (12),$$

де $\Delta П$ — зміна величини показника, який застосовується в цілях оцінки та аналізу ефективності економічної безпеки підприємства (одиниці виміру залежать від специфіки показника і можуть бути вартісними, натуральними, відносними тощо).

Отже, відмінність оцінювання безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства ґрунтується не стільки на особливій сутності цієї безпеки та її диференціації на відповідні, притаманні тільки їй підвиди, скільки проявляється у специфічному інструментарії, іншому набору індикаторів та варіативністю еталонних (бажаних, заданих тощо) значень. Перелічене у своїй сукупності дозволяє більш об'єктивно оцінити як рівень, так і стан безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, запропоновані показники оцінки безпеки стратегічних економічних інтересів підприємства вважаємо доцільним додатково використовувати під час оцінки конкретних заходів: реальних інвестиційних проєктів, довгострокового фінансового інвестування, операцій злиття та поглинання та інших. Водночас ці показники в окремих випадках слід застосовувати в якості обмежень, що накладаються, а в інших випадках — в якості єдиних базових показників, на підставі яких ухвалюються рішення відносно доцільності впровадження того чи іншого заходу.

Перспективи подальших досліджень полягають в ідентифікації особливостей оцінювання стратегічної безпеки стейкхолдерів підприємства.

Література:

1. Рудковський О.В. Структура системи економічної безпеки підприємства. Вісник Національного транспортного університету. № 29 (2). 2014. С. 93—99.
2. Довбня С.Б., Гічова Н.Ю. Діагностика економічної безпеки підприємства як інструмент визначення напрямків його інноваційного розвитку. Економічний вісник Національного гірничого університету. № 3. 2008. С. 36—42.
3. Шемаєва А.Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища. Автореф. дис... д-ра екон. наук: 21.04.02. Університет економіки та права "Крок". Київ, 2010. 40 с.
4. Шаваев А.Г., Багаутдинов А.Т. Экономическая безопасность: энциклопедия. Москва: Правовое посвящение, 2001. 512 с.
5. Белокуров В. В. Структура функциональных составляющих экономической безопасности предприятия. URL: [http:// www.safety-factor.ru](http://www.safety-factor.ru) — 20.01.2019.
6. Пілова Д. П. Методичні підходи щодо визначення зон економічної безпеки підприємства. Вісник Криворізького технічного університету. № 3. 2006. С. 264—268.
7. Мелихов А.А., Камышников Э.В. Эволюция подходов к содержанию категории "экономическая безопасность предприятия". Вісник Приазовського державного технічного університету. № 19. 2009. С. 316—319.
8. Гусев В.С., Демин В.А., Кузин Б.И. и др. Экономика и организация безопасности хозяйствующих субъектов. СПб: Очарованный странник, 2001. 288 с.
9. Федоренко Р.М. Система управління ресурсами як основа забезпечення економічної безпеки. Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України: зб. матер. наук.-практ. конф. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. С. 224—229.
10. Соколенко Т.М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки. Сучасна наука ХХІ століття: сьома міжнародна наук.-практ. інтернет-конф.: матеріали конф. Київ, 2011. 189 с.
11. Азаренков Г.Ф. Сердечна С.М. Формування аналітичного інструментарію забезпечення економічної безпеки стратегічного розвитку підприємства. Молодий вчений. 2017. № 5 (45). С. 508—517.
12. Довбня С.Б., Гічова Н.Ю. Діагностика рівня економічної безпеки підприємства. Фінанси України. № 4. 2008. С. 88—97.
13. Сисоліна Н.П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.
14. Діденко Є. О. Управління економічною безпекою підприємства на основі формування стратегії його безпечного розвитку. Формування ринкових відносин в Україні. № 5 (168). 2015. С. 35—40.
15. Єфімова Г.В., Марущак С.М. Планування безпечного розвитку підприємства на основі результатів діагностики рівня його економічної безпеки. Економіка: реалії часу. № 3. 2013. С. 43—49.

16. Лабунська С.В. Концепція побудови системи економічної безпеки підприємства в процесі інноваційної діяльності. Проблеми економіки. № 4. 2014. С. 282—289.

17. Лоханова Н.О. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку. Економіст. № 2. 2005. С. 52—56.

18. Mishchuk Ie. V. Improvement of the methodology for assessing the safety of the economic and information interests of the enterprise. Technology audit and production reserves. v. 1, n. 4 (51). 2020. P. 37—40.

19. Нусінова О.В. Основи оцінки економічної безпеки підприємств: теоретичні та практичні аспекти. Київ: ТОВ "ПанТот", 2012. 412 с.

References:

1. Rudkovs'kyj, O. V. (2014), "Structure of the economic security system of the enterprise", Visnyk Natsional'noho transportnoho universytetu, vol. 29 (2), pp. 93—99.

2. Dovbnia, S.B. and Hichova, N. Yu. (2008), "Diagnosis of economic security of the enterprise as a tool to determine the directions of its innovative development", Ekonomichnyj visnyk Natsional'noho hirnychoho universytetu, vol. 3, pp. 36—42.

3. Shemaieva, L. H. (2010), "Economic security of enterprises in strategic interaction with environmental actors", Doctor of Economics Thesis, Economic security of business entities, Universytet ekonomiky ta prava "Krok", Kyiv, Ukraine.

4. Shavaev, A. G. and Bagautdinov, A. T. (2001), Jekonomicheskaja bezopasnost': jenciklopedija [Economic Security: Encyclopedia], Pravovoe posveshhenie, Moscow, Russia.

5. Belokurov, V. V. (2005), "The structure of the functional components of the economic security of the enterprise", available at: <http://www.safetyfactor.ru> (Accessed 20.01.2020).

6. Pilova, D. P. (2006), "Methodical approaches to defining the economic security zones of the enterprise", Visnyk Kryvoriz'koho tekhnichnoho universytetu, vol. 3, pp. 264—268.

7. Melihov, A.A. and Kamyshnikova, Je.V. (2009), "The evolution of approaches to the content of the category "economic security of the enterprise", Visnik Priazov'skogo derzhavnogo tekhnichnoho universitetu, vol. 19, pp. 316—319.

8. Gusev, V.S., Demin V.A. and Kuzin, B.I. (2001), Jekonomika i organizacija bezopasnosti hozjajstvujushhij sub#ektov [Economics and security organization of business entities], Ocharovannyj strannik, Saint Petersburg, Russia.

9. Fedorenko, R.M. (2003), "Resource management system as a basis for ensuring economic security", Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii. Nederzhavna systema bezpeky pidpryemnytstva iak sub'iekt natsional'noi bezpeky Ukrainy [Conference Proceedings of the International Economic Conference. Non-state system of business security as a subject of national security of Ukraine], Kyiv, Ukraine, pp. 224—229.

10. Sokolenko, T. M. (2011), "Economic security of the enterprise in the conditions of a transitive economy", Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii. Suchasna nauka XXI stolittia [Conference Proceedings of the International Economic Conference. Modern science of the XXI century], Kyiv, Ukraine, p.189.

11. Azarenkov, H.F. and Serdechna, S.M. (2017), "Formation of analytical tools for economic security of strategic development of the enterprise", Molodyj vchenyj, vol. 5 (45), pp. 508—517.

12. Dovbnia, S.B. and Hichova, N.Yu. (2008), "Diagnosis of the level of economic security of the enterprise", Finansy Ukrainy, vol. 4, pp. 88—97.

13. Sysolina, N. P. (2014), Ekonomichna bezpeka pidpryemstva [Economic security of the enterprise], KNTU, Kirovohrad, Ukraine.

14. Didenko, Ye. O. (2015), "Management of economic security of the enterprise on the basis of formation of strategy of its safe development", Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini, vol. 5 (168), pp. 35—40.

15. Yefimova, H.V. and Maruschak S.M. (2013), "Planning of safe development of the enterprise based on the results of diagnostics of the level of its economic security", Ekonomika: realii chasu, vol. 3, pp. 43—49.

16. Labuns'ka, S.V. (2014), "The concept of building the economic security system of the enterprise in the process of innovation", Problemy ekonomiky, vol.4, pp. 282—289.

17. Lokhanova, N. O. (2005), "The system of management of the state of economic security of the enterprise: problematic issues, concept of development", Ekonomist, vol. 2, pp. 52—56.

19. Mishchuk Ie. V. (2020), "Improvement of the methodology for assessing the safety of the economic and information interests of the enterprise", Technology audit and production reserves, vol. 1, no. 4 (51). pp. 37—40.

18. Nusinova, O. V. (2012), Osnovy otsinky ekonomichnoi bezpeky pidpryemstv: teoretychni ta praktychni aspekty [Fundamentals of assessing the economic security of enterprises: theoretical and practical aspects], PanTot, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2020 р.

УДК 338.43 (477.72)

С. І. Самайчук,

к. е. н., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон
ORCID ID: 0000-0001-6695-1544

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.31

АНАЛІЗ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

S. Samaichuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Restaurant and Hotel and Tourism Business, Kherson State Agrarian University, Kherson

ANALYSIS OF AGRICULTURAL PRODUCTION: REGIONAL ASPECT

У статті досліджено сучасний стан виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах Херсонської області. Проведено аналіз основних показників ефективності виробництва продукції рослинництва і тваринництва в сільськогосподарських підприємствах та виявлено причини, що зумовили їх зміну. Визначено, що в складі валової продукції сільського господарства в 2000—2018 рр. галузь рослинництва значно перевищувала галузь тваринництва. Встановлено, що значне скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва в господарствах усіх категорій. Основними чинниками низької ефективності галузі є збереження диспаритету цін, відсутність цільової державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, скорочення внутрішнього споживання, нерозвиненість експортного потенціалу, відсутність ринків збуту. За результатами дослідження надано пропозиції щодо подальшого розвитку та ефективного функціонування галузі.

The article investigates the current state of production of basic agricultural products in agricultural enterprises of the Kherson region. The study of the sectoral ratio of crop and animal husbandry in the composition of gross agricultural production in the Kherson region, it was found that during the period under study, the crop industry significantly exceeded the sector of animal husbandry, with this percentage increasing every year. The increase in the share of crop production occurred by increasing the share of production of industrial crops, as well as potatoes, vegetables and melons. During the period reviewed, there was a clear tendency to increase the yield of almost all major crops.

Animal husbandry has undergone significant changes in the agricultural sector of the Kherson region's economy. A negative trend observed in the development of the livestock industry is a significant decrease in the number of farm animals in all categories of farms in the region. The decline in livestock has, in turn, led to a decline in livestock production volumes. Crises accompanying the country's agriculture, including a sharp decline in livestock production, a decline in production of certain types of products, imperfection of pricing mechanisms for agricultural products, and inadequate government support for the agricultural sector, has adversely affected the financial performance of agricultural enterprises.

Even though the profitability of crop production in the agricultural enterprises of the Kherson region in the years 2000—2018 was consistently profitable, in the livestock sector, for all types of production, except for eggs and, in particular years, for pork meat and milk, a solid loss was observed. It is possible to get out of such complex condition, which is observed in animal husbandry, by a phased revival of the industry and implementation of a multifaceted process, which requires a comprehensive approach to increasing high-yielding genetic potential, improving its breed composition, modernization of production processes, application of innovative technologies for animal production.

Ключові слова: сільське господарство, рослинництво, тваринництво, сільськогосподарська продукція, урожайність, продуктивність, рентабельність, ефективність.

Key words: agriculture, crop production, animal husbandry, agricultural products, yield, productivity, profitability, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрний сектор економіки України традиційно вважається одним з основних сегментів розвитку вітчизняної національної економіки.

Від його розвитку залежать продовольча безпека, економічне зростання та позиція держави на світовому ринку аграрної продукції. Україна володіє сприятливими кліматичними умовами і

**Таблиця 1. Площа сільськогосподарських угідь в Херсонській області
(на кінець року)**

	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Сільськогосподарські угіддя – всього, тис. га	1968,4	1970,4	1970,7	1969,4	1969,4	1969,3	1962,1	99,7
у т. ч. рілля	1772,5	1776,2	1777,2	1777,9	1777,9	1778,7	1780,0	100,4
сіножаті	9,5	10,2	10,5	10,6	10,6	10,7	9,6	101,1
пасовища	158,5	156,6	155,6	155,0	155,0	153,9	150,0	94,6
багаторічні насадження	27,9	27,4	27,4	25,9	25,9	26,0	22,5	80,6

Джерело: [7].

якісними земельними ресурсами, наявність яких свідчить про можливість ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми сталого розвитку сільського господарства завжди були в полі зору вітчизняних вчених-економістів. Важливий внесок щодо їх вирішення, а також дослідження тенденцій розвитку на сучасному етапі зробили В.Г. Андрійчук [1], В.І. Бойко, П.І. Гайдучкий, А.С. Даниленко, М.Я. Дем'яненко, В.В. Зіновчук, Д.В. Ковальов [2], М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк [3], Г.С. Морозова [4], О.М. Онищенко, П.Т. Саблук [5], П.П. Руснак, А.О. Сітковська [6], О.М. Шпичак, В.В. Юрчишин та багато інших вчених. Проведені ними наукові дослідження стали підґрунтям для здійснення аграрних трансформацій та формування сталого розвитку сільського господарства. Однак складність і багатогранність питань, пов'язаних з їх реалізацією на практиці, зумовлюють необхідність проведення подальших наукових досліджень.

**Таблиця 2. Структура виробництва продукції
сільського господарства у господарствах усіх категорій
в Херсонській області, %**

Продукція	Роки							2018 р. +, - до 2000 р., в.п.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Продукція рослинництва	67,8	72,2	77,7	78,6	81,1	81,5	81,7	+13,9
Зернові культури	23,4	24,6	19,6	25,0	20,9	23,7	21,1	-2,3
Технічні культури	8,4	19,0	24,6	21,7	25,0	23,8	25,4	+17,0
Картопля, овочі та баштанні продовольчі	25,8	22,4	27,8	29,9	29,6	29,3	30,4	+4,6
Плодово-ягідні, виноград	7,1	5,0	3,4	2,9	2,4	2,9	3,0	-4,1
Кормові культури	2,0	1,3	1,5	1,0	0,8	0,9	0,9	-1,1
Інша продукція та зміна обсягів незавершеного виробництва	1,1	-0,1	0,8	-1,9	2,4	0,9	0,9	-0,2
Продукція тваринництва	32,2	27,8	22,3	21,4	18,9	18,5	18,3	-13,9
Вирощування с.-г. тварин	15,1	14,0	9,7	7,2	7,6	7,1	6,9	-8,2
Молоко	13,1	10,2	9,4	7,0	6,6	6,6	6,3	-6,8
Яйця	2,7	2,1	2,5	6,8	4,3	4,3	4,7	+2,0
Інша продукція	1,3	1,5	0,7	0,4	0,4	0,5	0,4	-0,9

Джерело: [7].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз виробництва сільськогосподарської продукції аграрними підприємствами Херсонської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Базовою складовою Херсонської області є аграрний сектор, який формує продовольчу безпеку та створює соціально-економічні умови для підвищення рівня добробуту сільського населення, формування його зайнятості. Основним ресурсом аграрного виробництва є земля. Загальна площа сільськогосподарських угідь Херсонської області станом на 1 січня 2019 р. дорівнювала 1962,1 тис. га, що становить 69,1% від загальної площі області. У структурі площ сільськогосподарських угідь 90,7% (1780 тис. га) займає рілля, 7,6% (150 тис. га) — пасовища, 1,2% (22,5 тис. га) — багаторічні насадження і 0,5% (9,6 тис. га) — сіножаті (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, площа сільськогосподарських угідь за 2000—2018 рр. скоротилася на 6,3 тис. га або на 0,3%, проте площа рілля збільшилась на 7,5 тис. га або на 0,4%.

Окрім цього, площа земель багаторічних насаджень зменшилась на 5,4 тис. га або на 19,4%, а площа пасовищ — на 8,5 тис. га або на 5,4%.

Природно-кліматичні умови Херсонської області сприятливі для розвитку всіх галузей агропромислового комплексу. Основним напрямком виробничої спеціалізації регіону являється рослинницький. Під час дослідження галузевого співвідношення рослинництва і тваринництва в складі валової продукції сільського господарства Херсонської області було виявлено, що за досліджуваний період галузь рослинництва значно перевищувала галузь тваринництва, при цьому цей відсоток з кожним роком зростав (з 67,8 у 2000 р. до 81,7% у 2018 р. або на 13,9 в.п.), тоді як відсо-

ток галузі тваринництва з кожним роком відповідно зменшувався (з 32,2% у 2000 р. до 18,3% у 2018 р. або на 13,9 в.п.) (табл. 2).

Збільшення питомої ваги продукції рослинництва за 2000—2018 рр. відбувалося шляхом збільшення частки виробництва технічних культур на 17,0 в.п., а також картоплі, овочів та баштанних продовольчих культур на 4,6 в.п.

Аналіз тенденцій останніх років свідчить, що більша частка в структурі валової продукції сільського господарства припадала на господарства населення, однак починаючи з 2015 р. перевагу отримали сільськогосподарські підприємства (табл. 3).

Дані табл. 3 свідчать, що сільськогосподарськими підприємствами у 2018 р. було вироблено 52,9% валової продукції сільського господарства, у тому числі 46,2% продукції рослинництва та 6,7% продукції тваринництва. Господарствами населення у 2018 р. було вироблено, відповідно, 47,1%, у тому числі продукції рослинництва — 35,5%, продукції тваринництва — 11,6%.

Протягом 2000—2018 рр. в аграрних підприємствах Херсонської області відбувся перерозподіл ріллі між посівними площами сільськогосподарських культур (табл. 4).

Зібрана площа під зерновими та зернобобовими культурами в 2018 р. порівняно з 2000 р. збільшилася на 4,8% і становила 710,2 тис. га. Найбільш швидкими темпами відбувалося збільшення посівних площ під соняшником, а саме в 2018 р. під даною культурою було засіяно 341,7 тис. га, що на 92,4% більше порівняно з 2000 р. Площа під овочами відкритого ґрунту зросла на 15,8%, а під картоплею — на 9,6%. Суттєво скоротилися площі під плодово-ягідними насадженнями і виноградом. Площа під плодово-ягідними культурами у звітному році порівняно з 2000 р. зменшилася на 14,3% і становила 8,4 тис. га, а площа виноградних насаджень зменшилася на 13,0% і становила 4,7 тис. га.

Аналогічні зміни показників притаманні і валовому збору ос-

Таблиця 3. Структура виробництва продукції сільського господарства за категоріями виробників у Херсонській області, %

Показники	Роки						
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Сільськогосподарські підприємства							
Продукція сільського господарства - всього	47,7	40,2	44,6	53,0	51,5	52,5	52,9
у т.ч. продукція рослинництва	41,9	37,0	39,9	43,5	45,0	46,1	46,2
продукція тваринництва	5,8	3,2	4,7	9,5	6,5	6,4	6,7
У т. ч. фермерські господарства							
Продукція сільського господарства - всього	4,2	5,8	7,7	10,0	10,5	11,4	11,2
у т.ч. продукція рослинництва	4,1	5,7	7,6	9,9	10,4	11,3	11,1
продукція тваринництва	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Господарства населення							
Продукція сільського господарства - всього	52,3	59,8	55,4	47,0	48,5	47,5	47,1
у т.ч. продукція рослинництва	25,9	35,2	37,8	35,2	36,1	35,4	35,5
продукція тваринництва	26,4	24,6	17,6	11,8	12,4	12,1	11,6

Джерело: [7].

новних видів продукції рослинництва. Так, у 2018 р. обсяг виробництва зернових та зернобобових культур становив 2267,7 тис. т, що майже у 2 рази більше показника 2000 р. Ще більшою мірою відбулося збільшення валового збору соняшнику — майже у 3,6 рази. Виробництво овочів зросло більше ніж у 3 рази, винограду — на 48,3%, плодів та ягід — на 12,6%, а виробництво картоплі зросло лише на 0,4%.

Таблиця 4. Динаміка посівних площ, урожайності і валового збору основних сільськогосподарських культур у Херсонській області

Культури	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Зібрана площа, тис. га								
Зернові та зернобобові	677,7	695,5	685,3	780,5	663,5	738,6	710,2	104,8
Соняшник	177,6	280,9	294,1	300,6	383,3	356,6	341,7	192,4
Картопля	22,8	21,6	24,1	23,6	23,7	24,6	25,0	109,6
Овочі	36,0	37,9	43,4	41,5	40,8	41,6	41,7	115,8
Плоди та ягоди	9,8	7,7	7,9	7,6	7,5	8,4	8,4	85,7
Виноград	5,4	5,5	4,5	4,8	4,5	4,6	4,7	87,0
Урожайність, ц/га								
Зернові та зернобобові	17,2	22,1	22,1	33,6	34,1	34,5	31,9	185,5
Соняшник	8,7	10,3	12,3	16,2	16,0	14,0	16,2	186,2
Картопля	129,0	96,0	104,0	121,0	118,0	110,0	119,0	92,2
Овочі	117,0	139,0	194,0	301,0	313,0	304,0	316,0	270,1
Плоди та ягоди	66,9	76,7	74,5	85,2	76,0	78,7	87,8	131,2
Виноград	49,2	65,4	65,3	77,2	75,5	89,4	82,5	167,7
Валовий збір, тис. т								
Зернові та зернобобові	1166,3	1539,3	1514,8	2621,9	2262,4	2545,4	2267,7	194,4
Соняшник	154,8	288,6	360,5	486,5	613,1	499,2	552,8	357,1
Картопля	295,2	206,8	249,6	287,2	279,6	271,0	296,4	100,4
Овочі	421,5	526,1	841,5	1251,5	1278,2	1268,9	1317,0	312,5
Плоди та ягоди	65,3	58,8	58,8	64,7	57,2	66,2	73,5	112,6
Виноград	26,3	36,1	29,3	36,9	34,0	40,8	39,0	148,3

Джерело: [7].

Таблиця 5. Динаміка поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств у Херсонській області (на кінець року, тис. голів)

	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Господарства усіх категорій								
Велика рогата худоба	237,0	199,7	122,1	107,4	105,2	102,1	96,0	40,5
у т.ч. корови	122,5	100,8	78,7	69,9	68,5	67,0	62,2	50,8
Свині	228,4	174,1	205,5	166,0	157,4	131,4	111,6	48,9
Вівці та кози	89,4	75,0	63,3	50,1	48,1	44,9	41,6	46,5
у т.ч. вівці	61,0	32,7	40,2	29,8	28,1	26,8	25,5	41,8
Птиця	3504,4	2702,1	3890,2	8200,2	7651,1	6597,0	5828,9	166,3
Сільськогосподарські підприємства								
Велика рогата худоба	107,1	25,5	16,5	16,1	15,6	14,9	15,4	14,4
у т.ч. корови	42,0	9,1	6,6	6,4	6,4	6,1	6,3	15,0
Свині	82,0	57,5	95,5	79,0	78,3	66,3	63,0	76,8
Вівці та кози	48,5	21,7	23,5	16,5	15,0	13,0	13,5	27,8
у т.ч. вівці	48,5	21,6	23,4	16,4	15,0	12,9	13,4	27,6
Птиця	511,5	510,6	1527,4	5393,4	5110,9	4125,4	3557,5	695,5
Господарства населення								
Велика рогата худоба	129,9	174,2	105,6	91,3	89,6	87,2	80,6	62,0
у т.ч. корови	80,5	91,7	72,1	63,5	62,1	60,9	55,9	69,4
Свині	146,4	116,6	110,0	87,0	79,1	65,1	48,6	33,2
Вівці та кози	40,9	53,3	39,8	33,6	33,1	31,9	28,1	68,7
у т.ч. вівці	12,5	11,1	16,8	13,4	13,1	13,9	12,1	96,8
Птиця	2992,9	2191,5	2362,8	2806,8	2540,2	2471,6	2271,4	75,9

Джерело: [7].

За досліджуваний період склалася чітка тенденція до збільшення врожайності майже всіх основних сільськогосподарських культур. Урожайність овочів у 2018 р. в порівнянні з 2000 р. збільшилась у 2,7 рази, соняшника — на 86,2 %, зернових та зернобобових культур — на 85,5%, винограду — на 67,7%, плодів та ягід — на 31,2%, проте урожайність картоплі скоротилась на 7,8%.

В аграрному секторі економіки Херсонської області найбільш значних змін зазнало тваринництво. Негативною тенденцією розвитку галузі тваринництва є значне скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин у

Таблиця 6. Виробництво основних видів продукції тваринництва за категоріями господарств у Херсонській області

	Роки							2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Господарства усіх категорій								
М'ясо (у забійній масі), тис. т	55,5	39,5	41,6	48,9	41,5	40,2	41,3	74,4
у т.ч. яловичина та телятина	25,0	17,9	17,1	15,4	15,5	15,4	16,6	66,4
свинина	23,9	16,3	20,3	22,0	21,2	20,7	18,9	79,1
м'ясо птиці	5,4	4,3	3,3	10,8	4,1	3,3	5,1	94,4
Молоко, тис. т	320,1	357,5	305,9	300,0	296,1	293,3	284,4	88,8
Яйця, млн шт.	189,8	249,9	437,3	1577,8	1029,4	1024,9	1126,5	у 5,9 рази
Вовна, т	270,0	143,0	183,0	132,0	116,0	108,0	108,0	40,0
Сільськогосподарські підприємства								
М'ясо (у забійній масі), тис. т	15,0	4,2	7,2	11,8	10,1	8,7	9,3	62,0
у т.ч. яловичина та телятина	10,6	1,3	1,1	1,0	1,2	1,2	1,2	11,3
свинина	3,3	2,2	4,7	7,2	7,6	6,7	6,2	187,9
м'ясо птиці	0,7	0,6	1,3	3,5	1,2	0,7	1,9	271,4
Молоко, тис. т	98,6	28,3	26,1	40,0	40,8	42,7	45,1	45,7
Яйця, млн шт.	50,4	78,5	260,3	1386,5	841,5	840,6	946,4	у 18,8 рази
Вовна, т	214,0	90,0	89,0	58,0	52,0	45,0	41,0	19,2
Господарства населення								
М'ясо (у забійній масі), тис. т	40,5	35,3	34,4	37,1	31,4	31,5	32,0	79,0
у т.ч. яловичина та телятина	14,4	16,6	16,0	14,4	14,3	14,2	15,4	106,9
свинина	20,6	14,1	15,6	14,8	13,6	14,0	12,7	61,7
м'ясо птиці	4,7	3,7	2,0	7,3	2,9	2,6	3,2	68,1
Молоко, тис. т	221,5	329,2	279,8	260,0	255,3	250,6	239,3	108,0
Яйця, млн шт.	139,4	171,4	177,0	191,3	187,9	184,3	180,1	129,2
Вовна, т	56,0	53,0	94,0	74,0	64,0	63,0	67,0	119,6

Джерело: [7].

всіх категоріях господарств області (табл. 5).

Протягом 2000—2018 рр. поголів'я великої рогатої худоби скоротилося більш ніж наполовину (на 59,5%) або на 141 тис. голів, у тому числі корів — на 60,3 тис. голів або на 49,2%, свиней — на 116,8 тис. голів або на 51,1%, овець та кіз — на 47,8 тис. голів або на 53,5%. Проте, поруч із занепадом скотарства, свинарства та вівчарства в сучасних умовах в нашій державі через економічну привабливість процвітає птахівництво. Так, поголів'я птиці в Херсонській області збільшилося з 3504,4 тис. голів у 2000 р. до 5828,9 тис. голів у 2018 р. або на 66,3%.

Скорочення поголів'я худоби призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва в області (табл. 6).

Як свідчать дані табл. 6, загальне виробництво м'яса (у забійній масі) в 2018 р. порівняно з 2000 р. скоротилося на 14,2 тис. т або на 25,6%, у тому числі виробництво яловичини і телятини скоротилося на 8,4 тис. т або на 33,6%, свинини — на 5 тис. т або на 20,9%, м'ясо птиці — на 0,3 тис. т або на 5,6%. Через значний спад поголів'я корів виробництво молока за цей період зменшилося на 35,7 тис. т або на 11,2%, виробництво вовни скоротилося на 162 т або на 60,0%, а виробництво яєць збільшилося на 936,7 млн шт. або у 5,9 рази. Збільшення виробництва продукції птахівництва пов'язане з більш швидкою окупністю витрат порівняно з іншими галузями тваринництва.

Кризові явища, що супроводжують розвиток сільського господарства країни, зокрема різке скорочення поголів'я худоби, зменшення обсягів виробництва окремих видів продукції, недосконалість механізмів ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, неналежна державна підтримка аграрного сектору негативно позначилася на фінансових результатах діяльності сільськогосподарських підприємств [8].

Основними показниками діяльності суб'єктів господарювання різних форм власності, які характеризують інтенсивність їх роботи та успішну життєдіяльність в умовах ринку, є прибуток і рентабельність. Рентабельність продукції характеризує прибутковість поточних витрат, основними чинниками зростання якої є зниження витрат на ви-

Таблиця 7. Рівень рентабельності основних видів продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах

Вид продукції	Роки							2018 р. +, - до 2000 р. в.п.
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	
Зернові та зернобобові	32,2	-4,3	2,5	46,9	34,3	32,0	28,0	-4,2
Соняшник	22,1	16,4	68,0	84,1	59,3	39,9	26,2	+4,1
Картопля	5,5	38,6	23,0	16,9	5,0	37,1	2,5	-3,0
Овочі відкритого ґрунту	-5,1	2,0	12,6	41,2	17,8	13,3	1,1	+6,2
Плоди та ягоди	11,1	33,5	40,2	32,0	-2,3	-2,6	-17,5	-28,6
Виноград	97,9	23,4	10,6	251,6	142,2	56,2	7,2	-90,7
Велика рогата худоба на м'ясо	-56,9	-31,9	-46,6	-27,1	-31,0	-18,1	-15,1	+41,8
Свині на м'ясо	-58,8	26,9	-7,5	12,9	3,8	8,1	8,9	+67,7
Вівці та кози на м'ясо	-55,2	-14,0	-37,8	-44,9	-37,7	-32,9	-51,5	+3,7
Птиця на м'ясо	-38,2	-15,4	-69,5	-4,5	24,1	37,0	-72,5	-34,3
Молоко	-32,8	28,0	25,5	14,4	17,1	34,1	13,6	+46,4
Яйця курячі	1,7	11,0	27,6	56,0	19,3	-13,9	0,3	-1,4
Вовна	-82,2	-63,0	-85,8	-68,6	-41,9	-80,2	-84,8	-2,6

Джерело: [6].

робництво і підвищення реалізаційних цін. Дослідження рівня рентабельності виробництва продукції дає змогу виявити питання поліпшення структури сільськогосподарського виробництва, ефективність виробництва галузей сільськогосподарської продукції. Через відсутність необхідної підтримки сільськогосподарських підприємств виробництво деяких галузей може бути низькорентабельним або нерентабельним зовсім, але важливим для суспільства. Такі фактори, як інфляція, високі ціни на закупівлю сировини та комплектуючих, невисока купівельна спроможність населення, нестабільність податкового законодавства та інші значно впливають на зменшення розміру прибутку сучасного підприємства [9].

Показники рівня рентабельності виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Херсонської області у 2000—2018 рр. були стабільно прибутковими, за винятком 2000 р., коли рівень рентабельності овочів відкритого ґрунту був від'ємним і становив — 5,1%, та неврожайного 2005 р., коли від реалізації зерна сільськогосподарські підприємства області отримали збиток у розмірі 11,1 млн грн (табл. 7).

У галузі тваринництва протягом всього досліджуваного періоду, за всіма видами продукції, крім яєць та по деяких роках м'яса свиней і молока спостерігалась збитковість. Такий стан віддзеркалює кризову ситуацію усього тваринництва області. Вийти із такого складного стану, який спостерігається у

тваринництві, можливо шляхом поетапного відродження галузі та реалізації багатогранного процесу, який потребує комплексного підходу до нарощування високопродуктивного генетичного потенціалу, покращення його породного складу, модернізації виробничих процесів, застосування інноваційних технологій виробництва тваринницької продукції [10].

ВИСНОВКИ

У результаті проведених досліджень можна зробити висновок, що в Херсонській області протягом 2000—2018 рр. високими темпами зростає виробництво продукції рослинництва, натомість галузь тваринництва знаходиться у вкрай складному становищі. Вона характеризується суттєвим зменшенням поголів'я тварин (окрім птиці) в усіх категоріях господарств, що в результаті зумовило скорочення обсягів виробництва основних видів продукції тваринництва. Вважаємо, що вирішення проблем відродження галузі тваринництва можна забезпечити шляхом підвищення продуктивності тварин, формування повноцінної кормової бази, регулювання рівня закупівельних цін, стимулювання попиту на продукцію тваринництва, оновлення техніко-технологічного забезпечення тваринницьких ферм, удосконалення напрямів і механізмів державної фінансової підтримки галузі.

Література:

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. Київ: КНЕУ. 2005. 292 с.
2. Ковальов Д.В. Соціально-економічна складова та напрями відродження галузі вівчарства у Херсонській області. Агросвіт. 2019. № 23. С. 42—48.
3. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка АПК. 2016. № 6. С. 37—49.
4. Морозова Г.С. Сучасні тенденції розвитку сільського господарства України. Агросвіт. 2013. № 21. С. 3—9.
5. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. Економіка АПК. 2015. № 2. С. 10—17.
6. Сітковська А.О. Проблеми розвитку виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Агросвіт. 2019. № 1—2. С. 10—14.
7. Статистичний щорічник Херсонської області за 2018 рік / За ред. В.А. Вознюка. Херсон: Головне управління статистики у Херсонській області. 2019. 426 с.

сон: Головне управління статистики у Херсонській області. 2019. 426 с.

8. Івченкова О.Ю., Гарбуз О.А. Сучасний стан та перспективні напрями розвитку сільського господарства в Україні. Вісник економічної науки України. 2018. № 2. С. 89—95.

9. Маслюк І.О. Напрями активізації модернізаційних зрушень у сільськогосподарському виробництві України. Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості. 2019. № 4 (10). С. 92—100.

10. Лаврук О.В. Відродження тваринництва та його роль у розвитку аграрних підприємств. Агросвіт. 2018. № 17. С. 36—41.

References:

1. Andriichuk, V. H. (2005), *Efektivnist diialnosti ahrarnykh pidpriemstv: teoriia, metodyka, analiz* [Efficiency of agriculture of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.
2. Kovalov, D. V. (2019), "Socio-economic component and directions of revival of sheep industry in Kherson region", *Ahrosvit*, vol. 23, pp. 42—48.
3. Mesel-Veseliak, V. Y. and Fedorov, M. M. (2016), "Strategic directions of development of agrarian sector of the economy of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 37—49.
4. Morozova, H. S. (2013), "Modern tendencies of development of agriculture of Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 21, pp. 3—9.
5. Sabluk, P. T. (2015), "State and directions of development of agrarian reform", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 10—17.
6. Sitkovska, A. O. (2019), "Problems of agricultural production development in Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 1—2, pp. 10—14.
7. Vozniuk, V. A. (2018) *Statystychnyj schorichnyk Khersons'koi oblasti za 2018 rik* [Statistical yearbook of Kherson oblast for 2018], The Main Department of Statistics in Kherson Oblast, Ukraine.
8. Ivchenkova, O. Y., Harbuz, O. A. (2018), "Current state and perspective directions of agriculture development in Ukraine", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 2, pp. 89—95.
9. Masliuk, I. O. (2019), "Areas of intensification of modernization of their shifts in agricultural production in Ukraine", *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti*, vol. № 4 (10), pp. 92—100.
10. Lavruk, O. V. (2018), "The revival of animal husbandry and its role in the development of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, vol. 17, pp. 36—41.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.

УДК 657.6(477)

Я. І. Мулик,
к. е. н., доцент, доцент кафедри аудиту та державного контролю,
Вінницький національний аграрний університет, Вінниця, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8166-2481

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.37

АУДИТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН, РЕФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК

Y. Mulyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor department of audit
and statecontrol, Vinnitsa National Agrarian University, Vinnitsa, Ukraine

AUDIT ACTIVITIES IN UKRAINE: CURRENT SITUATION, REFORM AND DEVELOPMENT

У процесі дослідження визначено, що аудит слугує надійним способом підтвердження даних фінансової звітності. Він є одним із важливих видів послуг і набуває дедалі більшої актуальності. Встановлено, що нині аудиторська діяльність має ряд суперечностей та проблем. Недосконале регулювання ринку аудиторської діяльності в Україні призвело до проблем з підтвердження якості і достовірності фінансової звітності, що підвищує ризики банкрутства підприємств та банків та знижує рівень довіри до них з боку потенційних інвесторів та населення, а також створює перешкоди у залученні інвестицій у національну економіку загалом.

Здійснений аналіз ринку аудиторських послуг в Україні демонструє істотну диференціацію кількості суб'єктів аудиторської діяльності та вартості наданих ними послуг. Спостерігається така ситуація: кількість суб'єктів аудиторської діяльності — зменшується, а вартість послуг — зростає. Суттєвим є вплив регіонального чинника, що призвело до найвищої концентрації ринку аудиторських послуг у м. Києві та Київській області. Загалом тенденції розвитку аудиту можна оцінити як диверсифікацію аудиторських послуг з поступовим зростанням їх обсягів та вартості.

У результаті проведеного дослідження виділено пріоритетні напрями розвитку вітчизняного ринку аудиторських послуг. Підвищення шансів фінансового успіху суб'єктами аудиторської діяльності забезпечується, передусім покращенням якості аудиторських послуг наданих професійними кадрами та розширенням їх діапазону з застосування спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, а також володінням галузевими методиками проведення аудиту. Надання аудиторських послуг клієнту, з врахуванням вимог міжнародних стандартів, законодавства ЄС, застосуванням передового досвіду з питань проведення аудиту, специфіки функціонування клієнта, підвищить зацікавленість до аудиту.

The audit found that the audit is a reliable way of verifying the financial statements. It is one of the tools that helps to develop international relations as it provides trust in the confirmed financial information for users of different levels (international, state, business). It is now established that there are a number of contradictions and problems with auditing. Imperfect regulation of the audit market in Ukraine has led to problems in confirming the quality and reliability of financial statements, which increases the risks of bankruptcy of enterprises and banks and reduces the level of trust in them from potential investors and the population, and creates obstacles to attracting investments in the national economy as a whole.

The analysis of the market of audit services in Ukraine shows a significant differentiation of the number of entities of audit activity and the cost of services rendered by them. The following situation is observed: the number of SADs is decreasing and the cost of services is increasing. Significant is the influence of the regional factor, which has led to the highest concentration of the audit services market in Kyiv and Kyiv region. In general, the trend of audit development can be estimated as a diversification of audit services with a gradual increase in their volume and value.

As a result of the conducted research, priority directions of development of the domestic market of audit services were identified. Increasing the chances of financial success by audit entities is ensured, first of all, by improving the quality of audit services provided by professional staff and expanding their range with the use of specialized audit software, as well as mastering industry-specific audit techniques. Provision of audit services to the client, taking into account the requirements of international standards, EU legislation, application of best practices on auditing, specifics of the client's functioning, will increase the interest in the audit.

Improvement of the audit system will contribute not only to the development of audit activity in the country, but also the state as a whole, by increasing budget revenues and reducing the cost of administration of the audit and control apparatus. The development of audit activity in Ukraine will enable: to save state funds spent on the maintenance of control bodies; to receive additional funds to the budget by identifying enterprises that hide the results of their economic activity; avoid mistakes, fraud and fraud at the enterprises; improve the quality of inspections, etc.

Ключові слова: аудит, аудиторська діяльність, аудиторські послуги, якість аудиту, аудиторський ринок, реформування аудиту.

Key words: audit, audit activity, audit services, audit quality, audit market, audit reform.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На сучасному етапі значний вплив на економіку країни мають глобалізаційні та інтеграційні процеси. Уклавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 році, Україна взяла на себе зобов'язання гармоніювати національне законодавство з метою його адаптації до європейських норм. Це, зокрема, стосується законодавства, що регулює аудиторську діяльність у країні та організації її ведення.

Аудит слугує надійним способом підтвердження даних фінансової звітності, що є необхідним як підприємству, так і його акціонерам, постачальникам, кредиторам, інвесторам, фіскальним органам, страховим компаніям і суспільству в цілому, тому питання перспектив розвитку аудиторських послуг в Україні є досить актуальним. Теперішній стан розвитку та структурних трансформацій національної економіки вимагає та передбачає перетворення суспільних відносин. Це торкається безпосередньо й удосконалення методики та порядку проведення аудиторської діяльності на базі застосування міжнародних стандартів аудиту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок в розвиток вітчизняного аудиту зробили: С.В. Бардаш, В.В. Головач, Н.І. Дорош, Т.Г. Камінська, О.А. Петрик, Н.М. Проскуріна, О.Ю. Редько, В.С. Рудницький, А.О. Сухарева, Н.С. Шалімова, М.М. Шигун, І.К. Дрозд, А.В. Гуцаленко та інші.

Значну увагу на питання розвитку та реформування аудиту в Україні у своїх працях звертають такі вчені: М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець,

В.Г. Гетьман, Г.М. Давидов, В.П. Завгородній, В.С. Рудницький, І.І. Пилипенко, Н.Г. Здирко, В.Ю. Фабіянська, тощо. Вищезгадані науковці присвячують свої праці питанням розвитку аудиторської діяльності, пошуку шляхів удосконалення аудиторських перевірок, проблемам контролю якості аудиторських послуг в Україні, тощо. Загалом, аналіз наукової літератури свідчить про спрямованість досліджень на визначення сутності аудиту та його видів, використання методики аудиту окремих видів підприємницької діяльності, використання міжнародних стандартів аудиту та удосконалення методології аудиту, розвиток системи контролю якості аудиторських послуг. Проте питання, що стосуються розвитку та реформування аудиту потребують нині більш детального та глибокого дослідження, враховуючи ситуацію, що відбувається сьогодні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сучасного стану здійснення аудиторської діяльності в Україні, визначення проблем а також внесення пропозицій щодо напрямків її вдосконалення в умовах євроінтеграції та застосування міжнародних стандартів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні через кризове становище вітчизняної економіки більшість українських підприємств опинилася в умовах нестабільності та жорсткого конкурентного середовища. Така ситуація викликає необхідність уникнення фінансових прорахунків та застосування ефективних методів управління вітчизняними

підприємствами [1, с. 885]. В таких умовах важливе значення відводиться аудиторській діяльності, завдяки якій підприємства можуть оцінити свою ситуацію та становище та отримати рекомендації щодо подальшої діяльності.

Трактування поняття аудит та аудиторські послуги визначено в Законі України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність":

— аудит фінансової звітності — аудиторська послуга з перевірки даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності та/або консолідованої фінансової звітності юридичної особи або представництва іноземного суб'єкта господарювання, або іншого суб'єкта, який подає фінансову звітність та консолідовану фінансову звітність групи, з метою висловлення незалежної думки аудитора про її відповідність в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або іншим вимогам;

— аудиторські послуги — аудит, огляд фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, виконання завдань з іншого надання впевненості та інші професійні послуги, що надаються відповідно до міжнародних стандартів аудиту [2].

Закон "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність", що вступив у дію з 1 жовтня 2018 року, ґрунтується на положеннях Директиви 2006/43/ЄС та Регламенту 537/2014, які регулювали реформу аудиту у 2016 році в країнах ЄС, і посилює вимоги до аудиту і процесу складання та оприлюднення фінансової звітності компаній, а також до системи корпоративного управління та взаємодії з аудиторами. Його реалізація дозволить гармонізувати національне законодавство у сфері аудиту фінансової звітності та аудиторської діяльності із законодавством Європейського Союзу у відповідній сфері, сприятиме розвитку аудиторської діяльності в Україні, а також забезпечить поліпшення інвестиційної привабливості національної економіки.

Аудит є одним із інструментів, який допомагає розвивати міжнародні відносини, оскільки забезпечує довіру до підтвердженої фінансової інформації для користувачів різних рівнів (міжнародного, державного, підприємницького).

Для більшості компаній України фінансова звітність разом з обов'язковим аудиторським висновком має стати надбанням громадськості, через те що постає нова вимога щодо оприлюднення звітності для низки категорій підприємств. Також нині разом із фінансовою

звітністю більшість компаній зобов'язана буде надавати звіт про управління, що відображає стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики та фактори невизначеності щодо його діяльності. Отже, за результатами нововведень, ринок має отримати більшу прозорість діяльності бізнесу, що підвищить довіру зарубіжних партнерів та інвесторів до вітчизняних компаній.

Для того, щоб аудиторська діяльність успішно розвивалась в Україні, передусім необхідно вирішити ряд проблем, що пов'язані з професійною діяльністю аудиторів та аудиторських компаній.

Необхідно зазначити, що в економічній літературі автори виділяють різні проблемні аспекти з надання аудиторських послуг. Так, Гуцаленко Л.В. визначає:

- недосконалість методичних та теоретичних розробок з аудиторського контролю;
- брак достатнього досвіду аудиторської діяльності;
- недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів;
- недотримання аудиторами якості аудиторських послуг;
- відсутність штрафів та покарань за недостовірність звіту аудитора;
- низька довіра до аудитора;
- відсутність чіткого механізму формування ціни аудиторських послуг;
- відсутність методичних рекомендацій з питань комп'ютеризації аудиту [3, с. 99].

Її підтримує Платонова І.А. та акцентує увагу ще на деяких проблемних аспектах:

- відсутність типових форм документів з аудиту;
- відсутність розробленого економічного механізму щодо регулювання аудиту, який включає в себе великі штрафні санкції за неякісні аудиторські перевірки, страхування аудиторської відповідальності (страхові фірми не здатні і не підготовлені до масового страхування аудиторської відповідальності), розвиток цивілізованої конкуренції на ринку аудиторських послуг тощо;
- недосконалі законодавча база і досвід судового розгляду позовів щодо аудиторів (аудиторських фірм), немає методики оцінки розмірів збитку користувачів від не якісного аудиту [4, с. 338].

Павленова К.О. окрім вищезазначених, виділяє ще кілька проблем, що стосуються розвитку аудиту в Україні:

- значний негативний вплив "тіньового" бізнесу;

— недостатній досвід аудиторської діяльності порівняно з іншими європейськими країнами;

— негативний вплив дослівного перекладу закордонних стандартів та концепцій без врахування особливостей економічного розвитку нашої країни;

— недостатня кількість кваліфікованих аудиторських кадрів, що зумовлено передусім невідповідністю підготовки українських бухгалтерів та аудиторів сучасним вимогам практики;

— громадські професійні організації обліковців не є масовими, тому це стримує процес обговорення та вирішення проблемних питань практики обліку та аудиту;

— відсутність єдиної, загальноприйнятої, обґрунтованої економічно методики розрахунку цін за аудиторські послуги [5].

Томчук О.В., Здирко Н.Г. також визначають низку проблем та недоліків, якими супроводжується розвиток аудиту в Україні. Зазначимо ті, що не виділяються іншими авторами:

— відсутність чіткого та однозначного термінологічного апарату, який є базою для розуміння сутності аудиту, його місця, завдань та ролі в системі господарського контролю;

— доопрацювання Кодексу професійної етики аудитора, особливо в частині відповідальності аудиторських фірм та аудиторів;

— відсутність чіткої бази регламентування організації та розвитку внутрішнього аудиту будь-якого українського підприємства;

— суперечність положень МСА українським принципам обліку;

— відсутність внутрішніх розробок щодо організації та методики внутрішнього аудиту на підприємстві;

— неефективність діючої нормативно-правової бази в питанні аудиту;

— недосконала система сертифікації;

— недостатній контроль за якістю вітчизняного аудиту [6, с. 34].

Соболев В.М., Слюніна Т.А., Розіт Т.В. вважають, що одна із основних проблем в аудиті — недостатній контроль якості аудиторських послуг. Відсутність практичного досвіду аудиторів і необхідних ресурсів, а також тісний ринок призводять до того, що аудиторські фірми не можуть якісно виконувати аудиторські завдання, за які вони беруться. Ця проблема породжує іншу проблему, котра пов'язана з тим, що на ринку аудиторських послуг головними суб'єктами виступають іноземні компанії. Так звана "Велика четвірка" (Ernst and Young (Британія); Price water house Coopers (Англія);

KPMG (США); Deloitte and Touch (Великобританія)) використовують новітні технології та передові методики, що дозволяє їм регулювати основну частину ринку аудиторських послуг в Україні. Жодна українська аудиторська фірма не наважиться стати конкурентом для цих компаній, тому що єдине, в чому можуть поступатися іноземні аудиторські фірми вітчизняним, — це ціни на послуги [7].

Прохорова А.І. та Юхименко Є.С. акцентують увагу на таких важливих проблемах як документування аудиторських послуг та комп'ютеризація аудиту. Так, вони зазначають, що на етапі документування всі аудиторські документи створюються та заповнюються відповідно до професійного судження аудитора так як відсутні стандартизовані форми документів. Проведене дослідження надало можливість авторам акцентувати увагу і на питанні необхідності комп'ютеризації роботи аудиторів. Адже, як вони вважають, застосування комп'ютерних методологій аудиту є одним із інструментів, які не тільки значно полегшують роботу аудиторів завдяки переходу від паперових до електронних документів, а і забезпечують зменшення ризиків. Практичне використання комп'ютерної техніки знайшло своє застосування в роботі різних економічних служб. Однак аналіз українського ринку комп'ютерних технологій свідчить, що спеціалізованих інформаційних технологій та систем, які б дозволяли повною мірою автоматизувати процес аудиту, є недостатня кількість. Часто аудитори знаходять заміну спеціалізованих програм, виконуючи прості обчислення, друкуючи стандартні форми робочих документів. Також має місце використання правової бази даних в електронному вигляді. Здійснюються запити до електронної бази даних при проведенні аудиту окремих розрахунків у різних точках обліку, комплексного аналізу фінансового стану суб'єкта через окремі програми (дані Microsoft Office) [8, с. 207—208].

Слід погодитись із думкою Прохорової А.І. та Юхименко Є.С., які вважають що, по-перше, розробка та вдосконалення комп'ютерних програм для роботи з аудиторською документацією дозволить знизити навантаження на аудиторів і розробити багатофункціональну клієнтську базу. По-друге, як свідчить закордонна практика, зокрема Польщі, використання комп'ютерних методологій (демонстраційних версій для навчальних цілей в університетах) для викладання стандартів аудиту та їх практичного застосування створює можливість підтримки навчання на належному рівні і ство-

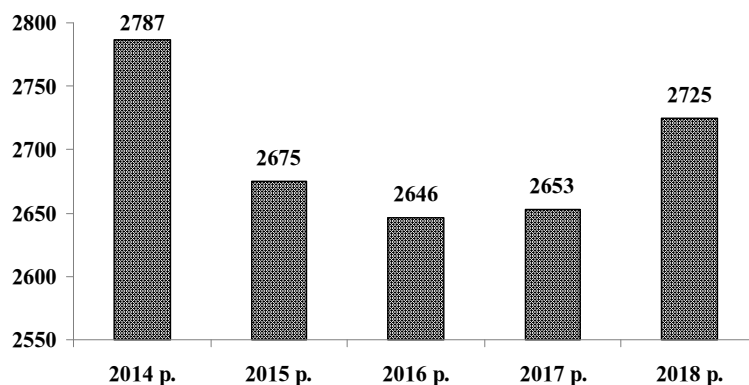

Рис. 1. Сертифіковані аудитори

Джерело: сформовано автором на основі [9].

рює умови призвичаїти майбутніх аудиторів до електронних документів для успішного використання в майбутньому. Законом 2258 передбачена професійна відповідальність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності перед замовником аудиторських послуг та третіми особами [8, с. 207—208].

Розглядаючи проблеми аудиторської діяльності в Україні, доцільно виділити питання ціноутворення на аудиторські послуги. Механізм формування ринкових цін відповідним чином досліджений та отримав належне відображення в працях науковців. Водночас враховуючи особливості аудиторських послуг, їх стан розвитку, у публікаціях вчених мають місце досить полярні точки зору щодо принципіальних підходів до методології формування цін. Так, Платонова А.І. акцентує увагу на необхідності запровадження єдиних цін на ці послуги, тобто пропонує державне регулювання цін [4].

Таким чином, з аналізу наведених джерел видно, що проблемних питань, які необхідно подолати та вирішити в процесі розвитку ауди-

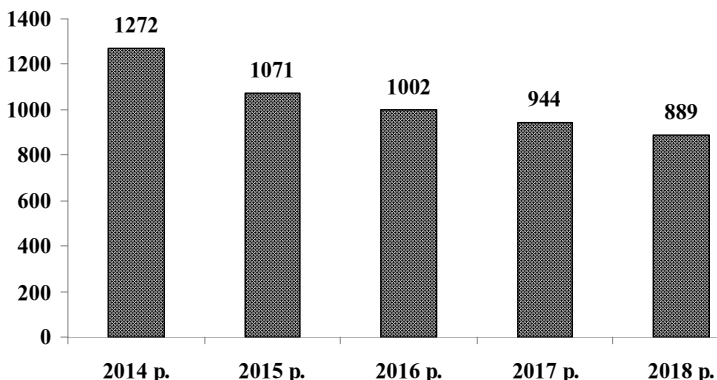

Рис. 2. Порівняльна характеристика аудиторського ринку за кількістю САД у 2014—2018 роки

Джерело: сформовано автором на основі [9].

торської діяльності визначено чимало науковцями. Проте перед розглядом напрямів реформування та розвитку аудиту представимо деякі дані про стан аудиторської діяльності в Україні, про кількість аудиторських фірм та приватних аудиторів по областях України, надані ними послуги.

Практика свідчить, що в Україні станом на 31.12.2018 р. чинний сертифікат аудитора мали 2725 осіб. Динаміку за останні 5 років наведено

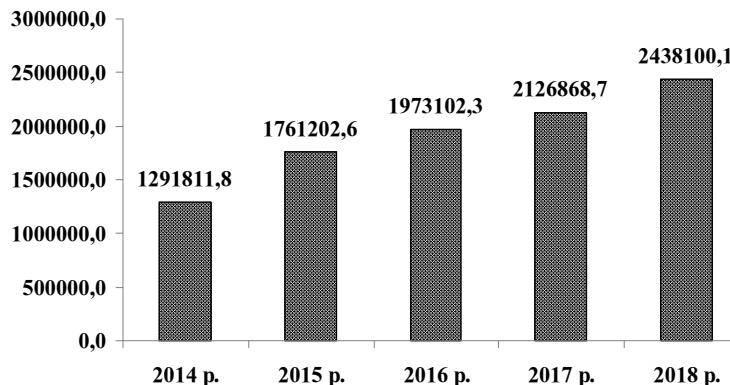

Рис. 3. Порівняльна характеристика аудиторського ринку за загальним обсягом наданих послуг у 2014—2018 роки

Джерело: сформовано автором на основі [9].

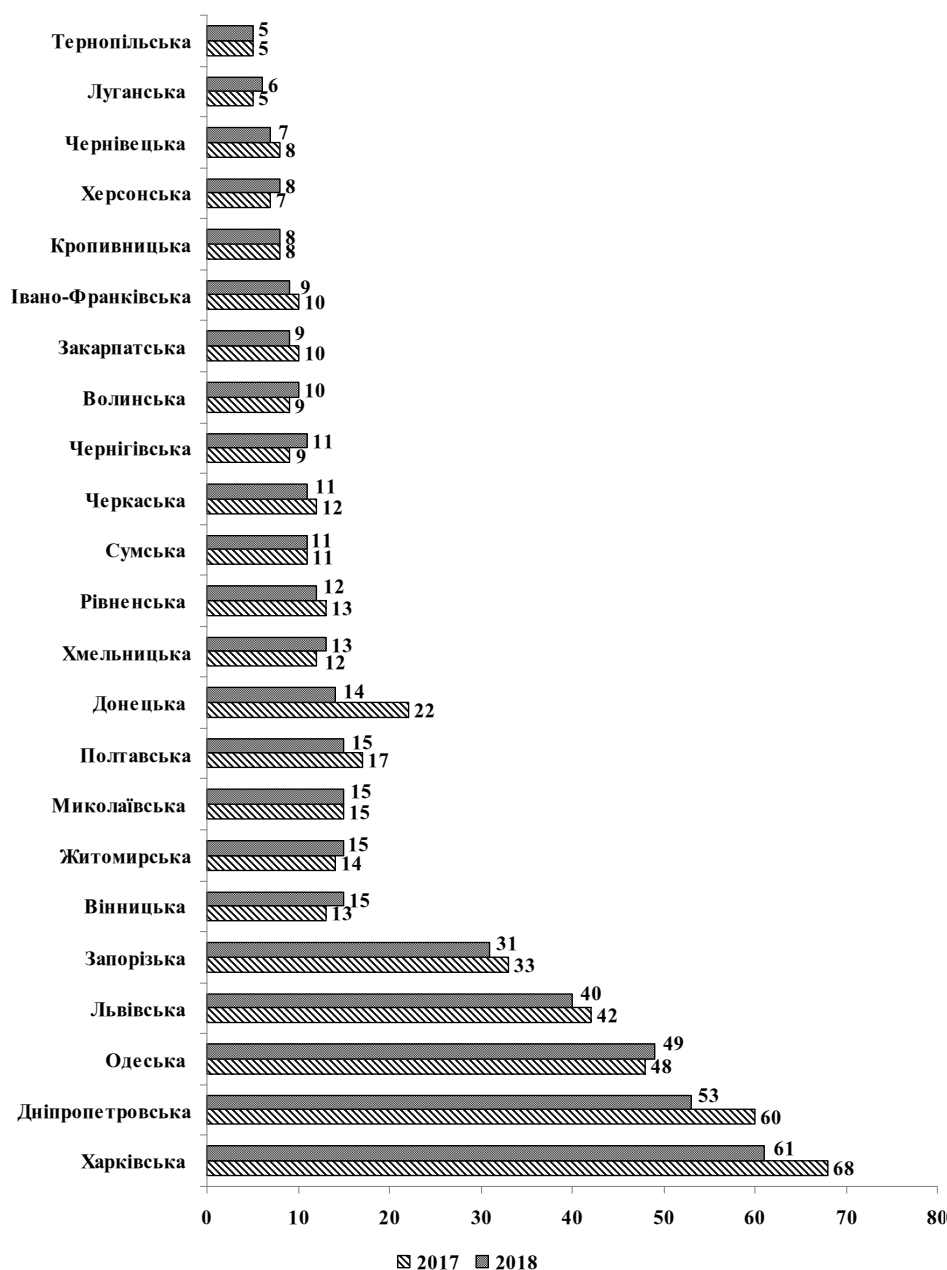

Рис. 4. Кількість аудиторських фірм у розрізі регіонів (без даних по м. Києву та Київській обл.)

Джерело: сформовано автором на основі [9].

на рисунку 1. Як бачимо, в 2018 році їх було порівняно їх 2014 роком на 62 особи.

Порівняльну характеристику аудиторського ринку за загальною кількістю суб'єктів аудиторської діяльності (далі — САД) та загальним обсягом наданих послуг у 2014—2018 роках представлено на рисунках 2 та 3.

Так, станом на 31.12.2018 року у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності знаходиться 889 САД, із них 850 аудиторські фірми та 39 фізичних осіб — підприємців. Найбільшу кількість САД зосереджено у м. Києві та Київській області: станом на 31.12.2018 року тут зосереджено 427 аудиторських фірм та

16 фізичних осіб — підприємців, що на 30 САД менше у порівнянні з 2017 роком (у тому числі кількість аудиторських фірм зменшилась на 26, а фізичних осіб — підприємців — на 4).

Порівняльні дані щодо кількості аудиторських фірм за 2017—2018 роки у розрізі регіонів (без даних по м. Києву та Київській області) наведені на рисунку 4 [9].

У порівнянні із 2017 р. кількість САД у 2018 р. зменшилась на 55 САД.

Дані по кількості фізичних осіб — підприємців у 2018 році наведені на рисунку 5.

Необхідно зазначити, що з 1 жовтня 2018 року Реєстр аудиторів та суб'єктів аудиторської

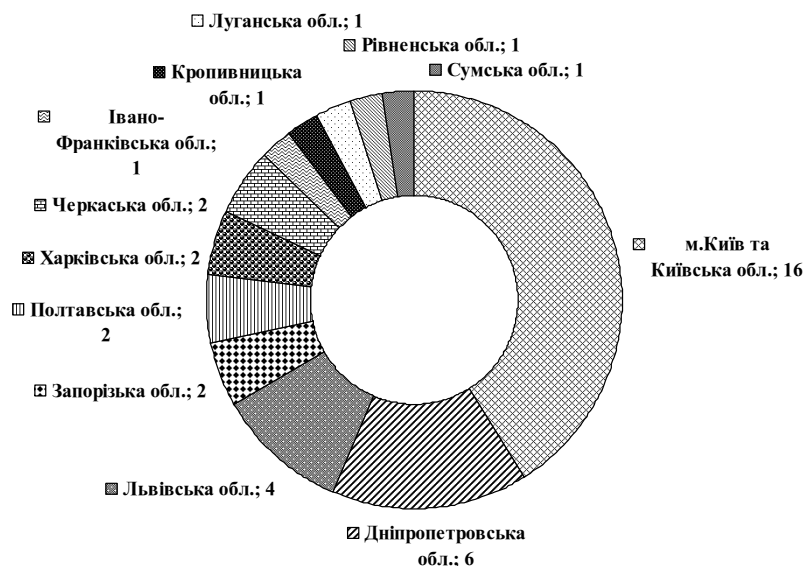

Рис. 5. Кількість фізичних осіб — підприємців (аудиторів) у розрізі регіонів

Джерело: сформовано автором на основі [9].

діяльності складається з чотирьох розділів:

- 1) аудитори;
- 2) суб'єкти аудиторської діяльності;
- 3) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності;
- 4) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес [9].

У загальному вигляді показники стану ринку аудиторських послуг в Україні за 2014—2018 рр. наведено в

Таблиця 1. Показники стану ринку аудиторських послуг в Україні за 2014—2018 рр.

Показники	Роки					Відхилення +, -
	2014	2015	2016	2017	2018	
Кількість аудиторів, осіб	2787	2675	2646	2653	2725	-62
Кількість суб'єктів аудиторської діяльності	1272	1071	1002	944	889	-383
Кількість поданих звітів до АПУ	1272	1071	1002	944	889	-383
Кількість замовлень, од.	35104	35642	35552	34428	32496	-2608
Кількість замовлень на одного суб'єкта, од.	27,6	33,3	35,5	36,5	36,6	9,0
Обсяг наданих послуг, млн грн	1291,8	1761,2	1973,1	2126,9	2438,1	1146,3
Середня вартість одного замовлення, тис. грн	36,8	49,4	55,5	61,8	75,0	38,2

Джерело: сформовано автором на основі [9].

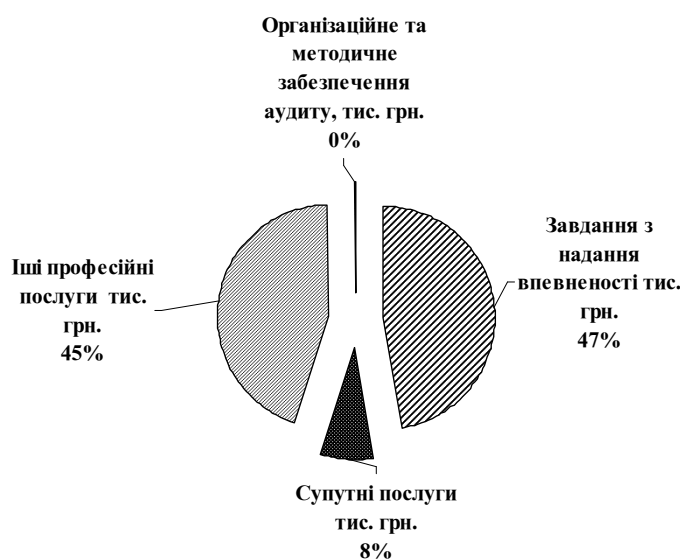

Рис. 6. Структура розподілу аудиторських послуг у 2018 р.

Джерело: сформовано автором на основі [9].

таблиці 1. Дані свідчать, що в динаміці зменшується кількість аудиторів та аудиторських компаній (— 62; — 383), що свідчить про відтік суб'єктів господарювання з професії внаслідок дії низки факторів, у тому числі і кризових явищ у суспільстві, і посиленні вимог до аудиторської професії з боку регуляторів, та змін у законодавстві.

Аналіз результатів аудиторської діяльності та стану ринку аудиторських послуг свідчить, про те, що аудиторський ринок потерпає від змін, які відбуваються в країні. Так, упродовж 2018 року з Реєстру аудиторських фірм та аудиторів було виключено 71 суб'єкт аудиторської діяльності, а включено лише 22 суб'єкта аудиторської діяльності. Так, кількість включених до Реєстру суб'єктів аудиторської діяльності (аудиторських фірм та аудиторів-підприємців) за 2018 рік зменшилася в цілому по Україні, що повторює тенденцію до зменшення у 2016 році, в якому загальна кількість суб'єктів порівняно з попереднім роком також зменшилась.

Протягом аналізованого періоду спостерігається стійка тенденція до збільшення доходу суб'єктів аудиторської діяльності, незважаючи на те, що їх кількість постійно зменшується. В Україні за 2018 рік надано аудиторських послуг на загальну суму 2438,1 млн грн. Упродовж 2014—2018 років з урахуванням зменшення кількості суб'єктів аудиторської діяльності, збільшився щорічний середній дохід на одного суб'єкта аудиторської діяльності.

Показник "Кількості замовлень на одного суб'єкта" в 2018 році в порівнянні з 2014 роком збільшився на 9,0 од. Надані суб'єктами аудиторської діяльності у 2018 році аудиторські послуги розподіляються по Україні досить нерівномірно.

Структура розподілу замовлень за видами аудиторських послуг у 2018 році така:

- завдання з надання впевненості — 47% (1 152 503 900 грн);
- супутні послуги — 8% (189 970 700 грн);
- інші професійні послуги — 45% (1 091 192 800 грн);
- організаційне та методичне забезпечення аудиту — менше 1% (4 432 700 грн).

Структуру розподілу наданих у 2018 році послуг, представлено на рисунку 6.

За видами замовлень у 2018 році найбільшим попитом користувалися консультаційні послуги — 50% (на суму 302 217 400 грн), з них 22% — консультування з питань оподаткування на суму 244 749 700 грн) та ведення бухгалтерського обліку — 30% (на суму 331 438 900 грн). Інші види аудиторських послуг сягнути

18% (на суму 192 875 200 грн). Найменш затребуваними були послуги з відновлення бухгалтерського обліку (8 265 700 грн) і представлення інтересів замовника з питань обліку, аудиту, оподаткування в державних органах, організаціях або суді (11 645 900 грн) — по 1% від загальної кількості послуг. У 2018 р. обсяг наданих послуг суб'єктами аудиторської діяльності у цілому зріс порівняно з 2017 р. на 11,2% [9].

Нині в Україні діє багаторівнева система сертифікації аудиторів, яка передбачає надання сертифікатів таких серій:

— "А-1" має обмеження у проведенні аудиту на середніх та великих фірмах для персон, які вперше здали кваліфікаційні іспити;

— "А-2" має обмеження у проведенні аудиту на великих підприємствах для аудиторів, які безперервно практикували та щорічно підвищували рівень кваліфікації;

— "А-3" сертифікат, який призначений для надання всього переліку аудиторських послуг підприємствам будь-якого розміру та виду діяльності;

— "А-4" призначений для аудиторів, які мають науковий ступінь економічного чи юридичного напрямку [8, с. 207].

Важливе значення в процесі здійснення аудиторської діяльності відводиться якості аудиторських послуг. В Україні після набрання чинності Закону 2258, контроль за якістю аудиту та аудиторських послуг, які включають в себе не лише ведення аудиту, а й надання інших аудиторських послуг, здійснює не тільки Аудиторська Палата України (АПУ), а передусім створений Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Тому контроль за якістю аудиту покладатиметься на їхню відповідальність.

Відповідно до Закону України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" контроль якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності здійснюється шляхом проведення перевірки якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності щодо дотримання ними міжнародних стандартів аудиту, принципу незалежності, ефективності внутрішньої системи контролю якості аудиторських послуг, дотримання вимог Закону.

Обов'язковий контроль якості аудиторських послуг здійснюється щодо:

1) суб'єктів аудиторської діяльності, які надають послуги із обов'язкового аудиту фінансової звітності великих підприємств, банків, професійних учасників фондового ринку та емітентів, цінні папери яких допущені до торгів на фондових біржах або щодо цінних паперів

яких здійснено публічну пропозицію, — один раз на три роки;

2) суб'єктів аудиторської діяльності, які надають послуги із обов'язкового аудиту фінансової звітності, крім зазначених у пункті 1 цієї частини, — один раз на шість років [10].

Отже, проведений аналіз ринку аудиторських послуг в Україні за період з 2014 по 2018 роки, демонструє істотну диференціацію кількості суб'єктів аудиторської діяльності та вартості наданих ними послуг. Зокрема спостерігається така ситуація: кількість САД — зменшується, а вартість послуг — зростає. Є суттєвим також вплив регіонального чинника, що призвело до найвищої концентрації ринку аудиторських послуг в м. Києві та Київській області. Одночасно зміна законодавчого регулювання в частині надання права на проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності, а також обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, зумовила структурні зміни в переліку послуг, які надаються аудиторами фірмами. Загалом тенденції розвитку аудиту можна оцінити як диверсифікацію аудиторських послуг з поступовим зростанням їх обсягів та вартості.

Враховуючи вищевикладене необхідно впроваджувати заходи, що сприятимуть шляхам розвитку та реформування аудиторської діяльності в Україні.

Необхідно зазначити, що в науковій літературі пропонуються різні напрями удосконалення та розвитку аудиту, які можуть мати позитивні наслідки щодо підвищення його ефективності.

Так, Прохорова А.І. та Юхименко Є.С. виділяють такі заходи:

- мінімізація помилок та шахрайства
- на підприємствах-замовниках аудиторських послуг;
- сприяння поліпшенню результатів загальної фіскальної політики;
- раціоналізація підходу до витрачання бюджетних коштів на утримання контрольно-ревізійного апарату;
- ефективне управління грошовими потоками, зокрема такими, що стосуються надходжень до бюджету [8, с. 209].

Платонова І.А. доводить необхідність таких напрямів ефективного розвитку аудиторської діяльності:

- з метою подолання проблем з організацій та проведення зовнішніх перевірок якості аудиторських фірм, вважаємо, що необхідно поліпшити планування, в тому числі встановити чіткі критерії вибору об'єкта контролю;

— розробка відповідних заходів для підвищення кваліфікації спеціалістів, що зайняті проведенням зовнішнього контролю якості;

— з метою забезпечення гласності результатів зовнішнього контролю якості роботи для вільного доступу пропонуємо на офіційному сайті АПУ в Інтернеті та у професійних виданнях щорічно розмішувати звіти про проведений зовнішній контроль якості роботи аудиторських фірм і аудиторів;

— поглиблення співпраці професійних аудиторських організацій України з міжнародними та європейськими професійними організаціями бухгалтерів і аудиторів;

— розробка механізму практичного застосування МСА в Україні, створення до них коментарів у повному обсязі;

— розробка типової методики аудиторської перевірки фінансової звітності підприємств у розрізі галузей їх діяльності на основі узагальненого практичного досвіду роботи міжнародних і вітчизняних аудиторських фірм;

— розробка механізму ціноутворення на аудит та аудиторські послуги на основі вивчення міжнародного досвіду з цього питання;

— зосередження зусилля професійних організацій на таких напрямках своєї діяльності, як підтримка та розширення кваліфікації своїх членів, моніторинг якості та незалежності, популяризація в суспільстві професії, зокрема фундаментальних принципів, таких як незалежність, чесність, об'єктивність [4, с. 340].

Кашперська А.І. визначає такі шляхи подолання недоліків щодо організації та ведення аудиторської діяльності в Україні та перспективи її розвитку:

— забезпечення безперервного функціонування системи регулювання аудиторської діяльності;

— укладання фундаменту нової системи регулювання аудиторської діяльності;

— забезпечення еволюційності переходу з однієї системи регулювання на іншу;

— мінімізація ризиків можливої некомпетентності нових персоналій в системі регулювання, що відповідає вимогам європейського законодавства у сфері аудиторської діяльності;

— розроблення механізму ціноутворення на аудит та аудиторські послуги шляхом вивчення міжнародного досвіду з цього питання;

— зменшення обсягів "тіньового" бізнесу;

— інтелектуалізація аудиту;

— підвищення престижу аудиторської професії;

— розроблення внутрішньо фірмових методичних рекомендацій та робочої документації з аудиторської діяльності [11, с. 1280].

Дослідження думок вчених щодо розвитку та реформування аудиторської діяльності в Україні, досить схожі та перекликаються між собою. Вони стосуються безпосередньо здійснення та організації аудиторської діяльності, роботи аудиторів та їх взаємодії із клієнтами, ефективного державного регулювання цього виду діяльності, міжнародної комунікації в сфері аудиторської діяльності.

Вважаємо, що реалізація реформи аудиторської діяльності в Україні сприятиме позитивному інвестиційному клімату в Україні, зокрема забезпечить підвищення рівня довіри з боку інвесторів до фінансової звітності вітчизняних підприємств; підвищення рівня довіри до діяльності національних аудиторів; унеможливить надання неякісних аудиторських послуг, а також сприятиме прозорості та достовірності фінансової звітності емітентів цінних паперів, банків, страхових компаній, інших публічних компаній, у т. ч. державних підприємств, та відкриє українським аудиторам доступ на європейські ринки.

Отже, вдосконалення системи аудиту сприятиме не лише розвитку аудиторської діяльності в країні, а й держави в цілому, завдяки збільшенню доходів бюджету та скороченню витрат на адміністрування контрольно-ревізійного апарату. Розвиток аудиторської діяльності в Україні надасть змогу: заощадити державні кошти, що витрачаються на утримання контролюючих органів; одержати надходження додаткових коштів до бюджету за рахунок виявлення підприємств, що приховують результати своєї економічної діяльності; уникнути помилок, шахрайства та махінацій на підприємствах; забезпечити підвищення якості перевірок тощо.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Аудит слугує надійним способом підтвердження даних фінансової звітності. Він є одним із важливих видів послуг і набуває дедалі більшої актуальності. Для того щоб аудит виконував ключову роль у суспільстві, доцільно його підняти до відповідного рівня якості, забезпечити незалежність та дотримання етичних принципів. Новітній етап розвитку вітчизняного аудиту розпочався з прийнятого Закону України "Про аудит фінансової звітності та ауди-

торську діяльність", який має на меті привести норми національного законодавства у сфері аудиторської діяльності у відповідність із нормами та законодавством ЄС.

Розглянувши особливості здійснення та основні тенденції розвитку аудиту в Україні, можна сказати, що нині аудиторська діяльність має ряд суперечностей та проблем. Недосконале регулювання ринку аудиторської діяльності в Україні призвело до проблем з підтвердження якості і достовірності фінансової звітності. Це підвищує ризики банкрутства підприємств та банків, що знижує рівень довіри до них з боку потенційних інвесторів та населення, а також створює перешкоди у залученні інвестицій у національну економіку в цілому.

Здійснений аналіз ринку аудиторських послуг в Україні, демонструє істотну диференціацію кількості суб'єктів аудиторської діяльності та вартості наданих ними послуг. Зокрема, спостерігається наступна ситуація: кількість САД — зменшується, а вартість послуг — зростає. Суттєвим є вплив регіонального чинника, що призвело до найвищої концентрації ринку аудиторських послуг у м. Києві та Київській області. Одночасно зміна законодавчого регулювання в частині надання права на проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності, а також обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, зумовила структурні зміни в переліку послуг, які надаються аудиторами. В цілому тенденції розвитку аудиту можна оцінити як диверсифікацію аудиторських послуг з поступовим зростанням їх обсягів та вартості.

У результаті проведеного дослідження можна виділити пріоритетні напрями розвитку вітчизняного ринку аудиторських послуг. Підвищення шансів фінансового успіху САД забезпечується передусім покращенням якості аудиторських послуг наданих професійними кадрами та розширенням їх діапазону з застосуванням спеціалізованого аудиторського програмного забезпечення, а також володінням галузевими методиками проведення аудиту. Надання аудиторських послуг клієнту, з врахуванням вимог міжнародних стандартів, законодавства ЄС, застосуванням передового досвіду з питань проведення аудиту, специфіки функціонування клієнта, підвищить зацікавленість до аудиту. Перспективою наступних досліджень є удосконалення надання аудиторських послуг на основі першорядних зарубіжних практик в умовах євроінтеграційної політики країни.

Література:

1. Мулик Я.І. Організація обліку та аудиту витрат на збут підприємства: стан та напрями вдосконалення. Глобальні та національні проблеми економіки. 2017. № 16. С. 884—888.

2. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21.12.2017 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2258-19>

3. Гуцаленко Л.В. Аудит в Україні: розвиток, проблеми та шляхи їх вирішення. Інноваційна економіка. 2011. № 20. С. 97—101.

4. Платонова І.А. Проблеми та перспективи аудиту в Україні. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2011. № 4 (2). С. 337—341. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpush_2011_4\(2\)_77](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpush_2011_4(2)_77)

5. Павленова К.О. Сучасні проблеми та перспективи розвитку аудиту в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Economics/49916.doc.htm

6. Томчук О.В., Здирко Н.Г. Сучасний стан і тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2017. № 4. С. 32—42.

7. Соболев В.М., Слюніна Т.А., Розіт Т.В. Основні проблеми та перспективи розвитку аудиту в Україні. Бізнес Інформ. 2013. № 11. С. 324—328. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_11_55

8. Прохорова Л. І., Юхименко Є. С. Аналіз сучасного стану та проблеми реформування і розвитку аудиторської діяльності в Україні на основі міжнародного досвіду. Молодий вчений. 2019. № 6 (2). С. 205—210. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_6\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_6(2)_14)

9. Інформація про стан аудиторської діяльності в Україні у 2018 році. Аудиторська Палата України. URL: <https://www.apu.com.ua>

10. Порядок проведення перевірок з контролю якості аудиторських послуг: Наказ Міністерства фінансів України 29 серпня 2019 року. № 362. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1026-19>

11. Кашперська А.І. Сучасний стан та перспективи розвитку аудиторської діяльності в Україні. Економіка і суспільство. 2018. № 19. С. 1272—1280. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/190.pdf

References:

1. Mulyk, Ya.I. (2017), "Organization of accounting and audit of sales costs of the enter-

prise: the state and directions of improvement", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 16, pp. 884—888.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the audit of financial statements and auditing activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2258-19> (Accessed 20 March 2020).

3. Hutsalenko, L.V. (2011), "Audit in Ukraine: development, problems and solutions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 20, pp. 97—101.

4. Platonova, I.A. (2011), "Audit problems and prospects in Ukraine", *Naukovyj visnyk Poltav's'koho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 4 (2), pp. 337—341, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpush_2011_4\(2\)_77](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpush_2011_4(2)_77) (Accessed 20 March 2020).

5. Pavlenova, K.O. (2009), "Current problems and prospects of audit development in Ukraine", available at: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Economics/49916.doc.htm (Accessed 20 March 2020).

6. Tomchuk, O.V. and Zdyrko, N.H. (2017), "Current state and tendencies of development of audit activity in Ukraine", *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannia nauky i praktyky*, vol. 4, pp. 32—42.

7. Soboliev, V.M. Sliunina, T.L. and Rozit, T.V. (2013), "Main problems and prospects of audit development in Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 324-328, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_11_55 (Accessed 20 March 2020).

8. Prokhorova, L.I. and Yukhymenko, Ye.S. (2019), "Analysis of the current state and problems of reforming and developing audit activity in Ukraine based on international experience", *Molodyj vchenyj*, vol. 6 (2), pp. 205-210, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_6\(2\)_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_6(2)_14) (Accessed 20 March 2020).

9. Audit Chamber of Ukraine (2019), "Information on the state of audit activity in Ukraine in 2018", available at: <https://www.apu.com.ua> (Accessed 20 March 2020).

10. Ministry of Finance of Ukraine (2019), "The procedure for conducting audits on quality control of audit services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1026-19> (Accessed 20 March 2020).

11. Kashpers'ka, A.I. (2018), "Current state and prospects of development of audit activity in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 19, pp. 1272-1280, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/190.pdf (Accessed 20 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 29.03.2020 р.

УДК 338.436

О. М. Саковська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,

Уманський національний університет садівництва

ORCID ID: 0000-0003-2676-6170

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.48

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

O. Sakovska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department

of Tourism, Hotel and Restaurant Business, Uman National University of Horticulture

DIVERSIFICATION OF ACTIVITIES AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL COOPERATIVES

Сільськогосподарська кооперація наразі інтегрує в собі сучасні технології та локальні переваги, створює позитивні екстерналії тісної співпраці та плідного партнерства, є однією з найважливіших умов збереження малих та великих фермерських господарств і їх успішного функціонування. Оскільки сучасні кооперативні формування характеризуються виконанням різних функцій, то, на нашу думку, наразі потребують детального дослідження питання оцінки ефективності діяльності кооперативів з точки зору диверсифікаційного функціоналу та питання зміни ролі сільськогосподарських кооперативів у розвитку сфери сільського господарства та сільських територій.

У статті визначено ключові аспекти диверсифікації і розвитку сільськогосподарської кооперації в регіоні та проведено оцінку ефективності їх впровадження. На основі використання емпіричного аналізу окреслено функції диверсифікаційних елементів у процесі діяльності сільськогосподарських кооперативів та проведено їх класифікацію.

Зазначено, що об'єктивну і чітку ідентифікацію функцій діяльності сільськогосподарських кооперативів у межах сільських територій доцільно використовувати для визначення напрямів державної підтримки кооперації в рамках реалізації місцевих та регіональних програм розвитку сільського господарства та сільських територій. Вказано, що диверсифікація діяльності кооперативних утворень оцінюється безліччю вимірів: соціально-екологічними ефектами; підвищенням культурно-моральної складової населення; якістю продуктів харчування; ефективністю сільськогосподарського виробництва; поліпшенням здоров'я населення і ін. У підсумку зазначено, що диверсифікація діяльності сільськогосподарських кооперативів позитивно впливає на вирішення соціальних і екологічних проблем, як у межах конкретних кооперативних утворень, так і на певній території.

Резюмовано, що ключовим напрямом розвитку кооперації в аграрній сфері України повинен стати процес трансформації сільськогосподарських кооперативів, що безпосередньо пов'язаний із диверсифікацією (багатоаспектністю) їх діяльності.

Under the conditions of the ambiguous changes in the environment of agricultural enterprises which, on the one hand, determine the growing demand for agricultural products and the emergence of economic, political and other obstacles to the activities of agricultural producers on the other hand, the problem of the effective functioning of agricultural cooperatives is of great importance.

In the Ukrainian economy, agricultural cooperation integrates modern technologies and local advantages in its activities, creates positive externalities of close cooperation and fruitful partnership and appears to be one of the most important conditions for maintaining an innovative form of production organization (small and large farms) and their successful development. The innovative approach to the research of agricultural cooperation development must take into account the diversity of activities and operation conditions of cooperatives, as well as to combine technological innovations, methodological approaches, research theoretical and practical tools. As modern cooperative entities are characterized by different functions, in our opinion, now there are appear a need in a detailed study of the effectiveness evaluation of cooperatives in terms of diversification functionality and the question of changing the role of agricultural cooperatives in the development of agriculture and rural areas. The actuality and importance of solving these issues led to the choice of topic and formed the purpose and objectives of the study.

The article defines the basic aspects of diversification and development of agricultural cooperatives in the region and evaluates the effectiveness of their implementation. Based on the use of empirical analysis, the functions of diversification elements in the process of activity of agricultural cooperatives are outlined and their classification is carried out. It is noted that it is expedient to use an objective and clear identification of the functions of the activities of

agricultural cooperatives within the rural territories in order to determine the directions of state support of the cooperative within the framework of implementation of local and regional programs of development of agriculture and rural territories. It is stated that the diversification of the activity of cooperative entities is estimated by many dimensions: social and environmental effects; increasing the cultural and moral component of the population; quality of food; efficiency of agricultural production; improving the health of citizens, etc. As a result, it is noted that the diversification of the activities of agricultural cooperatives has a positive effect on solving social and environmental problems, both within specific cooperative entities and in a particular territory.

It is summarized that the key direction of development of cooperation in the agricultural sphere of Ukraine should be the process of transformation of agricultural cooperatives, which is directly related to the diversification (multidimensionality) of their activity.

Ключові слова: сільськогосподарська кооперація, розвиток, диверсифікація, ефективність діяльності, сільська територія.

Keywords: agricultural cooperatives, development, diversification, efficiency of activity, rural territory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За умов неоднозначних змін середовища функціонування підприємств сфери сільськогосподарства, які визначають зростання попиту на сільськогосподарську продукцію, з одного боку, й виникнення економічних, політичних та інших перешкод для діяльності сільгоспвиробників — з іншого, проблема ефективного функціонування сільськогосподарських кооперативів набуває великого значення.

В економіці України сільськогосподарська кооперація інтегрує в своїй діяльності сучасні технології та локальні переваги, створює позитивні екстерналії тісної співпраці та плідного партнерства [1, с. 25]. Сільськогосподарська кооперація є однією з найважливіших умов як збереження інноваційної форми організації виробництва (малих та великих фермерських господарств), так і їх успішного розвитку [2, с. 513]. Водночас інноваційний підхід до дослідження розвитку сільськогосподарської кооперації повинен бути, по-перше, комплексним (враховувати різноаспектність діяльності та умови функціонування кооперативів), по-друге, синтетичним (поєднувати у собі технологічні інновації, методологічні підходи, науково-дослідний теоретичний та практичний інструментарій) [3, с. 112].

Оскільки сучасні кооперативні утворення характеризуються виконанням різних функцій, то, на нашу думку, наразі потребують детального дослідження питання оцінки ефективності діяльності кооперативів з точки зору диверсифікаційного функціоналу та питання зміни ролі сільськогосподарських кооперативів у розвитку сфери сільського господарства та сільських територій.

Актуальність та важливість вирішення указаних питань зумовили вибір теми, сформувавши мету та завдання дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значна увага у науковій літературі приділяється дослідженню сучасних теоретичних та практичних проблем розвитку сільськогосподарської кооперації. Свої праці щодо вирішення проблемних питань зі створення, розвитку та організації діяльності кооперативних формувань присвятили О. Клокар [5], М. Малік [3; 5], В. Мамчур [3], Н. Мосійчук [1], Т. Сааті [7], Ю. Ушкаренко [2], Г. Фінашина [3], А. Чмут [2], О. Шпикуляк [2; 3] та інші. Однак питання щодо вивчення диверсифікаційних процесів діяльності задля розвитку сільськогосподарських кооперативів залишаються малодослідженими та потребують подальших теоретико-практичних розвідок.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення ключових процесів диверсифікації і розвитку сільськогосподарської кооперації в регіоні та оцінка ефективності їх впровадження.

Зважаючи на мету статті, її завдання полягають у проведенні емпіричного аналізу щодо встановлення ролі та розподілі функцій диверсифікаційних процесів у діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Методична основа дослідження складається з аналізу статистичних даних і економічної інформації, методів аналітичної інтерпретації інформації, методів інтерв'ю та соціального опитування. Теоретико-практичним підґрунтям дослідження слугували праці вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі сільськогосподарської кооперації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розробляючи концептуальні засади та практичні механізми для формування успішної

діяльності сільськогосподарських кооперативів, слід брати до уваги той аспект, що результативність їх діяльності не зводиться до суто економічної ефективності (зниження трансакційних витрат, створення доданої вартості, формування цін на сільськогосподарську продукцію і ін).

Дотримуючись методологічних постулатів економічної теорії, ключовим напрямком розвитку кооперації в аграрній сфері повинен стати процес трансформації сільськогосподарських кооперативів, що безпосередньо пов'язаний із диверсифікацією (багатоаспектністю) їх діяльності [4, с. 48]. Окрім основної функції (об'єднання сільгоспвиробників для підвищення їх конкурентоздатності), сільськогосподарські кооперативи можуть впроваджувати й інші види діяльності, що істотно покращить їх конкурентні можливості та сприятиме збільшенню прибутків [5, с. 4]. Зміна активів і прибутку при цьому є альтернативною (у порівнянні з простим збільшенням розмірів кооперативів) стратегією розвитку кооперативних утворень у сільському господарстві, а моделювання траєкторій їх еволюції повинно базуватися на принципах багатофункціональності, в рамках якої сільськогосподарські кооперативи охоплюють різні аспекти діяльності, а саме:

- 1) опановують нові види діяльності, не обмежуючись застосуванням традиційних практик, що містять лише деякі інноваційні елементи;
- 2) розширюють асортимент продукції та послуг;
- 3) здійснюють на селі різноманітні функції, що виконувалися раніше колективними одиницями, діяльність яких наразі є обмеженою унаслідок індивідуалізації виробництва та реструктуризації колективних господарств.

Указані інноваційні аспекти підкреслюють, з одного боку, взаємозв'язок багатофункціональної діяльності сільськогосподарських кооперативів, сталого розвитку аграрної галузі та сільських територій, що значно стимулює учасників кооперації передбачати на перспективу різні цілі — економічні, соціальні, екологічні. З іншого боку, це означає, що економічна ефективність і виживання сільськогосподарських кооперативів повинні базуватися на розвитку й підтримці диверсифікаційних шляхів розвитку.

У межах використання сучасних підходів задля розвитку сфери сільського господарства важливість диверсифікації діяльності кооперативних утворень оцінюється безліччю вимірів: соціально-екологічними ефектами; підвищенням культурно-моральної складової населен-

ня; якістю продуктів харчування; ефективністю сільськогосподарського виробництва; поліпшенням здоров'я населення і ін.

Слід зазначити, що сучасний сільськогосподарський кооператив в ході його функціонування породжує безліч екстерналій: як позитивних, що виникають у разі успішного розвитку кооперативних практик (і, відповідно, ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств), так і негативних — зовнішніх ефектів, що виникають унаслідок відсутності або слабкого розвитку кооперативних структур (ослаблення позицій дрібних сільгоспвиробників і ін.). Як результат, сільськогосподарські кооперативи стають спеціальними соціально-економічними інститутами, які мобілізують різні форми господарювання на ефективну діяльність і, як наслідок, породжують позитивні зовнішні ефекти.

Зауважимо, що диверсифікація є важливою складовою розвитку сільськогосподарських кооперативів як на мікро-, так і на макрорівні. Наприклад, на мікрорівні вона являє собою бізнес-стратегію, спрямовану на реорганізацію внутрішніх ресурсів кооперативних утворень для поліпшення їх використання, а на макрорівні — взагалі одна з можливих траєкторій розвитку сільськогосподарської кооперації, що сприяє зростанню регіональної конкурентоспроможності.

Власне, кооперативні утворення є важливими оскільки:

- 1) інтегрують економічні, соціальні та екологічні цілі та завдання;
- 2) надають підтримку сільському населенню;
- 3) функціонують протягом тривалого періоду часу;
- 4) скорочують нерівність і забезпечують справедливий поділ витрат та переваги сталого розвитку територій;
- 5) мають організаційні можливості для комунікацій, навчання та освіти;
- 6) орієнтовані на запобігання забруднення навколишнього середовища і виробництво органічної (екологічно чистої) продукції, що сьогодні є особливо актуальним питанням.

Водночас всі функції, які виконуються сільськогосподарськими кооперативами, на нашу думку, можна класифікувати наступним чином:

— економічна — постачання сільгоспвиробників необхідними ресурсами; виробництво (членами кооперативу) сільськогосподарської сировини; продаж виробленої продукції; діяльність із виробництва та продуктів харчування; виробництво біоенергії і ін.;

— соціальна — забезпечення зайнятості сільського населення; рекреаційні, культурні, освітні та лікувальні заходи; збереження й наслідування сільських традицій; формування соціальної єдності;

— екологічна — виробництво органічної продукції; захист біорізноманіття; озеленення; відтворення природних ресурсів; запобігання забрудненню навколишнього середовища та ін.

Водночас, зважаючи на численні підходи до різноаспектності в діяльності кооперативів, доцільно виокремити основні та додаткові функції:

1) основні — включають у себе координацію діяльності дрібних сільгоспвиробників шляхом вертикальної або горизонтальної інтеграції діяльності на певних рівнях технологічного процесу;

2) додаткові — передбачають вирішення важливих економічних, соціальних і екологічних завдань.

Таким чином, охоплюючи всі аспекти сталого розвитку сільських територій, сільськогосподарські кооперативи виконують одночасно і основні функції (задоволення господарських інтересів членів кооперативу шляхом горизонтальної та/або вертикальної інтеграції), і додаткові, які об'єднані в три групи (економічна складова, соціальна складова, екологічна складова) [6, с. 17].

Об'єднання первинних і вторинних функцій в діяльності сільськогосподарського кооперативу є важливим як для підтримки місцевої економічної системи, так і для забезпечення територіальної конкурентоспроможності [7, с. 164]. Указаний аспект обумовлює висновок про те, що феномен процесу диверсифікації і, як наслідок, інтеграція певних функцій, які виконуються кооперативними підприємствами, повинні враховуватися в методику оцінки ефективності кооперативної діяльності з урахуванням того, що вони підтримують місцеву економічну систему, роблячи сільську місцевість привабливішою для інших видів економічної діяльності (в тому числі туризму, біоенергетики та ін.), визначають вибір населення щодо місця проживання та працевлаштування.

Зважаючи на вказане, для проведення емпіричного аналізу дослідження нами було обрано Черкаську область, яка має позитивні приклади впровадження кооперативного руху, зокрема й у сфері сільського господарства.

Під час проведення дослідження щодо визначення диверсифікаційних шляхів розвитку сільськогосподарських кооперативів, слід було встановити рівень суспільної соціальної потре-

би сільського населення у неринкових результатах функціонування сільськогосподарських кооперативів. Для визначення даного показника нами застосовувалася методика Contingent Valuation (далі — CV-методика), яка є одним з методів визначення умовної оцінки благ, що не мають нормальної ринкової вартості, заснований на прямому опитуванні мешканців певної території про те, який саме аспект діяльності кооперативу для них є найбільш важливим. Використання в дослідженні CV-методики, дає змогу отримати, в ході аналізу, корисну суб'єктивну інформацію. Логіка цього методу полягає у ранжируванні респондентами (обраними випадковим чином) запропонованих ними неринкових результатів. Водночас слід зазначити, що CV-методика ґрунтується на твердженні, що суспільна корисність має адитивну природу і складається з суми переваг фізичних осіб.

Загальна корисність результатів діяльності сільськогосподарських кооперативів (кожної їх функції) $U(MK)$ є сума власних корисностей кожного результату $U(K_i)$ (формула 1).

$$U(MK) = U(K_1, K_2, \dots, K_n) \quad (1),$$

де K_i — це i -та функція кооперативу, яка виражена у формі будь-якого результату.

Якщо припуститися думки, що лінійну специфікацію функції корисності можна оцінити за вагою (T_i) кожної i -ї функції (i -го результату) діяльності сільськогосподарських кооперативів, то на основі використання методу Analytical Hierarchy Process (аналітичної ієрархії) (далі — АНР-метод) можна вивести формулу:

$$U(MK) = T_1 K_1 + T_2 K_2 + \dots + T_n K_n \quad (2).$$

Готовність використовувати одну з альтернативних функцій диверсифікаційної діяльності кооперативних організацій (Willingness to Alternative) (WTA) можна виразити формулою:

$$WTA_K = T_i WTA_{MK} \quad (3).$$

Адитивний характер функції корисності, множення атрибутивних показників дає сукупну оцінку WTA_K для різних рівнів атрибутів.

Слід зауважити, що АНР-метод передбачає вирішення множини складних проблем шляхом їх ранжування за важливістю і значимістю. У ситуації з оцінкою важливості наслідків діяльності сільськогосподарських кооперативів респонденти обирають парні альтернативи їх функцій (або результатів їх реалізації), визначаючи тим самим цільові орієнтири державної політики щодо даних форм господарювання. Для проведення таких порівнянь можна використовувати шкалу Сааті (T. Saaty, 1980) (табл. 1).

Таблиця 1. Шкала Сааті для методу Analytical Hierarchy Process

Оцінка	Твердження
1	Обидва результати однаково важливі
3	Один результат лише незначною мірою важливіший іншого
5	Один результат важливіше іншого в помірному ступені
7	Один результат значно переважає інший
9	Абсолютна перевага одного результату над іншим

Джерело: [8, с. 98].

Для того щоб визначити значення кожного показника диверсифікації респонденти повинні провести порівняння між парами допоміжних функцій сільськогосподарських кооперативів (три парних порівняння в даному випадку) та порівняти конкретні результати по кожній з функцій.

Ієрархічна структура АНР-методу означає, що специфічні переваги, отримані для кожного рівня функцій (критеріїв), загалом у підсумку завжди дорівнюють 1.

$$K_{екон} + K_{соц} + K_{еколог} = 1 \quad (4),$$

$$K_1 + K_2 + K_3 + K_n = 1 \quad (5).$$

Отже, якщо потрібно визначити суспільну соціальну потребу сільського населення у неринкових результатах функціонування сільськогосподарських кооперативів, зокрема в ході застосування диверсифікаційних шляхів діяльності, на основі виконання ними різних допоміжних функцій (економічної, соціальної, екологічної), необхідно обрахувати критичні показники (шляхом множення значення кожного результату на показник тієї чи іншої функції, розташованої безпосередньо над ним в ієрархічній структурі. Водночас сума критичних показників для всіх підкритеріїв дорівнює 1, і, як наслідок, за допомогою цих значень можна ранжувати завдання згідно їх суспільної важливості.

З метою дослідження преференцій жителів села щодо функцій, які виконуються сільськогосподарськими кооперативами в межах сільських територій, в межах Черкаської області було проведено інтерв'ю з різними фокус-групами сільських спільнот:

1) населенням, яке займається веденням особистого селянського господарства;

3) фахівцями і працівниками сільськогосподарських виробничих та споживчих кооперативів;

4) постачальниками різних послуг на селі;

5) сільськими жителями, пенсіонерами та працівниками, які залучені у сферу сільського господарства поза межами сільських територій.

Загалом в опитуванні узяло участь 2005 респондентів різної статевої та вікової категорії. Однак у результаті відбору коректних відповідей (деякі респонденти відповіли не на всі питання) було використано 1700 анкет.

Як зазначалося вище, питання для інтерв'ювання респондентів формувалися у вигляді парних порівнянь, у яких необхідно було оцінити, наскільки одна альтернатива є більш вагомою для респондента у порівнянні з іншою. На першому етапі дослідження пріоритети розставлялися між запропонованими допоміжними функціями кооперативів: економічної, соціальної, екологічної. На другому — використовуючи аналогічно методу парних порівнянь за шкалою Сааті, проводилася оцінка важливості для респондента конкретних результатів тих чи інших функцій кооперації. У результаті для кожного рівня було розраховано сукупний показник (K_i), який відображає думку сільського населення щодо того, які саме аспекти діяльності сільськогосподарських кооперативів для них важливі, а які — ні. Агрегування оцінок при цьому проводилося на рівні області загалом.

У підсумку, дослідження показало тісну кореляцію між економічним, соціальним і екологічним розвитком сільських територій області. Загалом для сільського населення Черкаської області пріоритетною є економічна функція сільськогосподарських кооперативів (її показник становить 57,6%), з істотним розривом за нею слідують соціальна та екологічна функції — 31,1% та 11,3% відповідно.

Сформовані оцінки підтверджують постулати концепції диверсифікації діяльності сільськогосподарських кооперативів, наочно демонструючи увагу селян як до ринкових, так і неринкових результатів їх діяльності (значення неринкових результатів у цілому по області — 42,4%). Безумовно, до тих пір поки економічні завдання (в тому числі допоміжні) не вирішено, у достатній для досягнення гідного рівня життя мірі, вони оцінюються вище разом узятих соціальних та екологічних. Однак як тільки економічні інтереси сільськогосподарських виробників і сільських жителів досягають певного рівня задоволення, посилюється важливість кооперації в соціальному житті села, а потім й у вирішенні питань захисту навколишнього середовища, біорізноманіття, сільських ландшафтів, природних ресурсів та природного середовища і ін.

Ранжування пріоритетності допоміжних функцій сільськогосподарських кооперативів за допомогою АНР-методу дає змогу розраху-

вати критичні показники для кожного твердження з таблиці 1, яке стосується аналізу, і, як було зазначено вище, розраховується множенням відповідної оцінки результату кожної функції (K_i) на оціночний показник самої функції $K_{екон}$, $K_{соц}$, $K_{еколог}$ відповідно.

На основі визначення критичних показників для певних результатів кооперативної діяльності можна в подальшому встановити порядок переваг у сільського населення його товарних і нетоварних цілей, а потім враховувати цю інформацію під час розробки напрямів соціально-економічної політики регіону.

На нашу думку, регіональна політика, у випадку, якщо вона прагне до гармонізації відносин із сільськими громадами, повинна брати до уваги рейтинговий показник переваг неринкових результатів, який складено на основі розрахунку частини кожного результату в загальній системі соціальних і екологічних функцій сільськогосподарських кооперативів (табл. 2).

Оскільки економічна функція сільськогосподарських кооперативів на території Черкаської області, загалом визначена як пріоритетна, завдання виробництва безпечних та якісних продуктів харчування, виробництва послуг певного рівня, встановлення відповідних, як для виробника, так і для споживача, цін на сільськогосподарську продукцію і сировину є важливими напрямками регіональної політики, які тим не менш доповнені соціальними і екологічними завданнями у певній комбінації.

Рейтинг, отриманий нами на основі проведеного дослідження, орієнтує діяльність сільськогосподарських кооперативів не тільки на отримання економічних вигод для їх членів, а й на збільшення доходів сільського населення, зниження безробіття, зростання зайнятості на селі, запобігання забрудненню навколишнього середовища, досягнення сталого розвитку сільських територій у частині збереження для майбутніх поколінь унікальних сільських традицій і сільської культури, природних ресурсів та середовища, природного біорізноманіття та сільських ландшафтів (табл. 3).

Отже, диверсифікація діяльності сільськогосподарських кооперативів позитивно впливає на вирішення соціальних і екологічних проблем як у межах конкретних кооперативних утворень, так і на певній сільській території. Об'єктивну і чітку ідентифікацію функцій діяльності сільськогосподарських кооперативів у межах сільських територій доцільно використовувати для визначення напрямів державної підтримки кооперації в рамках реалізації місцевих та регіональних програм розвит-

Таблиця 2. Розрахунок показників пріоритетності допоміжних функцій сільськогосподарських кооперативів Черкаської області

Назва показника	Критичне значення показника	Пріоритетність показника, %
<i>Соціальна функція</i>	0,362	79
Високі доходи виробників та селян на основі забезпечення зайнятості сільського населення	0,178	28,5
Рекреаційні, культурні, освітні та лікувальні заходи	0,099	26,4
Збереження й наслідування сільських традицій, формування соціальної єдності	0,085	24,1
Екологічна функція	0,108	27,3
Виробництво органічної продукції	0,033	8,9
Захист біорізноманіття, озеленення, відтворення природних ресурсів	0,028	8,1
Запобігання забрудненню навколишнього середовища	0,047	10,3
<i>Неринкові результати загалом</i>	0,470	100

Джерело: розраховано автором на основі проведеного дослідження.

Таблиця 3. Рейтинг неринкових результатів допоміжних функцій сільськогосподарських кооперативів Черкаської області

Критерій	Рейтинговий показник
<i>Соціальна функція</i>	
Високі доходи виробників та селян на основі забезпечення зайнятості сільського населення	1
Рекреаційні, культурні, освітні та лікувальні заходи	2
Збереження й наслідування сільських традицій, формування соціальної єдності	3
<i>Екологічна функція</i>	
Виробництво органічної продукції	4
Захист біорізноманіття, озеленення, відтворення природних ресурсів	5
Запобігання забрудненню навколишнього середовища	6

Джерело: розраховано автором на основі проведеного дослідження.

ку сільського господарства та сільських територій.

ВИСНОВКИ

Отже, процес трансформації сільськогосподарських кооперативних формувань безпосередньо пов'язаний із диверсифікацією їх діяльності і є ключовим напрямком розвитку кооперації в Україні.

Визнання важливості диверсифікації діяльності сільськогосподарських кооперативів означає, що переосмисленню підлягають не тільки підходи до оцінки ефективності їх функціонування, але й напрями та інструменти їх державної підтримки на місцевому, регіональ-

ному та державному рівнях. Водночас акцентування уваги на неринкових (екологічних і соціальних) результатах означає перехід від традиційної виробничої підтримки до інноваційних напрямків діяльності.

Отримані оцінки суспільних преференцій щодо діяльності сільськогосподарських кооперативів Черкаської області можуть бути використані не тільки під час формування регіональної політики у напрямі розвитку кооперації та підвищення показників виробництва у сфері сільського господарства, але й у ході розробки процедури побудови прогностичних моделей для визначення спектру альтернативних траєкторій соціально-економічної динаміки розвитку кооперативних утворень, які передбачають реалізацію підтриманих сільськими громадами основних і допоміжних (економічної, соціальної екологічної) функцій кооперативів та облік їх впливу на регіональну конкурентоспроможність сільських територій.

Впровадження диверсифікаційних процесів у сферу сільського господарства є загальновищезначимим постулатом, а кооперативна діяльність призводить до великої сукупності ринкових і неринкових наслідків (економічних, екологічних, соціальних, культурних). Політика підтримки сільськогосподарської кооперації формується, по-перше, як компроміс між інтересами виробників, споживачів і уряду, по-друге, як баланс між прагненням, з одного боку, до ефективного виробництва, з іншого — до соціально справедливого розподілу отриманої продукції. Підсумком має стати ефективне використання усього ресурсного потенціалу, зосередженого в межах певної сільської території.

Література:

1. Мосійчук Н.О. Сучасний стан розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. Біоекономіка і аграрний бізнес. Науковий вісник НУБіП України. 2018. Вип. 284. С. 24—33.
2. Sakovska O., Shpykuliak O., Ushkarenko Iu., Chmut A. Socio-economic institutions for development of cooperation. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2018. Vol. 4. № 27. P. 513—521.
3. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки: монографія / Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Мамчур В.А. та ін. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2019. 374 с.
4. Фінашина Г.В. Економічна оцінка досконалості механізму сільськогосподарської кооперації. Вісник Харківського НАУ ім. В.В. Докучаєва, серія "Економічні науки". 2011. № 5. С. 47—52.

5. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 3—9.

6. Клокар О.О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку. Сталій розвиток економіки. 2013. № 6. С. 16—23.

7. Kozhukhivska R., Kulbitsky V., Kyrlyuk I., Maliuga L. and Podzigun S. (2018). Managing the efficiency of enterprises based on assessment of the land resource potential. Problems and Perspectives in Management. 16(2). P. 164—178. doi: 10.21511/ppm.16(2).2018.15.

8. Saaty T. The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation. New York: Mc Graw-Hill. 1980. 287 p.

References:

1. Mosiichuk, N.O. (2018), "Current state of development of agricultural cooperation in Ukraine". Bioekonomika i agrarnij biznes. Naukovij visnik NUBiP Ukrayini, vol. 284. pp. 24—33.
 2. Sakovska, O. Shpykuliak, O. Ushkarenko, Iu. and Chmut, A. (2018), "Socio-economic institutions for development of cooperation". Financial and credit activities: problems of theory and practice, vol. 4. no. 27. pp. 513—521.
 3. Malik, M.I. Shpykuliak, O.H. Mamchur, V.A. and others (2019), Rozvytok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v ahrarnomu sektori ekonomiky [Development of agricultural cooperation and integration processes in the agricultural sector of the economy]. Instytut ahrarnoi ekonomiky. Kyiv, Ukraine.
 4. Finashyna, H.V. (2011), "Economic assessment of the perfection of the mechanism of agricultural cooperation". Visnyk Kharkivskoho NAU im. V.V. Dokuchaieva, vol. 5, pp. 47—52.
 5. Malik, M.Y. and Luzan, Yu.Ya. (2010), "Problems of cooperation and integration relations in agroindustrial complex". Ekonomika APK. vol. 3, pp. 3—9.
 6. Klokar, A. A. (2013), "Agricultural cooperatives in Ukraine: a retrospective and prospective analysis of effective development". Stalij rozvitok ekonomiki. vol. 6, pp. 16—23.
 7. Kozhukhivska, R. Kulbitsky, V. Kyrlyuk, I. Maliuga, L. and Podzigun, S. (2018), "Managing the efficiency of enterprises based on assessment of the land resource potential". Problems and Perspectives in Management. vol. 16, no. 2, pp. 164—178. doi: 10.21511/ppm.16(2).2018.15.
 8. Saaty, T. (1980), The Analytic Hierarchy Process: Planning, Priority Setting, Resource Allocation. Mc Graw-Hill, New York, USA.
- Стаття надійшла до редакції 31.03.2020 р.

УДК 631.1158

Н. М. Рудік,
к. с.-г. н., доцент кафедри загальнооекономічної підготовки,
ДВНЗ "Херсонський державний аграрно-економічний університет"
ORCID ID: 0000-0002-6825-6729

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.55

ПОТЕНЦІАЛ КООПЕРАЦІЇ ЯК СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ТА ШЛЯХИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

N. Rudik,
PhD in Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of General
Economic Training, SHEI "Kherson State Agrarian and Economic University"

POTENTIAL OF COOPERATION AS A SYSTEM OF SOCIAL AND ECONOMIC RELATIONS AND THE WAYS TO REALIZE IT

У статті досліджено умови, особливості формування та функціонування сільськогосподарських кооперативів, сучасний стан і тенденції розвитку кооперації в Україні. Відмічено необхідність реалізації соціально-економічних відносин, що складають сутність кооперації, викликана теперішніми умовами функціонування економіки та станом розвитку сільських територій, рівнем життя населення. Кооперація в умовах децентралізації створює перспективи для сталого розвитку реформованих територіальних сільських громад та аграрного сектору. Зазначено, що найбільш поширеною формою кооперації є кооператив. З 2014 року відбулося зменшення їх кількості на 1125 одиниць, а в структурі організаційно-правових форм господарювання питома частка кооперативів становить 25%, із яких лише 8,7% становлять сільськогосподарські. Законодавство України класифікує сільськогосподарські кооперативів на виробничі та обслуговуючі. Їх частка є невеликою та станом на 2019 рік відповідно складає 4,0 та 4,7%, що є свідченням нерозвиненості кооперативного руху.

Встановлено, що кооперація, особливо сільськогосподарська, розвивається повільно і нестабільно, динаміка її розвитку в Україні достатньо складна. Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів з 2011 року зменшилась на 294 одиниці, натомість зросло число сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 399. Кооперація не має достатньої державної підтримки, внаслідок чого кількість кооперативів постійно зменшується.

Подальший розвиток та динаміка кооперативного руху в короткостроковій перспективі визначатиметься наскільки швидко буде вдосконалена законодавча база формування кооперації та запровадженні механізми державної підтримки. Визначено стратегічні пріоритети розвитку кооперації: вдосконалення нормативно-правової бази; підготовка кадрів та формування системи надання дорадчих послуг; зменшення вартості кредитних і позикових коштів підтримки та розвитку кооперативів на селі; розширення напрямів державної підтримки та удосконалення оподаткування із урахуванням світового досвіду. Указано, що функціонування та розвиток кооперативів можливий за наявності у суспільстві всього комплексу економічних, законодавчих, суспільних, демократичних передумов та дотримання засадничих принципів кооперації.

The paper examines the conditions, peculiarities of formation and functioning of agricultural cooperatives, the current states and tendencies of the development of cooperation in Ukraine. It emphasizes that the necessity to maintain social and economic relations, which are the essence of cooperation, is caused by the present conditions of the functioning of economy and the state of the development of rural territories and the standards of living of the population. Cooperation under conditions of decentralization will offer prospects for sustainable development of the reformed territorial rural communities and the agrarian sector. The study highlights that the most widespread form of cooperation is a cooperative. Since 2014 their number has reduced by 1125 units, and the share of cooperatives in the structure of organizational and legislative forms of economic activity is 25%, only 8.7% of them are agricultural cooperatives. The legislation of Ukraine classifies agricultural cooperatives into production and service cooperatives. Their proportion is not high and in 2019 they constituted 4.0 and 4.7% that is an evidence of underdeveloped cooperative movement.

The study establishes that cooperation, agricultural cooperation in particular, develops slowly and unsteadily, the dynamics of its development in Ukraine is rather complicated. The number of agricultural production cooperatives has

reduced by 294 units since 2011, and the number of agricultural service cooperatives has increased by 399. Cooperation does not have enough government support for its development, and it results in a continuous reduction of the number of cooperatives.

Further development and dynamics of cooperative movement in short-term prospects will depend on how quickly the legislative base of cooperation will be improved and the mechanisms of government support will be implemented. The research determines strategic priorities of the development of cooperation: improving the regulatory and legislative base; training personnel and creating the system of offering consultancy services; reducing the cost of credits and loans for support and development of cooperatives in rural areas; extending the directions of government support and improving taxation taking into consideration the world experience. The functioning and development of cooperatives are possible if there is a necessary complex of economic, legislative, social, democratic preconditions in the society and if the fundamental principles of cooperation are followed.

Ключові слова: кооперація, сільськогосподарський кооператив, потенціал, соціально-економічні відносини.

Key words: cooperation, agricultural cooperative, potential, social and economic relations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економіка України функціонує в умовах незавершених реформ, бойових дій на Сході країни, початку рецесії світової економіки результатом чого є деформація її структури, падіння життєвого рівня населення. За таких умов природа кооперативного руху відповідає викликам сьогодення.

Для покращання життєвого рівня населення здавна використовувався досвід співробітництва, об'єднання фізичних і матеріальних зусиль, часткового усупільнення власності. Тому розвиток кооперативного руху може розглядатись як стратегічний напрям у контексті соціально-економічного розвитку сільських територій, оскільки кооперацію, як спільну діяльність осіб, що зацікавлені у досягненні соціально-економічних результатів, на засадах добровільності об'єднання зусиль і ресурсів, розглядають як специфічну форму підприємницької діяльності. В умовах проведення політики децентралізації вона створює передумови для формування конкурентного підприємницького середовища та розвитку територіальних громад, яким надається значна адміністративна та фінансова самостійність.

З 2014 року в Україні було створено 1700 ОТГ, які на тепер охоплюють понад 20% сільського населення України [1].

Кооперація допомагає створювати додаткові робочі місця, підвищувати рівень доходів населення, розвивати соціальну інфраструктуру, поліпшувати соціальний захист, формувати фінансову грамотність, уміння спільно приймати рішення, самоорганізовуватись, забезпе-

чувати збереження довкілля у сільській місцевості, а відтак виконує важливі економічну, соціальну і екологічну функції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ.

Дослідженням проблем, функціонування і розвитку кооперації, як перспективного напрямку підприємництва в умовах реформування економіки України та підвищення її конкурентоспроможності, присвятили свої праці відомі науковці: В. Андрійчук, Ф. Горбонос, В. Зіновчук, М. Ільчук, Р. Корінець, П. Макаренко, М. Малік, А. Мельник, В. Месель-Веселяк, Ю. Нестерчук, А.О. Пантелеймоненко, П. Саблук, В. Трегобчук І. Томич, Є. Храпливий, І. Червен, В. Юрчишин.

Кооперація як вид господарської діяльності може бути ефективною, якщо будуть у повній мірі задіяні фактори та передумови її розвитку і функціонування, що і стало предметом дослідження. Кооперація є найперспективнішою організаційно-правовою формою розв'язання проблеми підвищення життєвого рівня сільських мешканців, інструментом розвитку сільських територіальних громад.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження були аналіз та оцінювання сучасного стану, проблем розвитку кооперації, реалізації потенціалу сільськогосподарських кооперативів щодо розвитку сільських територій та узагальнення досліджень науковців та практиків. У роботі були використані статистично-економічний метод та метод

порівняльного аналізу. Досягнення мети дозволить запропонувати заходи щодо реалізації потенціалу кооперативного руху.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для забезпечення сталого розвитку сільських територій у сучасних умовах господарювання необхідно створення сприятливих соціально-економічних і організаційно-правових умов, що може бути досягнуто реалізацією кооперативної ідеї. Світова практика демонструє результативність економічної соціальної і екологічної функції кооперації.

За підрахунками Організації Об'єднаних Націй, близько 3 млрд людей, регулярно користуються послугами та продукцією кооперативів, некомерційних господарських організацій, створених для задоволення економічних, соціальних та культурних потреб. Членами цих об'єднань на початку ХХІ ст. було близько 800 млн жителів Землі. Стан розвитку сільських територій є наслідком неефективного функціонування аграрного виробництва та відсутності кооперативного руху. Натепер у структурі аграрного виробництва спостерігається подальша концентрація земель в агрохолдингах, які спеціалізуються на вирощуванні високорентабельних культур зернової та олійної груп, створюючи загрози і ризики для навколишнього середовища, існуючої інфраструктури. Одночасно прибутки великого аграрного бізнесу не сприяють соціально-економічному розвитку сільських територій, не виступають джерелом наповнення бюджету громад, не створюють робочі місця та не розвивають інфраструктуру.

Створення умов для розвитку кооперації в Україні може одночасно використовувати переваги великого товарного виробництва, враховуючи інтереси сільських товаровиробників, сприяти відродженню сільських територій. В умовах територіальної реформи кооперація може сприяти становленню реформованих громад, а відтак покращенню рівня життя сільських жителів та розвитку сільських територій в контексті самодостатності, зміцнюючи потенціал малих і середніх виробників. Кооперативи здебільшого виробляють трудомістку "нішеву" продукцію, їх діяльність відбувається на сільській території, що забезпечує соціально-економічний розвиток місцевих громад.

Будь-яка господарська діяльність буде ефективною, якщо використовувати всі фактори і резерви її організації. В умовах загострення конкуренції на аграрному ринку кооперація має потенціал у вирішенні проблем реалізації

продукції в разі об'єднання особистих селянських, фермерських господарств та фізичних осіб — сільськогосподарських товаровиробників в кооперативи.

У нинішніх умовах основним джерелом занятості, доходу, соціального стану, передусім, мешканців сільських територій є особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи — сільськогосподарські товаровиробники, кількість яких є значною. Їх питома вага у загальному виробництві продукції сільського господарства перевищує 50%.

За безпосередньою їх участю може формуватися кооперативний сегмент аграрного ринку. Це дозволить їм уможливити виробництво якіснішої продукції в більших товарних обсягах, що полегшить її реалізацію, дасть можливість отримати доступ до державної підтримки та недержавних джерел фінансування.

Інтеграція малих особистих селянських і фермерських господарств у кооперативні організації сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки держави, особливо у галузях садівництва, виноградарства, плідництва й овочівництва, вирощування декоративних, лікарських, ефіроолійних та інших малопоширених культур [2, с. 268].

У кооперативах є більше передумов для випуску органічної продукції рослинництва й тваринництва попит на яку зростає на вітчизняному та світовому ринках, при оптимальному їх поєднанні у збалансованій системі сільськогосподарського виробництва.

Розвиток кооперації, сприятиме активному розвитку сільських територій та підвищенню рівня і якості життя сільського населення в цілому.

Кооперація несе в собі великий потенціал адаптації виробників до постійно мінливих економічних умов [3].

Кооперативи в центрі розвитку ставлять людину, її практичні потреби та інтереси, вирішують не тільки пріоритети майбутнього, а й щоденні та практичні справи. Крім того, вони відбудовують інфраструктуру, яка потрібна їхнім членам та родинам.

Формуючи та реалізуючи колективний інтерес учасників об'єднання, кооперація, виступає особливим суспільно-господарським інститутом і як система соціально-економічних відносин, істотним чином впливає на розвиток країни [4, с. 102].

Ідея кооперативного руху, як шляху побудови "справедливого суспільства" з'явилася вперше в творах соціалістів-утопістів Т. Мора, Д. Уінстенлі, Т. Кампанелли та еволюціонува-

ла в подальшому. Кожна соціально-економічна формація вкладає свій зміст у поняття "кооперація" відповідно до характеру і форми виробничих відносин.

В Україні кооперація має понад 200-літню історію. Згідно з історичним досвідом, кооперативи у своєму розвитку проходять три основні стадії. На першій — зароджується кооперативний рух, відбувається поширення кооперативної ідеї на другій — держава, врегульовує його законодавчо-правовими нормами, третя стадія характеризується масовим кооперативним рухом, якому притаманні самостійність, самодіяльність, незалежність [5].

Кооперування, як логічну стадію розвитку реформ, завдяки виникненню значної кількості незалежних приватних власників та утворення нової організаційної структури сільського господарства, побудована "знизу — вгору" на таких фундаментальних засадах ринкової економічної системи, як провідна роль індивідуального матеріального інтересу, реалізація можливості економічного вибору, розвиток здорової конкуренції, обмеження державного втручання і регулювання в аграрному секторі економіки розглядає М.Й. Малік [6, с. 22].

У сучасних умовах розвиток кооперації значною мірою визначається характером соціально-економічного розвитку сільських територій. Кількість приватних власників, структура землекористування, розмір земельних ділянок, які є у власності господарюючих суб'єктів і домогосподарств, визначають потенціал розвитку кооперації на сільських територіях. Він тим вищий чим меншими є розміри земельних ділянок, на яких ведеться сільськогосподарське виробництво. Сільськогосподарська кооперація несе потенціал нарощування виробничої та збутової потужності селянських домогосподарств, підвищення конкурентоспроможності дрібних селянських ферм, а відтак і на підвищення ефективності використання соціально-економічного потенціалу сільських територій. Обсяги виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, засвідчують що господарства населення не повною мірою використовують свій економічний потенціал, оскільки за товарними обсягами та якістю неспроможні конкурувати з агрохолдингами. Як правило, це не експортно-орієнтована продукція, логістика зберігання її є недостатньою а виробництво вимагає значних трудових затрат: Частка господарств населення, як виробників, у структурі продукції сільського господарства зменшилась (рис. 1). Кількості фермерських господарств досягла рівня 2011 року лише на кінець 2019 року [7].

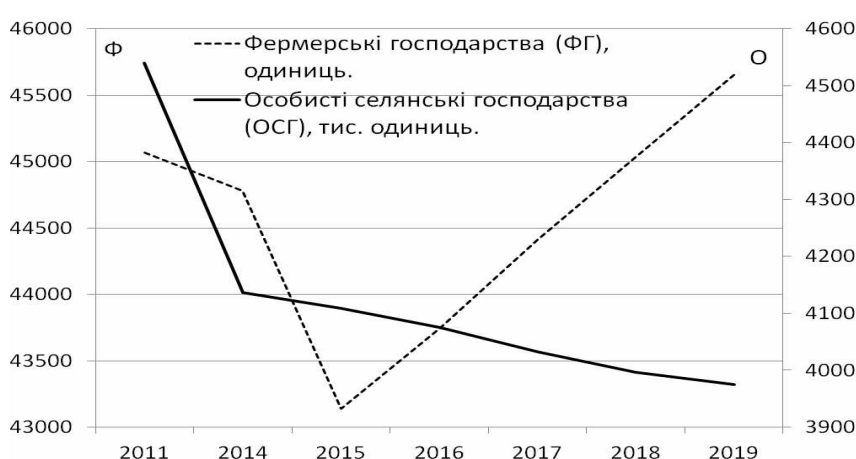

Рис. 1. Динаміка розвитку особистих селянських господарств населення та фермерських господарств

Джерело: формовано автором за даними Державної служби статистики України [7].

ти з агрохолдингами. Як правило, це не експортно-орієнтована продукція, логістика зберігання її є недостатньою а виробництво вимагає значних трудових затрат: Частка господарств населення, як виробників, у структурі продукції сільського господарства зменшилась (рис. 1). Кількості фермерських господарств досягла рівня 2011 року лише на кінець 2019 року [7].

Відповідно до чинного законодавства виробничі сільськогосподарські кооперативи можуть об'єднувати особисті селянські господарства (ОСГ), а вони в аналізований період, демонстрували тенденцію зменшення в межах 0,8—1,1 % щорічно і не можуть включати фермерські господарства які є юридичними особами.

Рис. 2. Структура організаційно-правових форм господарювання станом на 2019 р.

Джерело: формовано автором за даними Державної служби статистики України [7].

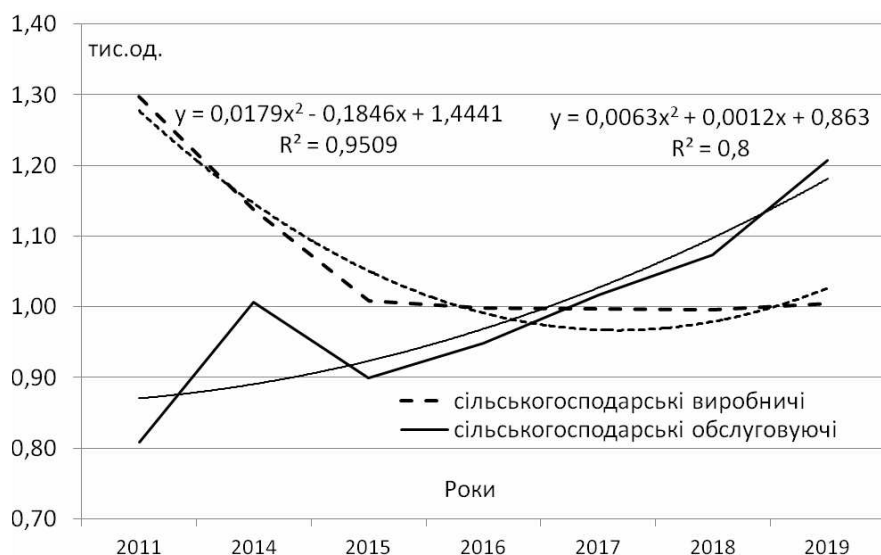

Рис. 3. Динаміка розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні

Джерело: формовано автором за даними Державної служби статистики України [7].

Підтримка на рівні держави цих виробників, в аспекті заохочення до кооперування, сприятиме не лише вирішенню продовольчих потреб країни, а й значної частки соціальних, екологічних проблем сільських територій, формуванню демократичного суспільства.

Економіка України представлена різними організаційно-правовими формами господарювання, її структуру станом на 2019 рік наведено на рисунку 2.

Найбільш поширеною формою кооперації є кооператив — підприємство, створене на основі об'єднання власності осіб для підприємницької діяльності, об'єднання осіб, які на пайових засадах здійснюють господарську діяльність.

З 2014 року в Україні відбулося зменшення кооперативів на 1125 одиниць, а в структурі організаційно-правових форм господарювання питома частка кооперативів становить 25%, і з них лише 8,7% становить частка сільськогосподарських.

Законодавство України передбачає поділ сільськогосподарських кооперативів за типами на виробничі та обслуговуючі. За даними Державної служби статистики України, станом на початок 2020 року у державі зареєстровано 1207 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та 1005 сільськогосподарських виробничих кооперативів.

Частка виробничих сільськогосподарських кооперативів у загальному обсязі виробленої сільськогосподарської продукції в Україні становить менше 1%.

На аграрному ринку ЄС частка сільськогосподарських кооперативів складає 40—50%, а в окремих державах та секторах доходять до 70%. Обсяг річного обороту 10 найбільших фермерських кооперативів в ЄС складає понад 93 мільярди доларів, що майже дорівнює річному ВВП України [8].

Оцінювання динаміки розвитку та особливостей функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні достатньо складне. В цілому відбулось зменшення їх кількості на 1125 одиниць з 2014 року. Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативів, за даними ЄДРПОУ за період з 2011—

2019 років зменшилась з 1297 до 1005, натомість зросло число сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів з 808 до 1207. Однак вказана кількість сільськогосподарських кооперативів не означає їх повноцінного функціонування, "зареєстровані" не означає фактично функціонуючі, що в значній мірі обумовлено особливостями вітчизняного законодавства. Так, кількість сільськогосподарських кооперативів в Україні на 2018 р. — близько 1001, хоча реально діючих дуже мало, аналітики вказують на 775 одиниць.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи у сучасних умовах є інструментом підвищення реалізації потенціалу сільських територій, тому держава зацікавлена в їх розвитку. Однак для кожного з типів кооперативів у законодавстві передбачені обмеження, які не дають можливість жодному з них реалізувати переваги об'єднання а значить реалізувати свій потенціал.

Виробничі кооперативи як підприємства, які створюються і працюють з метою одержання прибутку, можуть об'єднувати лише фізичних осіб і на засадах їх обов'язкової трудової участі у діяльності кооперативу, а відтак навіть фермерські господарства, які набули статусу юридичної особи, формально не можуть стати членами виробничого кооперативу. Вони передбачають об'єднання домогосподарств, які переважно мають невелику площі земельних ділянок і утримують невелике поголів'я, і відповідно ресурсний потенціал у кооперативу завідомо буде незначним.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК), відповідно до законодавства, діють як неприбуткові організації і мають обмеження на рівні кооперативного та податкового законодавств. СОК не може набувати у власність продукцію, вироблену своїми членами, і може реалізовувати її виключно за договорами комісії, що унеможливає формування великих партій продукції, для реалізації їх за вищою ціною за рахунок масштабу виробництва, а відтак неможлива і переробка кооперативом такої продукції та створення продукції з вищою доданою вартістю. Порушується відповідно і повнота відносин з трейдерами, переробниками. Послуги кооперативу може надавати виключно своїм членам, що обмежує його у диверсифікації діяльності та залученні нових членів. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив не має можливості сформувати власний капітал за рахунок пайових внесків своїх членів і вони не можуть отримувати пайові виплати на внесені ними паї та повернути їх у разі виходу з кооперативу чи його ліквідації. Ці законодавчі обмеження стримують реалізацію потенціалу закладеного в сільськогосподарській кооперації.

Натепер розроблений та прийнятий за основу адаптований до міжнародного законодавства проект Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" (реєстр. № 6527-д), а відтак очікується на законодавчому рівні закріплення принципів утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, які відповідають загально визнаним принципам кооперації Міжнародного кооперативного альянсу. У відповідності з цими принципами та з врахуванням досвіду інших розвинених держав передбачається перехід до єдиної організаційно-правової форми — сільськогосподарський кооператив. Закладаються чіткі основи управління кооперативом, визначаються права та обов'язки його членів у процесі діяльності сільськогосподарського кооперативу. Вперше на законодавчому рівні будуть запроваджені спеціальні положення щодо кооперативної освіти, участі сільськогосподарських кооперативів у реалізації соціальної функції на селі. Членам кооперативу передбачається надати можливість самостійно обирати види діяльності: виробничий, обслуговуючий, переробний чи багатофункціональний, а також форму діяльності — з метою чи без мети одержання прибутку [8].

Президент громадської спілки "Українська кооперативна федерація" Михайло Корилкевич відзначив, що всі найбільші бізнеси в світі по-

будовані за кооперативною моделлю, саме тому ця модель була взята за основу бізнесу, який впроваджує федерація. Зокрема з 2017 році, за прикладом проекту Канади, створюють сімейні молочні ферми, які об'єднуються в кооперативи. За матеріалами міжнародної фінансової корпорації, Україна входить у п'ятірку країн з найнижчою собівартістю виробництва молока. Разом з тим у ній останні 15 років іде спад виробництва молока" [9].

Стратегію розвитку кооперації федерація бачить в швидко створеній системі, в межах 3—5 років, яка сама може вижити, сама себе підтримувати [9].

Базисом розвитку кооперації має бути поєднання ефективної фінансової бізнес-моделі та соціальної моделі, що і забезпечить розвиток села та сільських територій. Держава обирає концепцію розвитку — розвиток сільськогосподарства чи розвиток села та сільських територій. Кооперація може стало розвиватися лише у випадку, якщо стане пріоритетом державної аграрної політики, а найпотужнішим інструментом впливу держави на кооперативні відносини є законодавство.

Законодавчо діяльності сільськогосподарських кооперативів врегульовують Закони України "Про кооперацію", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про споживчу кооперацію", Указ Президента України "Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах", Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018—2020 роки"

Як інструмент розвитку села та сільських територій, сільськогосподарська кооперація потребує державної підтримки через створення умов для успішної реалізації кооперативної ідеї в селі, розширення державних програми підтримки розвитку сільськогосподарської кооперації із додатковим залученням інших фінансових можливостей не державних фондів.

Державна підтримка розвитку сільськогосподарської кооперації окреслена в Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018—2020 роки. Вона спрямована виключно на підтримку фермерських господарств із площею не більше 100 гектарів [10].

В Україні налічується близько 3,9 млн особистих селянських господарств, які можуть реалізовуватись як сімейні фермерські господарства чи сільськогосподарські кооперативи, але мають отримати доступ до реальної державної підтримки.

Отримання часткової компенсації за кредити, насіння, дорадчі послуги, техніку, обладнання, не є запорукою для розвитку кооперативів.

У країнах Прибалтики 3—5 років держава надає кооперативним об'єднанням податкові преференції, виплачує заробітну плату працівникам, вносить 25% до статутного капіталу чи надає товарний кредит і через держзамовлення гарантує ринок збуту [11].

Діючі системи оподаткування кооперативів зарубіжних країн враховують, з одного боку, статус кооперативних підприємств і цільову аудиторію їх обслуговування, а з іншого — створюють податкові преференції для тих видів кооперативів, в діяльності і розвитку яких зацікавлена держава. У Німеччині звільнені від податків фермерські кооперативи з повним циклом виробництва продукції і пов'язані з ними постачальницькі кооперативи, в системі оподаткування Німеччини з'явилися пільги для кооперативів, які використовують екологічно чисті технології та альтернативні джерела енергії Система оподаткування сільськогосподарських кооперативів у Франції передбачає надання їм статусу неприбуткової організації, що обумовлює відсутність подвійного оподаткування результатів діяльності; звільнення від податку на прибуток; звільнення від оподаткування частини залишків на рахунку кооперативу [12, с. 477].

Основна допомога держави має здійснюватися в кількох напрямках: дорадчі служби; зрозумілі та прозорі механізми отримання дотацій та компенсацій; дешеве кредитування, та пільгове для переробної галузі; створення земельно-кооперативного банку; та програми інновацій. Для становлення кооперації як пріоритету держави, необхідний розвиток кооперативної освіти [13].

Успішний досвід кооперації дозволить повернути людям впевненість у своїй самодостатності, отримувати гідні доходи.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Стан та динаміка розвитку кооперативного руху в аграрному секторі залежна від нормативно-правового забезпечення, політичних умов, рівня державної підтримки. Тенденції розвитку сільськогосподарської кооперації демонструють стабільне скорочення кількості виробничих кооперативів; існування передумов

для збільшення обслуговуючих кооперативів, необхідності чіткої концепції держави відносно розвитку сільських територій і місця. Потенціал сільськогосподарської кооперації буде реалізованим якщо розвиток її буде відбуватися еволюційним шляхом; з дотриманням законів економіки та базових принципів; незалежно від політичних шоків; кооперативи створюватимуться задля задоволення практичних потреб в інтересах людей та громад; кооперативне законодавство буде сприятливим для функціонування й розвитку кооперативних організацій різних типів та відображатиме відносини соціального партнерства в суспільстві; спроможність держави та кооператорів до діалогу та розвитку; буде спільне розуміння об'єднання та співпраці між кооперативами відповідно до викликів зумовлених глобалізацією.

Література:

1. Децентралізація через кооперацію, або як громада замінює державу: Agravery.com. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/decentralizacia-cerez-kooperaciju-abo-ak-gromada-zaminue-derzavu> (дата звернення 29.03.2020).
2. Приліпко С.М. Забезпечення продовольчої безпеки держави завдяки діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI ст.: матеріали. І Всеукр. наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ: НАДУ, 2018. С. 267—268.
3. Зіновчук В.В. Економічна сутність поняття "кооперація". Українська кооперація. 2010. № 3. URL: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua> (дата звернення 23.03.2020).
4. Приліпко С.М. Інноваційний розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: публічно-управлінський аспект. Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. ДРІДУ 2018 р. Київ: НАДУ, 2018. Вип. 2 (37). С. 102—108.
5. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. Економіка АПК. 2010. № 3. С. 45—49.
6. Малік М.Й., Мамчур В.А. Реалії розвитку сільськогосподарських виробничих кооперативів. Кооперативні читання: 2019 рік: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 2019 р. Житомир: ЖНАЕ, 2019. С. 21—26.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 20.03.2020).
8. Сергій Лабазюк: Сільськогосподарська кооперація потребує перезавантаження:.

Agravery.com. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/sergij-labazuk-sogodni-v-ukraini-nemae-zodnogo-uspisnogo-silskogospodarskogo-kooperativu>

9. Роль сімейного фермерства та кооперації для сталого розвитку громад. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2808172-rol-simejnogo-fermerstva-ta-kooperacii-dla-stalogo-rozvitku-gromad.html> (дата звернення 20.03.2020).

10. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018—2020 роки схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (дата звернення 20.03.2020).

11. Бізнес-планування у кооперативах URL: <http://www.vin.gov.ua/dep-apr/13067-biznes-planuvannia-u-kooperativakh> (дата звернення 20.03.2020).

12. Гринюк Н.А. Світова практика оподаткування кооперативних підприємств Молодий вчений. 2019. № 4 (68). URL: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/grigorjeva.htm> (дата звернення 30.03.2020).

13. Свереда З. Кооперація в Україні: як посієш, так і пожнеш URL: <https://agroportal.ua/ua/views/blogs/kooperatsiya-v-ukraine-kak-poseesh-tak-i-pozhnesh/>

References:

1. Agravery (2020), "Decentralization through cooperation, or how communities change the country", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/decentralizacia-cerez-kooperaciu-abo-ak-gromada-zaminue-derzavu> (Accessed 29 March 2020).

2. Prylipko, S. M. (2018), "Maintaining food security of the country due to the activity of agricultural service cooperatives", *Teoriia ta praktyka publichnoho upravlinnia ta administruvannia v XXI st.: Materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Theory and Practice of public management and administration: Conference Proceedings of the 1st Ukrainian scientific and practical conference], I Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsia [The 1st Ukrainian scientific and practical conference], Kyiv, Ukraine, 30 November, pp. 267—268.

3. Zinovchuk, V. V. (2010), "Economic essence of the concept "cooperation", *Ukrainska kooperatsiia*, vol. 3, available at: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua> (Accessed 29 March 2020).

4. Prylipko, S. M (2018), "Innovative development of of service cooperation of rural areas: a

public and managerial aspect", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia: zbirnyk naukovykh prats*, vol. 2, no. 37, pp. 102—108.

5. Malik, M. Y. (2010), "Problem issues of the development of coopertion and integrative relations in AIC", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 45—49.

6. Malik, M. Y. and Mamchur, V. A. (2019), "Realia of the development of the agricultural production ", *Kooperatyvni chytannia: 2019 rik: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Cooperative reading: 2019: Conference Proceedings of the Ukrainian scientific and practical conference], *Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsia* [the Ukrainian scientific and practical conference], Zhytomyr, 2019, pp. 21—26.

7. The official site of the State Statistics Service of Ukraine, available at <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 29 March 2020).

8. Agravery (2020), "Serhii Labaziuk: Agricultural cooperation requires reloading", available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/sergij-labazuk-sogodni-v-ukraini-nemae-zodnogo-uspisnogo-silskogospodarskogo-kooperativu> (Accessed 29 March 2020).

9. Ukrinform (2019), "The role of family farms and cooperation for sustainable development of communities", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2808172-rol-simejnogo-fermerstva-ta-kooperacii-dla-stalogo-rozvitku-gromad.html> (Accessed 29 March 2020).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), "The concept of the development of farms and agricultural cooperation for 2018—2020, approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 13 September 2017, № 664-p". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80> (Accessed 29 March 2020).

11. Vinnytsia regional state administration (2018), "Business-planning in cooperatives", available at: <http://www.vin.gov.ua/dep-apr/13067-biznes-planuvannia-u-kooperativakh> (Accessed 20 March 2020).

12. Hryniuk, N.A. (2019), "The world practice of taxation of cooperatives" *Molodyi vchenyi*, vol. 4, no. 68, available at: <http://www.ukrcoop-journal.com.ua/2010-3/num/grigorjeva.htm>. (Accessed 29 March 2020).

13. Svereda, Z. (2019), "Cooperation in Ukraine: how you will sow will determine how you will reap", available at: <https://agroportal.ua/ua/views/blogs/kooperatsiya-v-ukraine-kak-poseesh-tak-i-pozhnesh/> (Accessed 29 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 01.04.2020 р.

УДК 338.43.02:[636.4.084:330.341.1]

Н. О. Аверчева,к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри загальноєкономічної підготовки,
Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет"
ORCID ID: 0000-0003—4534-639X**М. Б. Соляник,**к. с.-г. н., академік Академії інженерних наук України,
директор "Науково-виробничого впроваджувального центру АІНУ"
ORCID ID: 0000-0003-4381-9270**В. Г. Кушніренко,**к. с.-г. н., доцент
ORCID ID: 0000-0003-1220-2972

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.63

ЕФЕКТИВНИЙ РОЗВИТОК СВИНАРСТВА У ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ НА ОСНОВІ ЗАСТОСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ ДО ГОДІВЛІ ТВАРИН

N. Avercheva,

PhD in Economics, Associate Professor, head of the Department of General
Economic Training, State higher education institution "Kherson State Agrarian University"

M. Solianyk,

PhD in Agricultural Sciences, head of the Scientific
and Production Implementing Center of the Ukrainian Academy of Engineering Sciences

V. Kushnyrenko,

PhD in Agricultural Sciences, associate professor

EFFECTIVE DEVELOPMENT OF PIG FARMING IN AGRICULTURAL HOLDINGS BASED ON INNOVATION APPROACHES OF ANIMAL FEEDING

Досліджено динаміку виробництва продукції свинарства у фермерських господарствах, визначено їх частку у загальному виробництві. Обґрунтовано причини низької зацікавленості виробників у розвитку галузі, зокрема високий рівень собівартості виробництва, низький рівень продуктивності свиней і прибутковості галузі. Встановлено, що підвищення ефективності виробництва можливе на основі впровадження сучасної технології приготування кормів, яка забезпечує тварин легкодоступними поживними речовинами для прояву їх генетичного потенціалу продуктивності і передбачає використання власної кормової бази.

Визначено, що собівартість кормів, приготованих за допомогою інноваційного обладнання, є нижчою у порівнянні із комбікормами промислового виробництва, що значно знижує собівартість продукції. Доведено, що використання інноваційного обладнання у приготуванні кормових сумішей безпосередньо у фермерському господарстві у разі використання зерна власного виробництва забезпечує високий рівень рентабельності виробництва та окупності витрат на його придбання. Зростання рентабельності у подальшому розвитку забезпечується за рахунок отримання молодняку свиней у власному господарстві, що потребує додаткових витрат на утримання маточного поголів'я, фінансових та матеріальних вкладень.

The dynamic of pig farming products in agricultural holdings is investigated and its share in the total production is determined. The reasons for the low interest of producers in the development of the industry, in particular, the high level of cost of production, low level of pig productivity and profitability of the industry are substantiated. It is established that market requirements and the real situation in the industry require the maximum use of resources, implementation of technological solutions on an innovative basis, which makes it possible to achieve high indicators of pig farming in

agricultural holdings. Improved production efficiency is possible through the introduction of modern feed technology that provides animals with readily available nutrients to realize their genetic potential for productivity and involves the use of their own fodder resources.

It is determined that the prime cost of fodder prepared with the help of innovative equipment is lower than the feedstuffs of industrial production, which significantly reduces the prime cost of production. It is proved that the use of equipment in the preparation of feed mixtures directly in the agricultural holding with using grain of its own production provides a high level of profitability of production and cost recovery for its purchase. Profitability in the further development is ensured by the production of young pigs in the agricultural holding, but it requires additional costs for the maintenance of the breeding stock, financial and material investments.

The measures proposed in the article prove the practical importance and high economic impact of the development of pig farming in agricultural holdings based on the use of their feed grain as raw material for the production of feed stuff on a new technological basis. The development of pig farming has a positive effect on ensuring the financial stability of the agricultural holdings and the continuous flow of money from the sale of products when planning the herd rotation, setting the terms of fattening pigs through reliable channels of production sales based on the demand in the market of these products.

Ключові слова: свинарство, фермерські господарства, корми, технології, годівля, собівартість, ефективність.

Key words: pig farming, agricultural holding, fodder, technologies, feeding, prime cost, efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки ставить перед фермерськими господарствами нові завдання і виклики, які обумовлені відкриттям ринку земель та необхідністю консолідації значних коштів на приватизацію земельних ресурсів, високим рівнем конкуренції з боку великих компаній та значним зниженням цін на світовому ринку на традиційні зернові і олійні культури. У 2019—2020 маркетинговому році значна частина фермерських господарств продавала зернові і технічні культури за ціною, яка не забезпечувала достатній рівень рентабельності для ведення бізнесу. Навіть зберігання зерна на складах з метою його продажу у весняний період не було економічно доцільним з огляду очікуваного підвищення цін. Тому перед фермерами постає завдання створення продукції з більш високою доданою вартістю, до неї належить і продукція свинарства, яка може бути реалізована як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку, загалом забезпечить стабілізацію доходів, нівелює сезонність та гарантує високий рівень прибутковості виробництва.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є визначення напрямів підвищення ефективності діяльності фермерських господарств на основі розвитку галузі свинарства. Завдання пов'язані з оцінкою потенціалу фермерських господарств у наращуванні виробництва м'яса свиней на основі наявної сировинної бази виробництва кормів високої якості на інноваційній технологічній основі.

Проведення відповідних розрахунків ґрунтується на аналітичних та економіко-статистичних методах, практичних результатах проведеного науково-господарського дослідження в умовах фермерського господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку галузі свинарства постійно перебувають у полі наукових і практичних досліджень. Мазуренко О.В. відзначає, що існує суттєва різниця у ефективності товаровиробників, яких поділяє на нові підприємства з високою ефективністю, модернізовані з середньою ефективністю і старі низькоефективні. В умовах високого рівня конкуренції з боку імпортової продукції свинарським підприємствам буде важко зберегти стійкість без оновлення матеріально-технічної бази [1, с. 27—31]. Забезпечити стійкий підйом у галузі можливо шляхом інноваційно-орієнтованого розвитку, який дасть змогу розв'язати завдання прискореного розвитку галузі, насичення внутрішнього ринку високоякісною вітчизняною свининою, гарантувати продовольчу безпеку країни, посилити конкурентні переваги вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках [2, с. 71—76].

Збарський В.К., Шпак О.О. досліджують регіональні особливості розвитку галузі свинарства, характеризують технологічно-економічні чинники, що зумовлюють нестабільність та перепади від збитковості до низького рівня прибутковості [3, с. 21—26].

Таблиця 1. Поголів'я свиней за категоріями господарств,
(на кінець року, тис. голів)

Показники	Роки								2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Всі категорії господарств	7652,3	7052,8	7960,4	7350,7	7079,0	6669,1	6109,9	6025,3	78,7
Підприємства	2414,4	2602,4	3625,2	3732,8	3704,0	3565,9	3303,6	3395,6	140,6
з них фермерські господарства	54,0	150,2	294,8	249,9	276,1	273,0	238,9	255,4	473,0
Питома вага фермерських господарств, у % до загальної кількості	0,7	2,1	3,7	3,4	3,9	4,1	3,9	4,2	+3,5 в. п.
Господарства населення	5237,9	4450,4	4335,2	3617,9	3375,0	3103,2	2806,3	2629,7	50,2

Джерело: складено за [8].

Проблеми племінного свиначства, занепаду вітчизняних племрепродукторів висвітлює в своїх публікаціях Ібатулін М.І., вважає за необхідне удосконалення законодавства, державної підтримки, спеціалізації виробників [4, с. 24—29].

Проте питання розвитку свиначства на основі створення власної кормової бази, забезпечення повноцінної годівлі залишається актуальним саме для фермерських господарств, потребує наукового обґрунтування та практичних рекомендацій, що зумовило вибір і актуальність теми статті.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останні роки середньорічне споживання свинини на одну особу в Україні зменшилося до 19 кг, а власне виробництво на 84,5 % задовольняє потреби внутрішнього ринку. За даними балансів м'яса та м'ясних продуктів у 2018 р. в Україні вироблено 703 тис. т м'яса свиней, імпортовано 128 тис. т, що становить 18,2 % до виробництва та 15,6 % до фонду споживання. У розрахунку на 1 особу спожито 52,8 кг м'яса всіх видів, з яких на свинину припадає 19,4 кг, або 36,7 % [5]. Слід відзначити, що рівень споживання м'яса населенням країни не відповідає науково обґрунтованій нормі, яка встановлена на рівні 84 кг, з якої на м'ясо свиней відводиться 37—40 кг.

Водночас Україна виступає на світовому ринку потужним експортером зерна і соняшникової олії. Як свідчать дані аграрного департаменту Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства Україна експортувала майже 44 млн т зернових. Українські аграрії продовжують експорт зернових в умовах карантину та з початку 2019—2020 маркетингового року (МР — липень 2019 — червень 2020) експортували 43,62 млн т зерна, що на 8,6 млн т більше, ніж за аналогічний період

минулого року. Зокрема пшениці відправлено на експорт 17,29, ячменю — 4,1, кукурудзи — 21,71 млн т [6].

Існує ряд причин, що зумовлюють низький рівень розвитку свиначства в Україні, на противагу іншим країнам світу, де бізнес-процеси в галузі високоефективні і забезпечують високий рівень окупності інвестицій, зокрема:

— високий рівень собівартості свиней — в Україні собівартість у більшості виробників висока — на рівні 1,4 євро/кг (у Німеччині 0,8 євро/кг, в середньому за 2015—2018 рр. 0,9—1,4 євро/кг);

— девальвація гривні привела до того, що постачальники кормових добавок, ветеринарних препаратів, генетичних матеріалів почали задовольняти попит відносно недорогим контрафактом і фальсифікатом, що негативно позначилося на показниках продуктивності і подальшому розвитку галузі;

— у підприємств промислового ведення галузі виник дефіцит обігових коштів, необхідних на закупівлю інгредієнтів кормів та ветеринарних препаратів, такі витрати складають до 80% собівартості вирощування свиней;

— ціна на свинину в Україні досить висока і недоступна для споживачів з низьким рівнем доходів (120—150 грн / кг), оскільки повинна відшкодовувати високий рівень витрат, страхові ризики виробників, оплату послуг посередників;

— безконтрольне поширення вірусу африканської чуми свиней (АЧС) і відсутність компенсацій свинокомплексам за свиней у випадку АЧС з боку держави стали причиною скорочення поголів'я у підприємствах, фермерських господарствах і господарствах населення, привели до їх банкрутства.

Отже, використання фальсифікату, закупівля сировини за завищеними цінами, практика оплати праці на свинокомплексах, яка не стимулює персонал досягати кращих резуль-

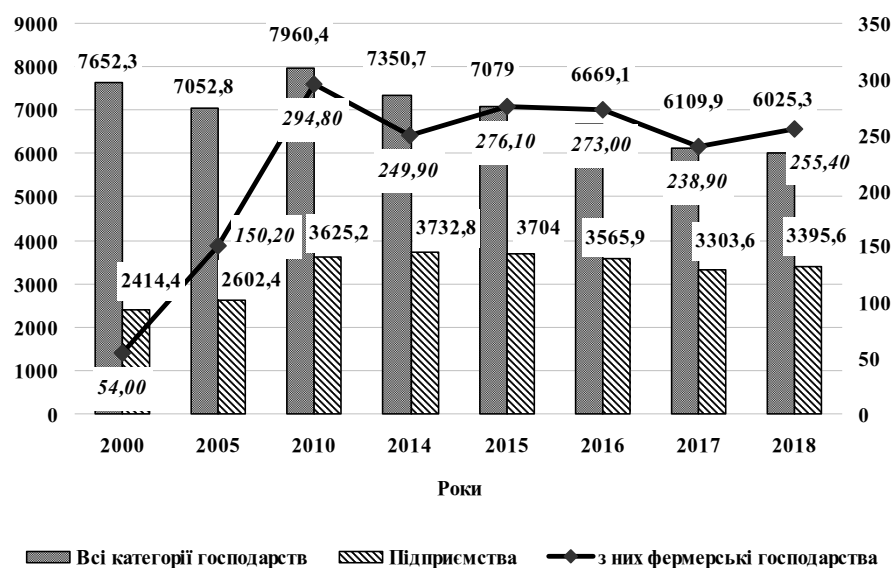

Рис. 1. Динаміка поголів'я свиней в Україні за категоріями господарств, тис. голів

татів у роботі, та порушення технології сягають значних обсягів в галузі свинарства.

Фермерські господарства можуть стати категорією вітчизняного доброчесного товаровиробника, який вирішує продовольчу безпеку країни та є конкурентоздатним на внутрішньому і на зовнішніх ринках. Поширення практики створення таких умов для бізнесу, за яких вигідно працювати чесно та прозоро, отримувати при цьому найнижчу собівартість виробництва кілограму свинини на рівні 25 грн на сухих кормах і 15 грн на рідкій годівлі [7].

Поголів'я свиней в Україні постійно скорочується, за період 2000—2018 рр. — на 21,3 %, у господарствах населення — вдвічі. Водночас підприємства, які ведуть галузь на промисловій основі, наростили поголів'я від 2414,4 до 3395,6 тис. голів — на 40,6 % (табл. 1).

У фермерських господарствах зосереджено лише 4,2 % від загального поголів'я свиней (рис. 1).

Водночас за період 2000—2018 рр. вони збільшили виробництво зернових і зернобобових культур від 1256,4 до 10104,9 тис. т (їх частка у загальному виробництві зросла від 5,1 до 14,4 %) та насіння соняшнику — від 347,3 до 2811,6 тис. т (питома вага зросла від 10,0 до 19,8 %).

Свинарство не приваблює для виробників через збитковість. Якщо у підприємствах в цілому у 2018 р. виробництво м'яса свиней забезпечувало 6,9 % рентабельності, то у фермерських господарствах — лише 1,1 % (табл. 2).

Таблиця 2. Рівень рентабельності продукції галузі свинарства, %

Показники	Роки							Абсолютне відхилення 2018 р. до 2012 р.
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Підприємства	1,8	0,2	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9	+5,1 в. п.
у т. ч. фермерські господарства	-2,5	-5,0	1,0	2,4	-1,2	-6,7	1,1	+3,6 в. п.

Джерело: складено за [8].

Взагалі за період 2012—2018 рр. у фермерських господарствах вирощування свиней на м'ясо було збитковим, або рентабельність не перевищувала 3 %. В той час прибутковість вирощування зернових у 2018 р. становила 26,9 %, соняшнику — 30,3 %, а у 2015—2016 рр. перевищувала 38 та 64 % відповідно. Це пояснює причини низької зацікавленості виробників у розвитку свинарства.

Переорієнтувати виробництво на свинарство для фермерів є складним і відповідальним рішенням, проте дані процеси об'єктивні і реальні, не вимагають значних капіталовкладень за умови прибутковості бізнесу. Для фермерських господарств на сьогодні важливо усвідомити вимоги ринку і реальний стан в галузі, максимально використати ресурси, і, в першу чергу, для розвитку свинарства на інноваційній основі, що дає шанси зберегти та розвинути галузь свинарства в Україні і досягти рівня світових показників прибутковості.

Ефективне рішення такої проблеми можливе на основі впровадження сучасної технології приготування кормів, яка забезпечує тварин легкодоступними поживними речовинами для прояву генетичного потенціалу продуктивності. Бабенко М. пропонує впровадження

європейського досвіду ведення галузі свинарства на основі активного впровадження систем рідкої годівлі, де за останні п'ять років понад 70% тваринницьких комплексів повністю перейшли на цей тип годівлі. Рекомендує використовувати в якості сировини дешеві відходи підприємств харчової і переробної промисловості — спиртової, молочної, пивоварної, олійної при попередньому збалансуванні кормів за нормами, необхідними для інтенсивного росту тварин [9].

Попередніми дослідженнями Соляник М. теоретично обґрунтовано доцільність та ефективність використання ферментованих кормових суспензій для підвищення продуктивних ознак свиней. Проведено дослідження та розроблено нову технологію приготування гомогенних кормових суспензій, апробовано спосіб їх виробництва з використанням багатофункціонального агрегату нової конструкції серії АКГСМ "Мрія" з гідромлином-змішувачем [10, с. 213—230].

За результатами досліджень білоруських вчених нових технологій годівлі у тваринництві, позитивний ефект приготування кормів на основі кавітаційної обробки складових у спеціальних агрегатах полягає у зниженні собівартості кормів, високій продуктивності обладнання при малих енергетичних витратах, його екологічній безпеці. Порівняно з класичними технологіями виробництва комбікормів зниження собівартості кормів, одержаних кавітаційним способом, орієнтовно складає 15—25 % [11].

Ця технологія поєднала у собі можливості багатьох технологічних операцій які необхідно провести для отримання рідких ферментованих кормів. Наприклад, обладнання багатьох європейських компаній готує рідкі ферментовані корми поопераційно, на окремих агрегатах (подрібнення зернових, підігрів, ферментація, змішувач (гомогенізація)), видача корму окремим насосом, і на кожному стоять окремі електродвигуни, а на підігрів витрачається додаткова електроенергія або газ, при помелі зернових (здрібненні), використовуються обладнання пилових циклонів, при ферментації — окремий ферментатор.

Українське, вітчизняне обладнання виконує всі п'ять технологічних операцій одночасно, на одному електродвигуні, не потребуючи окремого обладнання, в гідро млині-ферментаторі, скорочуючи термін приготування ферментованої гомогенної кормової суміші за умови економії електроенергії. Кормоагрегати серії АКГСМ "Мрія" в умовах виробництва у разі дотримання рекомендацій із приготування по-

внорачіонних сумішей дозволяють заощадити до 25% кормів і підвищити продуктивність тварин на 15% у порівнянні із традиційними технологіями годівлі.

Застосування кормоагрегатів серії АКГСМ "Мрія" дозволяє в умовах існуючих тваринницьких ферм готувати легкозасвоювані, гомогенізовані, знезаражені корми з фуражного зерна (пшениця, овес, ячмінь, просо та ін.); побічних продуктів зернопереробних підприємств (макухи, відходи борошномельного виробництва); відходів буряка цукрового, спиртового, пивоварного, крохмального, сироробного виробництва; відходів зернопереробних підприємств (висівки, насіння трав і бур'янів, полова та ін.).

Рідкі корми, приготовані за допомогою кормоагрегатів серії АКГСМ "Мрія", можуть застосовуватися для відгодівлі свиней, молодняку великої рогатої худоби (ВРХ), відгодівлі м'ясних порід великої рогатої худоби, дійного стада ВРХ, а також для качок та гусей.

Оскільки основну частку у структурі витрат на вирощування свиней займає вартість кормів (у середньому 70%), слід звернути увагу на використання нових технологічних рішень у приготуванні повнорачіонних кормів у фермерських господарствах на основі наявних зернових запасів.

Переваги запропонованих техніко-технологічних рішень у вирощуванні свиней на основі рідкого типу годівлі за допомогою обладнання розробленого і впроваджене у виробництво наукововиробничим упроваджувальним центром Академії Інженерних наук України "Підземметалознавство":

- можливість поступового щоденного переходу між кормами різних рецептур годівлі свиней за віковими групами;

- приготування кормів різної консистенції у мультифазному режимі;

- невисока ціна обладнання, у порівнянні із аналогічним устаткуванням для приготування сухих кормів, що значно знижує собівартість продукції;

- висока поживність раціону за рахунок фізичних і хімічних процесів під час приготування ферментованого корму в агрегаті АКГСМ "Мрія", поліпшуються хіміко-біологічні властивості корму: нейтралізуються антижизильні речовини, виділяються моносахари, протеїн переходить в більш доступну для кишковошлункового тракту тварин форму.

За науковими дослідженнями науковців кафедри генетики та розведення сільськогосподарських тварин ім. В.П. Коваленка Херсонського державного аграрного університету "Нові технології у годівлі свиней ферментованою гомогенною кормовою суспензією" ефективність

використання суспензії приготованої за допомогою кормоагрегату "Мрія" для молодняку свиней є досить високою.

Структура раціону годівлі свиней у різні періоди науково обґрунтована і відповідає вимогам за основними елементами. Ціна зернових культур прийнята на рівні собівартості виробництва у фермерських господарствах. Якщо фактична собівартість у господарстві відрізняється від прийнятої у розрахунках, слід провести кореляцію і відповідний перерахунок (табл. 3).

Така схема розрахунку кормового раціону може бути використана у разі заміни пшениці і ячменю іншими зерновими культурами (рис. 2).

Проведені розрахунки свідчать, що собівартість раціонів рідкого типу годівлі (ферментованою гомогенною кормовою суспензією) приготованих кормоагрегатом "Мрія" значно нижча, ніж закуплених комбікормів промислового виробництва.

Собівартість кормів, приготованих за допомогою обладнання "Мрія", є нижчою у порівнянні із комбікормами промислового виробництва на 33,9 та 27%, що значно знижує собівартість продукції, отриманої у процесі годівлі. Визначення собівартості одного кілограму живої маси свиней в період відгодівлі передбачає поділ на два періоди — 40 і 70 діб при використанні раціонів СК-26 і СК-31 (табл. 4).

За основу розрахунків при відгодівлі брали масу тварин на кінець періоду віком шість місяців близькою до 120 кг. Корм СК-26 було використано у перший період відгодівлі, коли поголів'я досягає ваги 55 кг, а від 55 до 120 кг — корм СК-31. Вартість кормів у розрахунку на одну голову свиней, які досягли кондиційної ваги становить 1531,95 грн. Слід відзначити, що така схема розрахунку може бути використана при зміні ціни на зернові, соєвий шрот чи премікси, є доступною і зручною у використанні для прогнозування результатів і прибутковості виробництва в умовах зміни цінової ситуації на ринку і внутрішніх процесів діяльності фермерського господарства.

Прийнято, що господарство придбало для відгодівлі 100 голів молодняку середньою вагою 19 кг за ринковими цінами — по 85 грн за 1 кг. Проте можна провести розрахунок для будь-якої кількості поголів'я свиней. Вартість 1 голови при постановці на відгодівлю становить 1615 грн. Визначені економічні

Таблиця 3. Собівартість раціонів ферментованої гомогенної кормової суспензії кормо агрегату "Мрія"

Компоненти	Ціна, грн/кг	Раціон СК-26, %	Раціон СК-31, %	Вартість раціону СК-26, грн/кг	Вартість раціону СК-31, грн/кг
Пшениця	3,20	50,0	40,0	1,60	1,28
Ячмінь	3,20	27,0	37,0	0,87	1,18
Соєвий шрот	10,00	19,1	20,0	1,91	2,00
Премікс	31,50	3,9	3,0	1,23	0,95
Витрати електроенергії, кВт/год	2,82			0,22	0,22
Транспортні витрати	0,22			0,22	0,22
Разом	-	-	-	6,05	5,85
Вартість готових комбікормів				9,15	8,01

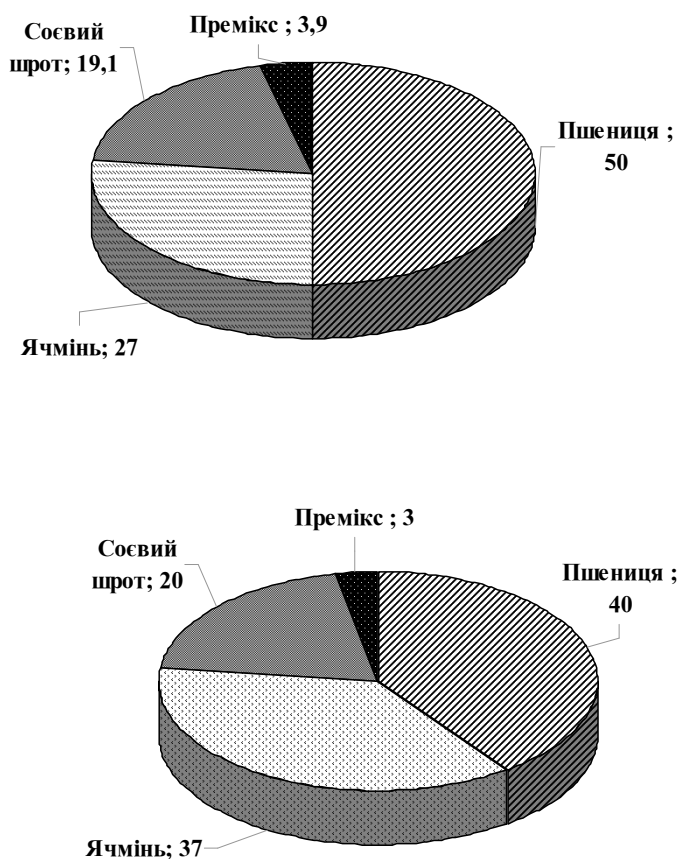

Рис. 2. Структура кормового раціону відгодівлі свиней СК-26 і СК-31, %

Таблиця 4. Собівартість одного кілограму живої маси свиней за рідким типом відгодівлі

Тварини на відгодівлі за живою масою, кг	Період відгодівлі, діб	Приріст живої маси за період, кг	Назва раціону	Використано корму за період, кг/1 гол	Вартість раціону, грн/кг	Вартість використаного корму, грн	Витрати кормів на 1 кг приросту, грн
19-55	40	34,26	СК-26	84,00	6,05	508,20	14,83
55-120	70	66,73	СК-31	175,00	5,85	1023,75	15,34
Разом	110	100,99	-	259,00	5,91	1531,95	15,17

Таблиця 5. Економічні показники відгодівлі свиней за новою технологією

Показник	1 голови	100 голів
Вартість молодняку свиней на початок відгодівлі, грн	1615,00	161 500
Абсолютний приріст за період відгодівлі, кг	101	10 100
Прямі витрати кормів на 1 кг приросту під час відгодівлі, грн /кг	15,17	x
Повна собівартість 1 кг приросту за період відгодівлі, грн / кг	21,67	x
Повна собівартість одержаного приросту під час відгодівлі, грн	2188,67	218 867
Повна собівартість на кінець періоду відгодівлі, грн	3803,67	380 367
Вага 1 голови на кінець періоду, кг	120,00	12 000
Повна собівартість 1 кг живої ваги на кінець періоду, грн	31,70	x
Ринкова ціна 1 кг живої ваги, грн	44,00	x
Ринкова ціна на кінець періоду, грн	5280,00	528 000
Вартість продукції за період відгодівлі, грн	4444,00	444 400
Одержано прибутку під час відгодівлі, грн	2255,33	225 533
Одержано прибутку від реалізації, грн	1476,33	147 633
Рівень рентабельності відгодівлі, %	103,05	103,05
Рівень рентабельності реалізації, %	38,81	38,81

показники відгодівлі свиней за новою технологією свідчать про достатній рівень прибутковості для розширення бізнесу і розвитку галузі свинарства у фермерських господарствах (табл. 5).

Ринкова ціна реалізації 1 кг живої маси для тварин на кінець їх відгодівлі була 44 грн за 1 кг живої маси. Ринкова вартість однієї голови — 5280 грн. В розрахунку на одну голову одержано прибутку 1476,33 грн при рівні рентабельності 38,81%. Слід звернути увагу на високу ціну за придбаний молодняк, що впливає негативно на кінцеві результати. Адже рентабельність відгодівлі свиней у господарстві перевищує 100 % і у розрахунку на 1 голову одержано 2255,33 грн прибутку. За рахунок зниження ціни на молодняк господарство може отримати додаткові вигоди. Але для цього необхідно створення власної племінної бази або кооперація і налагодження прямих зв'язків з племінними підприємствами.

Таким чином, використання даного обладнання при підготовці кормових сумішей безпосередньо у фермерському господарстві при використанні зерна власного виробництва забезпечує рівень рентабельності 38,81%. Його вартість (18 тис. грн) відшкодовується за рахунок прибутку від реалізації 12 свиней.

Підвищення рентабельності можна забезпечити за рахунок отримання молодняку свиней у власному господарстві, але це потребує додаткових витрат на утримання маточного поголів'я і, пов'язаних із цим, додаткових фінансових та матеріальних вкладень.

Враховуючи сучасний кризовий стан галузі у більшості свинарських господарств, за винятком великих комплексів, свинину доцільно виробляти на власних кормах. У перспективі високих показників виробництва свинини можна досягти лише в тих господарствах, які здатні виробляти достатню кількість різноманітних і дешевих кормів, що забезпечують фізіологічні потреби свиней повно-

цінними і збалансованими за поживними речовинами раціонами. Підвищення ефективності використання кормів методом збалансування раціонів за поживними та біологічно активними речовинами, застосування відповідної технології підготовки кормів до згодовування — головні передумови оптимізації процесу відгодівлі і високих кінцевих результатів. Продуктивність тварин, витрати кормів на виробництво свинини та економія енергоносіїв на 25—30% залежать від обраної технології підготовки кормів.

Будь-який спосіб підготовки корму потребує додаткових витрат, які мають високий рівень окупності лише за умов підвищення продуктивності свиней та економії всіх видів витрат.

Для забезпечення фінансової стабільності фермерського господарства і неперервного надходження коштів від реалізації продукції, необхідно правильно провести планування обороту стада, визначати терміни відгодівлі свиней, встановити надійні канали збуту продукції, враховуючи попит на ринку даної продукції.

ВИСНОВКИ

Дослідження динаміки поголів'я і виробництва продукції свинарства у фермерських господарствах свідчить, що дана категорія господарств займає близько 4 % у загальному виробництві. Встановлено, що низький рівень рентабельності вирощування свиней на м'ясо у фермерських господарствах пояснює причини скорочення виробництва, відмови від утримання свиней і зумовлює їх спеціалізацію на зерно-технічному напрямку рослинництва.

Переваги запропонованих техніко-технологічних рішень виробництва свинини, зокрема, використання рідкого типу годівлі за допомогою обладнання розробленого і впровадженого у виробництво науково-виробничим упродовжувальним центром Академії Інженерних наук України "Підземметалозахист", як складової технології виробництва свинини у фермерських господарствах, є економічно доцільним і впливає на підвищення рентабельності фермерських господарств загалом.

У разі зважених рішень і правильного підході до обороту стада і регулювання циклічності виробництва за рахунок реалізації продукції свинарства протягом поточного року можна забезпечити постійне і стабільне фінансування поточної господарської діяльності.

Перспективи подальших досліджень будуть пов'язані із обґрунтуванням доцільності інвестиційних проектів будівництва свиногомплексів на базі фермерських господарств із застосуванням інноваційного обладнання.

На основі вищезазначених досліджень пропонуємо малим та середнім фермерським господарствам, застосовувати інноваційне обладнання для підвищення економічного рівня господарювання.

Література:

1. Мазуренко О.В. Промислове свинарство в умовах сучасного ринку. Економіка АПК. 2016. № 8. С. 27—31.

2. Мазуренко О.В. Розвиток інноваційно-орієнтованого свинарства: концептуальний підхід. Економіка АПК. 2015. № 4. С. 71—76.

3. Збарський В.К., Шпак О.О. Розвиток свинарства в регіоні. Економіка АПК. 2016. № 8. С. 21—26.

4. Ібатуллин М. І. Організаційно-економічні засади розвитку племінного свинарства України. Агросвіт. 2017. № 19—20. С. 24—29.

5. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник. К.: Державна служба статистики України. URL: office@ukrstat.gov.ua (дата звернення 23.03.2020).

6. Україна експортувала майже 44 мільйони тонн зернових. URL: <https://agropolit.com/news/15781-ukrayina-eksportovala-44-mln-t-zernovih> (дата звернення 23.03.2020).

7. Стало відомо, що призвело до деградації галузі свинарства в Україні. URL: <https://agronews.ua/node/175578/?fbclid=IwAR2vatCS-BBkIr-QqyRUxtylsu86ohuyhhqIzTcDI2hSmoBBge0GRXO-Sbs> (дата звернення 23.03.2020).

8. Сільське господарство України за 2018 рік: статистичний збірник. / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2019. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 21.03.2020).

9. Бабенко Н. Как удешевить мясо меньше 1 евро за килограмм? URL: <https://latifundist.com/blog/read/448-kak-udeshevit-myaso-menshe-1-evro-za-kilogramm> (дата звернення 23.03.2020).

10. Соляник М. Удосконалення технології виробництва зволоженої ферментованої гомогенної кормової суспензії та ефективність її використання у відгодівлі тварин. Техніко-технологические аспекты развития и испытания новой техники и технологий для сельского хозяйства Украины. 2018. Вип. 23 (37). С. 213—230.

11. Натинчик Т.М., Лемешевский В.О. Новые технологии в кормлении крупного рогатого скота. Вестник Полесского государственного

университета. Серия природоведческих наук. 2014. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-tehnologii-v-kormlenii-krupnogo-rogatogo-skota> (дата звернення 23.03.2020).

References:

1. Mazurenko, O.V. (2016), "Industrial pig production in today's market", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 27—31.

2. Mazurenko, O.V. (2015), "Industrial pig production in today's market", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 71—76.

3. Zbarskyi V.K. and Shpak O.O. (2016), "Development of pig breeding in the region", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 21—26.

4. Ibatullin, M. I. (2017), "Organizational and economic principles of the development of breeding pigs in Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 19—20, pp. 24—29.

5. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Balances and consumption of basic foodstuffs population of Ukraine: Statistical Yearbook", available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 23 March 2020).

6. agropolit.com (2020), "Ukraine exported almost 44 million tons of grain", available at: <https://agropolit.com/news/15781-ukrayina-eksportovala-44-mln-t-zernovih> (Accessed 23 March 2020).

7. agronews.ua (2020), "It became known that led to the degradation of the pig industry in Ukraine", available at: <https://agronews.ua/node/175578/?fbclid=IwAR2vatCS-BBkIr-QqyRUxtylsu86ohuyhhqIzTcDI2hSmoBBge0GRXO-Sbs> (Accessed 23 March 2020).

8. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Agriculture of Ukraine for 2018: Statistical Yearbook", available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 21 March 2020).

9. Babenko, N. (2020), "How to reduce the cost of meat less than 1 euro per kilogram?", available at: <https://latifundist.com/blog/read/448-kak-udeshevit-myaso-menshe-1-evro-za-kilogramm> (Accessed 23 March 2020).

10. Solianyk, M. (2018) "Improvement of technology of production of moist fermented homogeneous feed suspension and efficiency of its use in animal fattening", *Tekhniko-tekhnologicheskyye aspekty razvytyia y yspytanyia novoi tekhniky y tekhnolohyi dlia selskoho khoziaistva Ukrainy*, vol. 23 (37), pp. 213—230.

11. Natynchuk, T.M. and Lemeshevskiy, V.O. (2014), "New technologies in feeding cattle", *Vestnyk Poleskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Seryia pryrodovedcheskykh nauk*, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/novye-tehnologii-v-kormlenii-krupnogo-rogatogo-skota> (Accessed 23 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

УДК 338.43:635 (477.72)

Л. М. Галат,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту організацій, Державний вищий навчальний заклад

"Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000 0003 0075 9730

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.71

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У ГАЛУЗІ ПЛОДООВОЧІВНИЦТВА УКРАЇНИ

L. Galat,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management of organization,

State Higher Educational Institution "Kherson State Agrarian University", Kherson, Ukraine

PROBLEMS AND PERSPECTIVES FOR THE DEVELOPMENT OF PERSONAL FARMERS IN THE FRUIT INDUSTRY OF UKRAINE

У статті проведено дослідження місця і ролі господарств населення в галузі плодоовочівництва України, визначено сучасний стан та тенденції їх розвитку в умовах трансформаційних процесів в економіці, структурних змін у сільськогосподарському виробництві та на плодово-овочевих ринках.

Розглянуто теоретико-методологічні засади і особливості формування особистих селянських господарств як основного товаровиробника виокремленого з господарств населення у секторі плодоовочівництва. Дано оцінку стану розвитку дрібнотоварних виробників плодоовочевого сектору, пріоритети їх діяльності, окреслено подальші перспективи та інституційні умови їх трансформації в більш усталені ринкові форми господарювання. Проведено порівняльний аналіз динаміки площ, валового виробництва, урожайності плодів, ягід, винограду, овочів, картоплі господарствами населення в Україні за період з 1990 по 2018 рр. та визначене їх місце, роль у виробництві товарної продукції.

Розглянуто структуру виробництва плодоовочевої продукції за категоріями господарств. Проведено порівняння обсягів виробництва основних видів плодоовочевої продукції господарствами населення з сільськогосподарськими підприємствами. Досліджено основні фактори, які сприяли зосередженню основного виробництва овочів, ягід та частини фруктів в Україні саме в господарствах населення.

Встановлено, що незважаючи на переважну роль у виробництві плодоовочевої продукції, в Україні господарства населення слабо інтегровані у цивілізоване ринкове середовище: їх продукція реалізується через низку чисельних посередників переважно на ринках, які і отримують основний дохід, вони не ідентифікують себе як товаровиробників і уникають оподаткування, не охоплені державною підтримкою, не можуть підтвердити якість своєї продукції через відсутність доступу до сертифікації, не об'єднанні в асоціації, кооперативи інші професійні спільноти.

Надано пропозиції для подальшого розвитку дрібнотоварного сектору в галузі овочівництва і садівництва України, який може здійснюватися через масштабування виробництва в частині господарств, переважно особисті селянські господарства та трансформацію їх у потужніші підприємства, об'єднання дрібних товаровиробників у кооперативи та навколо підприємств-агрегаторів з метою спільної доробки, пакування, переробки, збуту тощо. Запропоновано господарствам населення поєднання суміжних видів діяльності: зелений туризм, крафтове, органічне виробництво тощо.

The article examines the place and role of households in the field of horticulture in Ukraine, defines the current state and tendencies of their development in the context of transformation processes in the economy, structural changes in agricultural production and fruit and vegetable markets.

The theoretical and methodological foundations and peculiarities of formation of personal peasant farms as the main commodity producer of the individual from the households in the fruit-growing sector are considered. The estimation of the state of development of small-scale producers of the fruit and vegetable sector, the priorities of their activity, the further prospects and institutional conditions of their transformation into more established market forms of management are given. The comparative analysis of the dynamics of areas, gross production, yields of fruits, berries, grapes, vegetables, potatoes by households in Ukraine for the period from 1990 to 2018 was conducted and their place, role in the production of marketable products.

The structure of production of fruits and vegetables by categories of farms is considered. The volumes of production of the main types of fruit and vegetable production by the households with the agricultural enterprises and the farms are compared. The main factors that contributed to the concentration of the main production of vegetables, berries and fruit in Ukraine in the households were investigated.

Despite the predominant role in the production of fruit and vegetable products in Ukraine, households are poorly integrated into the civilized market environment: their products are sold through a number of numerous intermediaries mainly in markets that receive basic income, they do not identify themselves as producers and do not avoid taxation are not supported by state support, they cannot confirm the quality of their products due to lack of access to certification, non-associations, associations and other professional organizations. noty.

Proposals are offered for further development of the small-scale sector in the vegetable and horticulture sector of Ukraine, which can be carried out through scaling of production in part of farms, mainly personal peasant farms and their transformation into more powerful enterprises, merging of small producers into cooperatives and around enterprises-aggregators. improvements, packaging, processing, marketing, etc. A combination of related activities is proposed to households: green tourism, crafting, organic production, etc.

Ключові слова: плодощовочівництво, валове виробництво фруктів, ягід та овочів, урожайність фруктів та овочів, господарства населення, особисті селянські господарства, підприємства-агрегатори.

Key words: fruit and vegetable growing, gross production of fruits, berries and vegetables, yield of fruits and vegetables, households, personal peasant farms, enterprises-aggregators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У процесі трансформаційних перетворень українського сільського господарства відбулося формування господарських відносин ринкового типу між усіма суб'єктами сільських територій, особливе місце серед яких займають господарства населення. Тривалий час вони посідають чинне місце у структурі сільськогосподарського виробництва, формують переважну частину доходів сільського населення та сприяють розбудові сільських територій. Лише у 2016 році особистими селянськими господарствами вироблено 46% валової сільськогосподарської продукції [1, с. 11] Серед основних видів сільськогосподарського виробництва більше за інші види особисті селянські господарства виробляють картоплі — 98% та овочів — 86%, плодів, ягід 78%, винограду — 44% [2]. Проте організація виробництва, його структура та реалізація продукції домогосподарствами продовжує залишатися неефективною, нераціональною, а цей сектор виступає як непрозорий, напівофіційний та залишається поза увагою держави.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є розгляд наявних проблем та перспектив розвитку особистих селянських господарств, які виробляють товарну продукцію плодощовочового спрямування, виявити можливості вдосконалення їх діяльності на ринку, форми розвитку партнерських чи кооперативних відносин в умовах триваючої децентралізації державного управління на селі та запровадження в майбутньому ринку землі. Для реалізації зазначеної мети необхідно з'ясувати: сучасне тлумачення та законодавче визначення особистого селянського господарства, виявити причини та фактори локальної спеціалізації ОСГ на виробництві плодощовочової продукції, дослідити об'єктивні причини та інституційні перешкоди для трансформації особистих селянських господарств у більш стійкі організаційно-правові форми господарювання, виявити слабкі місця в ланцюгах

постачання плодощовочової продукції від ОСГ на відповідні ринки і в торговельні мережі, та механізми розподілу доходів між учасниками каналів товароруху, обґрунтувати пропозиції щодо подальшої інституційної розбудови ефективного економічного середовища здійснення господарської діяльності малих форм господарювання у плодощовочовому секторі.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Для проведення дослідження було використано наступні методи: монографічний — під час вивчення і аналізу сучасних наукових праць вчених щодо проблематики розвитку особистих селянських господарств в Україні, що функціонують у плодощовочевій галузі; статистичні, аналізу і синтезу — під час дослідження динаміки і структури виробництва плодів, ягід, овочів за категоріями господарств; графічний та табличний — під час дослідження динаміки виробництва, урожайності плодів та овочів; спостереження — під час аналізу поведінки учасників ринку та плодощовочових логістичних ланцюгів; системний — під час обґрунтування рекомендацій державного впливу на діяльність господарств населення, які виробляють товарну плодощовочову продукцію та формування сучасних інститутів, які забезпечують прозорі ринкові відносини у цьому секторі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження ролі, функцій та різних аспектів діяльності господарств населення, в період трансформаційних реформ в Україні приділяли увагу як ряд провідних вітчизняних економістів, так і дослідників-початківців.

Провідні науковці Малік М.Й., Шпікуляк О.Г. провели ґрунтовний аналіз стану, ролі та тенденцій розвитку особистих селянських господарств в Україні в контексті їх правового статусу, землекористування, ролі у сукупному аграрному виробництві та запропонували вірогідні моделі розвитку цієї форми сільсько-

го життя і діяльності населення в умовах триваючої децентралізації [1, с. 11—19, 3, с. 97—103].

Науковцями НЦ "Інститут аграрної економіки", зокрема Деєсперовим В.С. було проведено дослідження тенденцій розвитку сільських домогосподарств на прикладі різних типів сільських домогосподарств при столичній області де звернуто увагу на їх виробничі пріоритети та ресурсне забезпечення, трудомісткість виробництва основних видів діяльності та визначено вірогідні перспективи та умови їх розвитку [4, с. 70—78].

Кириленко І.Г., Івченко В.Є. досліджували місце і роль особистих селянських господарств у сільськогосподарському виробництві України та проблеми подальшої трансформації цієї форми господарювання у більш ринкові форми — фермерство та приватне підприємництво в аграрному секторі [5, с. 70—78].

Зокрема О.Д. Балан, А.О. Ярковий досліджували механізм визначення доходності особистих селянських господарств та запропонували інтегрований показник, який враховує усі види доходів домогосподарства від усіх членів родини та усіх видів діяльності і виплат на основі якого слід розцінювати діяльність особистого селянського домогосподарства як підприємницьку [6, с. 15—16].

Окремі аспекти діяльності сільських домогосподарств досліджували Кропивко М.М., Кісіль М.І., Михайловина С.О. У статті Кропивко М.М. розглянуто динаміку валового виробництва продукції тваринництва, зміну сукупного стада худоби у господарствах населення, досліджено причини такого стану та запропоновано моделі розвитку тваринництва у домогосподарствах через створення різних варіантів забезпечення їх кормами та іншими супутніми послугами. Відмічається, що можливості господарств населення у забезпеченні власних потреб у кормах для відгодівлі великої рогатої худоби, акцентуючи увагу на тому, що можливості реалізації будь-яких вагомих інвестиційних проектів, пов'язаних із розвитком господарств населення, суттєво ускладнені внаслідок їх недостатніх можливостей щодо акумулювання необхідного обсягу фінансів за рахунок власних джерел і практичної неможливості забезпечення необхідного фінансування за рахунок позичених чи залучених джерел [7, с. 35].

У статті Кісіль М.І., Михайловина С.О. розглянуто теоретичні і практичні аспекти формування інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств [8, с. 49—56].

На думку професора Збарського В.К., розвивати самозайнятись сільського населення

можна продуктивно у домогосподарствах для самозабезпечення родин і виробництва товарної продукції шляхом взаємодії селян у вигляді об'єднань у обслуговуючі кооперативи чи інші формування [9, с. 62—66]. Такої ж думки дотримується Рибак Я.Я. Він вважає що, дієвим напрямом розвитку особистих селянських господарств може стати сільськогосподарська обслуговуюча кооперація, підґрунтям таких висновків став досвід переважно молочно-молочарських сільськогосподарських кооперативів по заготівлі молока у домогосподарствах для молокопереробних підприємств [10, с. 103—106].

Проте, незважаючи на провідну позицію господарств населення у виробництві плодоовочевої продукції в Україні, дослідження проблем формування цього сектору, оцінки його ефективності, ринкового позиціонування, перспектив та умов розвитку — здійснюється переважно фрагментарно, або не в достатньому обсязі.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження проблематики функціонування домогосподарств як товаровиробників пов'язане з низкою проблем. По-перше, попри те, що в економічній теорії домогосподарства як економічна категорія визначається як суб'єкти економічної системи, що є основними власниками ресурсів та споживачами, в теперішніх українських реаліях вони виступають як виробники сільськогосподарської продукції і не лише для власного споживання, а і товарної, причому в окремих секторах у таких обсягах, які перевищують офіційний сектор товаровиробників.

По-друге, сукупної інформації про діяльність цієї категорії економічних суб'єктів немає, або вона чітко не окреслена. Деяку інформацію про окремі характеристики сільських домогосподарств можна отримати з даних вибіркового обстеження сільськогосподарської діяльності домогосподарств сільської місцевості за програмою базового інтерв'ю, яке проводить Державна служба статистики України. Так, генеральну сукупність такого обстеження у 2018 році складали домогосподарства, що мають у своєму володінні або користуванні землю, і місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів, яких налічується 4,6 млн домогосподарств [11, с. 22—23]. Проте більш глибоке дослідження сільських домогосподарств обмежено тим, що вони не ведуть ніякої звітності, а у зазначених вибірових обстеженнях немає інформації про ефективність їх діяльності, облік витрат, реалізації тощо.

По-третє, виробництвом плодоовочевої продукції переважно у незначних обсягах, у тому числі і товарної займається велика кількість домогосподарств, які мають земельні ділянки у містах, селищах, як присадибні, дачні тощо. Водночас значна кількість сільських домогосподарств не виробляє продукцію для реалізації, а лише для власного споживання.

По-четверте, у публікаціях науковців, нормативних джерелах та офіційній статистичній звітності використовуються різні дефініції — "сільські домогосподарства", "господарства населення", "особисті селянські господарства", які мають близьке значення, та відмінні прочитання у різних контекстах, або нормативних документах. Все ж така ситуація не тільки ускладнює будь-яке дослідження через неоднозначне розуміння предмету, а й формує хибні уявлення про реальні тенденції у цій сфері та ускладнює формулювання виважених рекомендацій.

У подальшому розгляді будемо використовувати дані офіційної статистики, стосовно господарств населення, та спиратися на нормативно визначену дефініцію більшої сукупності таких господарств, як особисте селянське господарство.

Основною організаційною формою господарств населення, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, є особисті селянські господарства, яких нині в Україні налічується понад 4 млн, площа їхніх земельних ділянок становить 6,5 млн га землі, половина якої використовується для ведення товарного сільськогосподарського виробництва [1, с. 11].

Згідно із ст. 1 Закону України "Про особисте селянське господарство" особисті селянські господарства — це господарства, діяльність яких ведеться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально, або особами, або особами, які перебувають у сімейних родинних відносинах і спільно проживають із метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків і наданих послуг із використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [12].

Нормативно-правові визначення та практика господарювання, що склалася за участю особистих селянських господарств дають підстави виділити низку особливостей такої форми господарств.

Основні риси особистих селянських господарств:

- діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не належить до підприємницької діяльності;

- для особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом;

- площа земельної ділянки особистого підсобного господарства збільшена за рахунок приєднання земельного паю;

- члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" належить до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною;

- діяльність особистих селянських господарств спрямована на задоволення особистих потреб із споживання сільськогосподарської продукції (має натуральний характер);

- діяльність є індивідуальною, або має сімейний характер;

- члени особистих селянських господарств, як правило, мають землю у приватній власності;

- доходи особистих селянських господарств не оподатковуються;

- відсутність ведення обліку в особистих селянських господарствах [1, с. 13].

У процесі ринкових трансформацій суттєво змінилася структура землекористування і виробництва за категоріями господарств. Значно розширилося землекористування господарств сільського населення. Якщо у 1990 році сільськогосподарські підприємства використовували 93% сільськогосподарських угідь, а господарства населення — 6,3% та виробляли відповідно 70 і 30% валової продукції, то у 2016 році — відповідно 54,2 та 45,8% сільськогосподарських угідь і виробляли 56 і 44% продукції [1, с. 15].

Серед різних видів діяльності в аграрному секторі особисті селянські господарства виробляють найбільші обсяги продукції у плодоовочівництві: у 2018 році — картоплі — 98,2%, овочів — 85,6%, плодів та ягід — 78,3%, винограду — 43,8% (табл. 1. 2).

Такий напрям змін обумовлений низкою причин. Українське село здавна складалося так, що основне хліборобство зі значними масивами угідь відносилось за межі населених пунктів, а в самому селі із досить щільно розміщеними садибами залишалося те, що вимагало ретель-

ного догляду й повсякденної праці всієї сім'ї — худоба, городи, садки, несільськогосподарські заняття тощо [4, с. 70]. В ході трансформацій на селі протягом останнього століття земля у селян то вилучалася, то об'єднувалася чи віддавалася, а присадибні ділянки залишалися у користуванні родин, на яких вони змогли так інтенсифікувати роботу, визначитися зі спеціалізацією у виробництві окремих культур, набутти досвід, що змогли виробляти продукцію плодоовочівництва не лише для власного споживання, а і реалізовували на ринках.

Особливості зайнятості і рівень отримуваних доходів у громадському сільському господарстві радянської доби, перманентні дефіцити тих чи інших видів продуктів харчування спонукали селян займатися самозабезпеченням шляхом виробництва продукції рослинництва і тваринництва на присадибних ділянках та надлишки реалізовувати як товарну продукцію. В роки ринкових трансформацій на селі господарства населення стали способом і джерелом виживання багатьох родин не лише у сільській місцевості, а і містян.

Чи не головним чинником товарного виробництва плодоовочевої продукції стало масова втрата селянами роботи у громадському секторі після розпаювання земель, створення нових сільськогосподарських підприємств, які стали розвивати високо механізовані види виробництва.

Проте розпаювання земель і отримання земельного паю переважно віддалено, за межами населених пунктів, створило умови для розвитку особистих селянських господарств небагатьом, тому що інтенсивний обробіток землі, зберігання врожаю і догляд віддалено прийнятний при виробництві переважно не інтенсивних культур.

Крім того, організація роботи сільської родини у межах власної садиби має низку переваг, зокрема перевага праці вдома — робота тут зручна, може виконуватися в довільний час, за посиленої трудової інтенсивності із залученням усієї родини. Не затрачається час на переїзд до і від місця роботи, мінімально впливає погода, виробництво під постійним наглядом та охороною. Безумовно, вища у власному господарстві заінтересованість у раціональному й економічному господарюванні. В результаті досягається вища врожайність, дбайливо використовується врожай. Оскільки доходи значно перевищують матеріальні і грошові витрати, виробництво домогосподарств не втрачає від інфляції, а може й мати вигоди від неї. Малому виробництву легше пристосуватися до зміни попиту на ринках, неважко вводити вирощуван-

ня нових культур. Сімейні господарства мало поступаються в ефективності великому виробництву в мало механізованих галузях, а часто досягають і кращого результату [4, с. 73].

Слід відмітити, що плодоовочівництво, як джерело заробітку сільського населення, набуло розвитку при виробництві окремих культур, або у ОСГ, які отримали низку переваг порівняно з іншими видами діяльності на селі, зокрема:

- виробництво високомаржинальних культур, які потребують постійного догляду;

- виробництво ранньої та надранньої продукції у захищеному ґрунті та з застосуванням змішаних технологій;

- виробництво трудозатратних культур (ягоди, огірки, помідори, зелень, окремі нішові культури);

- виробництво плодів, овочів, для акумуляції яких у необхідні партії з'явилися підприємства-агрегатори, кооперативи, підприємства-замовники (часник, хрін, картопля тощо);

- в особливих природно-кліматичних чи географічних зонах, де виробництво певних культур має суттєві переваги (кубовидний солодкий перець, пекінська капуста, баштанні культури, цукрова кукурудза), або традиції вирощування.

- у господарствах населення у приміських селах, де коротка логістика та відносно недорогі транспортні витрати до ринків збуту.

Розглянемо динаміку виробництва овочів і фруктів в Україні за групами та категоріями господарств (табл. 1).

Роль господарств населення у виробництві овочів переважаюча, а щодо картоплі, то вони практично забезпечують населення та переробні підприємства цим продуктом у повному обсязі. Площі, зайняті для виробництва овочів в Україні в усіх типах господарств в основному стабілізувалися на рівні 446—447 тис. га, водночас питома вага господарств населення у цих площах складає лише 7—8%, а валове виробництво овочів у в них на рівні 85—89% за досліджувані роки [13, с. 37]. Проте все ж слід відмітити, що питома вага господарств населення у валовому виробництві, починаючи з 2005 року, скоротилася в межах 3—4%. Спостерігається незначна динаміка скорочення питомої ваги господарств населення і у виробництві картоплі. Крім того, моніторинг ринку свіжих овочів вказує на те, що деякі види овочів представлених на ньому переважно фермерського походження (цибуля, морква, капуста, буряк та ін.). Дослідження динаміки урожайності окремих овочевих культур вказує на те, що вона

вища у сільськогосподарських підприємствах, зокрема на 30% при виробництві томатів, на 10% при виробництві цибулі ріпчастої, буряка столового та моркви [13, с. 38]. Урожайність інших овочевих культур в господарствах населення на зіставному рівні з сільськогосподарськими підприємствами і фермерськими господарствами. Зростання урожайності по окремих культурам у сільськогосподарських підприємствах досягається за рахунок запровадження інтенсивних технологій, продуктивного на-сіння, краплинного зрошення.

Сільськогосподарські підприємства мають переваги і у використанні ефекту масштабу для укладання торгівельних угод на реалізацію та транспортування продукції, збирання, обробку, зберігання. Проте в овочівництві господарства населення більшої ефективності досягають за рахунок використання ручної праці при догляді за рослинами, збиранні врожаю, інтенсивному використанні землі, коли на одній ділянці культури вирощуються у два, або навіть три обороти чи змішано. Серед переважного вибору господарств населення є надранні та пізні сорти різних культур, коли виробник може отримати значну перевагу у ціні.

Площі зайняті під картоплею та овочами за 28 років у сільськогосподарських підприємствах скоротилися у 17 разів, а господарства населення їх наростили на 53% (табл. 2). Така тенденція свідчить не лише про зміну структури виробництва плодів, ягід та овочів на користь господарств населення як більш ефективних, а і про зміни у цьому секторі, пов'язані з новими технологіями виробництва, інноваційними підходами у способах вирощування окремих овочів, суттєвими змінами у землекористуванні, запровадженням у виробництво українських товаровиробників нових сортів, культур тощо.

Дещо інша позиція господарств населення у виробництві плодів та ягід. Валове виробництво плодів і ягідних культур у господарствах населення за досліджуваний період скоротилося майже на 10%, виробництво ж винограду коливається за роками в межах 2—3% (табл. 3). Водночас, динаміка площ, зайнятих під плодовими культурами, ягідними та виног-

Таблиця 1. Динаміка обсягів виробництва овочів в Україні за категоріями господарств, тис. т

Овочеві культури / % до загального обсягу	Роки								2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Усі категорії господарств									
Овочеві культури, тис. т	5821	7295	8122	9638	9214	9415	9286	9440	162,2
Картопля, тис. т.	19838	19462	18705	23693	20839	21751	22208	22504	113,4
У т.ч. сільськогосподарські підприємства									
Овочеві культури, тис. т	986	781	965	1340	1282	1323	1344	1357	137,6
%, до загального обсягу	16,9	10,7	11,9	13,9	13,9	13,2	14,8	14,4	-
Картопля, тис. т.	277	240	483	759	456	468	429	416	150,5
%, до загального обсягу	1,4	1,2	2,6	3,2	2,2	2,2	1,9	1,8	-
У т.ч. господарства населення									
Овочеві культури, тис. т	4835	6514	7158	8297	7932	8092	7942	8083	167,2
%, до загального обсягу	83,1	89,3	88,1	86,1	86,1	87,1	85,5	85,6	-
Картопля, тис. т.	19561	19222	18222	22934	20383	21283	21779	22088	112,9
%, до загального обсягу	98,6	98,8	97,4	96,8	97,8	97,8	98,1	98,2	-

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2].

радом вказує на значне скорочення площ під ними від 1990 року як у сільськогосподарських підприємствах, так і господарствах населення, проте, якщо скорочення площ плодових дерев і винограду у підприємствах відбулося понад як у 6 разів, то у господарствах населення таке скорочення спостерігалось у 2,5 рази та на 20% відповідно (табл. 2).

Попри те, що за досліджуваний період відбулося суттєве скорочення площ під плодовими, ягідниками та виноградом, вдалося наростити валове виробництво плодів, ягід та винограду (табл. 3). Статистичні порівняння вказують на більшу динаміку валового виробництва у сільськогосподарських підприємствах порівняно з господарствами населення. Проте у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах було більше фінансових можливостей для розвитку садівництва, виноградарства та ягідництва, тому що в ос-

Таблиця 2. Динаміка посівних площ плодових, ягідних, винограду, картоплі, баштанних та овочів в Україні в усіх категоріях господарств, тис. га

Сільськогосподарські культури	Роки			2018 р. у % до 1990 р.
	1990	2014	2018	
Усі категорії господарств				
Картопля, овочі, баштанні	2010,9	1899,7	1825,2	90,8
Плодові, ягідні	851,0	239,2	227,9	26,8
Виноград	175,5	48,7	43,0	24,5
У т.ч. сільськогосподарські підприємства				
Картопля, овочі, баштанні	919,1	857,5	53,6	5,83
Плодові, ягідні	445,1	79,1	68,9	15,5
Виноград	159,0	35,7	30,1	18,9
У т.ч. господарства населення				
Картопля, овочі, баштанні	1153,4	1913,7	1764,9	153,0
Плодові, ягідні	405,9	160,1	159,9	39,4
Виноград	16,5	13,0	12,9	78,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2].

танні роки згідно з програмою Державної підтримки розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградарників та ягідників і нагляд за ними держава виділяла кошти на закладання нових садів та ягідників, а також на будівництво сучасних плодосховищ.

Крім того, садівництво у порівнянні з овочівництвом більш капіталомістке. Причому необхідні значні кошти на початковій стадії такого бізнесу, для закладання саду, будівництва сховища, чи кооперації зусиль з партнерами. Інтенсивне садівництво, виноградарство, та навіть і ягідництво потребує масштабування, що дуже важко досягти на земельних ділянках особистих селянських господарств до 2 га.

Позитивна порівняльна динаміка виробництва винограду господарствами населення пов'язана з тим, що вони культивували в основному столові сорти, зорієнтовані на свіжий ринок ранньої більш дорогої продукції, сільськогосподарські ж підприємства мають переважні площі технічних сортів винограду призначені для переробки. Виноробна спеціалізація виноградарства також пов'язана з масштабуванням площі і більше придатна для фермерів чи ще більших за розмірами сільськогосподарських підприємств.

Попри значні економічні результати у галузі плодоовочівництва господарств населення та їх провідну соціальну роль у самозабезпеченні сільського населення продуктами харчування і доходами подальший розвиток цієї форми господарювання, на нашу думку, будуть гальмувати значні перешкоди.

Уже зараз науковці відмічають, що у секторі господарств населення відбувається розшарування між господарствами-товаровиробниками з різними доходами від бізнесу і власне сільськими домогосподарствами та скорочення їх чисельності. Так, Малік М.Й. зазначає, що чисельність особистих селянських господарств скорочується, а їхня частка у виробництві сільськогосподарської продукції — зменшується. Протягом 2011—2016 років кількість особистих селянських господарств скоротилася з 4,9 млн од. до 4,2 (-14,3%), а частка у виробництві валової сільськогосподарської продукції — від 59 до 46% (-13 в. п.) [1, с. 12].

Таблиця 3. Динаміка обсягів виробництва плодівих, ягідних та винограду в Україні за категоріями господарств, тис. т

Плодові, ягідні. виноград/ % до загального обсягу	Роки								2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
усі категорії господарств									
Плодові, ягідні, тис. т	1453	1690	1747	1999	2153	2007	2048	2571	176,94
Виноград, тис. т.	514	443	408	436	386	378	410	468	91,05
у т.ч. сільськогосподарські підприємства									
Плодові, ягідні, тис. т	264	200	287	332	412	371	334	557	210,98
%, до загального обсягу	18,17	11,83	16,43	16,61	19,14	18,49	16,31	21,66	-
Виноград, тис. т.	360	258	260	241	206	221	240	263	73,06
%, до загального обсягу	70,04	58,24	63,73	55,28	53,37	58,47	58,54	56,20	-
у т.ч. господарства населення									
Плодові, ягідні, тис. т	1189	1490	1460	1667	1741	1637	1714	2015	169,47
%, до загального обсягу	81,83	88,17	83,57	83,39	80,86	81,51	83,69	78,34	-
Виноград, тис. т.	154	185	148	195	180	157	170	205	133,12
%, до загального обсягу	29,96	41,76	36,27	44,72	46,63	41,53	41,46	43,80	-

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [2].

Не менш важливою проблемою є і поступове скорочення сільського населення, як утримувача сільських домогосподарств, і джерела трудових ресурсів для сільськогосподарського виробництва, що зменшує основу для існування ОСГ. Із 1993 року чисельність сільського населення щорічно скорочувалася на 132 тис. осіб і це відбувається прогресуючими темпами. Лише за три останніх роки чисельність сільського населення щорічно зменшувалася у середньому на 200 тис. осіб. Темпи його зменшення вищі, ніж усього населення, у тому числі міського. Водночас знижується частка сільського населення в загальній чисельності населення України. Якщо на 1 січня 1991 року сільське населення становило 32,5% від загальної чисельності населення, то на початок 2014 року — 31,0%. Кількість сільських населених пунктів від 1991 до 2015 року зменшилась на 457 од. Нині в Україні налічується близько 8 тис. сіл, що втратили можливість самовідтворення населення [3, с. 100]. У 2019 році чисельність сільського населення ще менша, його частка склала 30,57% [14, с. 6].

Ресурсна база господарств населення в Україні слабка: вони обмежені земельними, фінансовими, людськими, матеріально-технічними та іншими видами ресурсів для ефективної розбудови господарства та переходу його на більш потужний ринковий рівень функціонування. Так, за даними вибіркового обстеження сільських домогосподарств у сільській місцевості, проведеного у 2018 р. Державною службою статистики України лише 19,4% з них мають в наявності техніку, 27,2% — трактор, 14,3% — сівалку, 14,9% — культиватор. Для обробки землі 92,5 — використовують ручну працю, 25,6% — долучають коней і волів, 81,4% — трактори. Водночас застосування найманої

праці характерне для 17,6% домогосподарств, проте на постійній основі — лише 2,3%, близько половини залучають найманих працівників разово або для сезонних робіт [11, с. 22—23]. З огляду на характер робіт під час вирощування плодоовочевої продукції, на нашу думку, рівень залучення техніки та інших знарядь у таких домогосподарствах, ще менша, а використання ручної праці значно більше.

Можливості реалізації будь-яких вагомих інвестиційних проектів, пов'язаних із розвитком господарств населення, суттєво ускладнені внаслідок їхніх недостатніх можливостей щодо акумулювання необхідного обсягу фінансів за рахунок власних джерел і практичної неможливості забезпечення необхідного фінансування за рахунок позичених чи залучених джерел [7, с. 35]. Відсутність належного ліквідного майна під заставу, гарантій та необхідних заробітків для повернення кредитів під існуючі проценти, наприклад, на техніку, у господарств населення не створює умов для розширеного відтворення бізнесу, виробництво товарної продукції відбувається переважно стихійно з високою долею ризиків.

Відсутність жодної підтримки діяльності господарств населення, прямого державного кредитування й фінансування інвестиційних проектів та інших видатків, пов'язаних із підтримкою господарств населення, виокремлення з їхньої сукупності особистих селянських господарств, члени яких вважаються самозайнятими, а отже і не мають права на одержання державної допомоги по безробіттю, призвели до збільшення міграції членів господарств населення в міста та за межі нашої країни, а ускладненість їхнього працевлаштування у сільській місцевості й практична відсутність одержання додаткових доходів унеможливило одержання комерційних кредитів. Окрім того, ще одним стримувальним фактором, який впливає на розвиток господарств населення, є обмежена можливість залучення ними необхідних земельних ресурсів [7, с. 36].

Інституційна розмитість статусу господарств населення як сільськогосподарських товаровиробників, перспективи оподаткування, звітності або ще й втрата соціальних благ (субсидій на комунальні послуги) призводить до того, що товаровиробники-домогосподарства взагалі уникають жодної реєстрації, навіть як фізична особа-підприємець, або лише на такому рівні. Крім того, навіть такий статус підприємця не є переважним для партнерських відносин у бізнесі, потребує спілкування з податковою, підготовку звітності та інше, що

відлякує селян від розвитку бізнесу у цьому напрямі.

Через незначні обсяги виробленої продукції господарства населення не присутні постійно на ринку, не можуть претендувати на експорт своєї продукції, через необхідність процедури сертифікації, належного представлення своєї продукції, упаковки, формування товарних партій. Для цієї категорії товаровиробників практично закриті організовані ринки плодоовочевої продукції через засилля посередників, низькі закупівельні ціни, значні логістичні та ринкові витрати.

У науковому дискурсі часто порівнюють особисті селянські господарства в Україні з сімейними фермами в інших країнах, і вважають, що розвиток ОСГ може бути саме у такому напрямі.

Зокрема Кириленко І.Г. та Івченко В.Є. вказують на те, що з плином часу частка господарств, які виробляють продукцію як для власного споживання, так і для продажу, зменшилась, а частки тих, що займаються сільськогосподарською діяльністю лише з метою продовольчого самозабезпечення й тих, що виробляють переважно товарну продукцію, зросли. Приблизно 20% особистих селянських господарств України, які мають у користуванні земельні ділянки, відповідають світовим критеріям належності до виробників товарної сільськогосподарської продукції та фактично є сімейними фермерськими господарствами. Переважна більшість господарств населення не мають належних ресурсів, і не отримували жодної державної допомоги на розвиток, порівняно з практикою країн ЄС, США ін. [5, с. 7]. На нашу думку, особисті селянські господарства у секторі плодоовочівництва мають потенціал для подальшого розвитку та масштабування виробництва лише за умови збільшення землекористування та залучення сторонніх інвестицій чи державної підтримки, як це десятиліттями відбувалося у розвинених країнах Європи та Америки.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Подальший розвиток та трансформація господарств населення, що виробляють товарну продукцію у плодоовочевому секторі може здійснюватися у таких основних напрямках:

— перетворення ОСГ у фермерські господарства чи сімейні ферми у статусі приватного підприємства, шляхом об'єднання ресурсів у тому числі і земельних членів родини, або інакше пов'язаних осіб, а також у разі збільшення земельних угідь в обробітку;

— збереження існуючого статусу господарства населення для сільгоспвиробників, для яких виробництво овочів, фруктів, ягід є додатковим видом діяльності, або навіть основним видом діяльності, проте без підприємницького статусу; така форма організації виробництва передбачає самостійну реалізацію продукції, або об'єднання в кооператив, співпрацю з виробником-агрегатором, переробним підприємством.

— особисте селянське господарство може розвиватися як осередок зеленого туризму, з використанням плодоовочевого напрямку діяльності (можливі інші поєднання);

— переважними для виробництва у господарствах населення будуть залишатися трудовість культури, окремі нішові культури, поза сезонне, змішане виробництво овочів, зелених.

Література:

1. Малік М.Й., Шпікуляк О.Г. Тенденції і перспективи розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2018. № 1. С. 11—19.

2. Рослинництво України. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

3. Малік М.Й. Підприємництво і розвиток сільських територій Економіка АПК. 2016. № 6. С. 97—103.

4. Дієсперов В.С. Тенденції розвитку сільських домогосподарств. Економіка АПК. 2015. № 5. С. 70—78.

5. Кириленко І.Г., Івченко В.Є. Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії. Економіка АПК. 2016. № 2. С. 5—10.

6. Балан О.Д., Ярковий А.О. Удосконалення механізму визначення рівня доходності особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2011. № 8. С. 12—15.

7. Кропивко М.М. Розвиток кормовиробництва в господарствах населення. Економіка АПК. 2015. № 11. С. 35—44.

8. Кісіль М.І., Михайловина С.О. Теоретичні та практичні аспекти формування інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2012. № 12. С. 49—56.

9. Збарський В.К., Волошин О.О. Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі. Економіка АПК. 2012. № 8. С. 62—66.

10. Рибак Я.Я. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація як засіб розвитку особистих селянських господарств. Економіка АПК. 2014. № 9. С. 103—106.

11. Деякі характеристики с/г домогосподарств у сільській місцевості України в 2018 році. Агроіндустрія. 2019. С. 22—23.

12. Закон України "Про особисте селянське господарство" від 05.04.2015 року № 742-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

13. Галат Л.М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні. Агросвіт. 2019. № 11. С. 35—44.

14. Україна в цифрах 2018. Статистична інформація Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

References:

1. Malik, M.J. and Shpikuliak, O.H. (2018), "Tendencies and prospects of personal farms development", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 11—19.

2. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Vegetation of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 March 2020).

3. Malik, M.J. (2016), "Entrepreneurship and rural development", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 97—103.

4. Diiesperov, V.S. (2015), "Trends in rural household development", *Ekonomika APK*, vol. 5, pp. 70—78.

5. Kyrylenko, I.H. and Ivchenko, V.Ye. (2016), "Structural reforms in rural areas: world experience, Ukrainian realities", *Ekonomika APK*, vol. 2 pp. 5—10.

6. Balan, O.D. and Yarkovyy, A.O. (2011), "Improvement of the mechanism of determining the level of profitability of personal farms", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 12—15.

7. Kropyvko, M.M. (2015), "Development of fodder production in households", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 35—44.

8. Kisil', M.I. and Mykhajlovyna, S.O. (2012), "Theoretical and practical aspects of the formation of investment resources of personal farms", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 49—56.

9. Zbars'kyj, V.K. and Voloshyn, O.O. (2012), "Problems of small-scale farming in rural areas", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 62—66.

10. Rybak, Ya.Ya. (2014), "Agricultural service cooperation as a means of personal farm development", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 103—106.

11. Ahroindustriia (2019), "Some characteristics of agricultural households in rural Ukraine in 2018", *Ahroindustriia*, pp. 22—23.

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About the personal peasant economy", available at: <http://zakon.rada.gov.ua> (Accessed 20 March 2020).

13. Halat, L.M. (2019), "Features of the market of fresh vegetables in Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 35—44.

14. State Statistics Service of Ukraine (2019), "Ukraine in Figures 2018. Statistical Information", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 March 2020).

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

УДК504.062.2

Н. І. Бурлака,

к. е. н., доцент, доцент кафедри педагогіки та професійної освіти,

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

ORCID ID: 0000000274242657

В. В. Панько,

к. с.-г. н., доцент, доцент кафедри зоології,

Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

ORCID ID: 0000000233197028

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.80

ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ДЕГРАДАЦІЇ ҐРУНТУ ТА ІННОВАЦІЙНІ ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

N. Burlaka,

PhD in Economics, associate professor, Associate Doctor of economics,

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnitsia

V. Panko,

PhD in Agricultural Sciences, associate Doctor of Agricultural

sciences Vinnitsia Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnitsia

ECOLOGICAL CONSEQUENCES OF SOIL DEGRADATION AND INNOVATIVE WAYS OF ITS SUBSIDY

Під раціональним землекористуванням розуміють не тільки використання землі за прямим призначенням, але і її охорону. Розрізняють дві основні проблеми охорони землі: перша проблема економічна — охорона від виснаження, деградації, друга — охорона від забруднення. Ці проблеми в умовах науково-технічного прогресу стають дедалі важливішими. Землекористування як на рівні держави, так і в регіонах має всі ознаки екологічно незбалансованого. Для стабілізації процесів щодо використання земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві в частині екологічного компонента необхідне глибоке вивчення сучасного стану з метою системного аналізу цієї ситуації та відпрацювання шляхів вирішення проблем. Слід зазначити, що екологічна криза в Україні постає аж ніяк не випадковим явищем, ізольованим від стану загального економічного розвитку, а навпаки — як закономірність і сутнісний атрибут глибокої системної кризи. Комерціалізації сільськогосподарського виробництва, що супроводжується поширенням надвеликих господарських формувань — агрохолдингів з їх низькою соціальною й екологічною відповідальністю; консервація нерозвиненості сільської економіки та інститутів сільського розвитку. За такого сценарію активізується процес обезлюднення села і деградація всіх інших його потенціалів, що, на жаль, сьогодні ми значною мірою спостерігаємо у вітчизняному аграрному комплексі, де монополюють представлені великі сільськогосподарські підприємства й в силу поглиблення кризових явищ різного роду процеси депопуляції сільського розвитку стають все більш глибокими, а в окремих випадках незворотними. Загостренню земельної ситуації сприяють: зростаюча інтенсивність ведення сільськогосподарських робіт, надходження могутніх машин, збільшення доз внесення добрив, використання хімічних засобів захисту рослин. Значно ускладнилась агротехніка, в результаті, як наслідок, збільшується навантаження на землю. Погіршення екологічного стану агроландшафтів, послаблення їх протиерозійної стійкості, порушення оптимальної структури угідь, зменшення вмісту гумусу у орному шарі землі впливає на продуктивність сільськогосподарських угідь і не забезпечує необхідних обсягів виробництва продукції. До найбільш поширеного виду дегра-

дації ґрунтів відносяться ерозія. Це негативне явище завдає великих економічних і екологічних збитків та загрожує самому існуванню ґрунту як основного засобу сільськогосподарського виробництва і незамінного елементу біосфери. Важливими шляхами у напрямі подолання проблем деградації ґрунту та побудови ефективної системи охорони ґрунтів від ерозії є розроблення і впровадження комплексу сучасних, ефективних, зонально та регіонально орієнтованих протиерозійних заходів.

Under rational land use understand not only the use of land for its intended purpose, but also its protection. There are two main problems of protecting the land: the first ecological problem — protection from exhaustion, degradation, the second — protection from pollution. These problems in terms of scientific and technological progress are becoming more and more important. Land use, both at the state and regional levels, has all the signs of being ecologically unbalanced. In order to stabilize the processes of land use in agricultural production in terms of the environmental component, a deep study of the current state is needed in order to systematically analyze this situation and work out ways to solve problems. It should be noted that the ecological crisis in Ukraine is not a random phenomenon, isolated from the state of general economic development, but rather as a regularity and essential attribute of a deep systemic crisis. Commercialization of agricultural production, accompanied by the proliferation of large-scale economic units — agroholdings with their low social and environmental responsibility; conservation of the underdeveloped rural economy and rural development institutes. In such a scenario, the process of depopulation of the village and the degradation of all its other potentials are intensified, which, unfortunately, today is largely observed in the domestic agricultural complex, where large agricultural enterprises are monopoly-represented and, due to the deepening of the crisis phenomena of various kinds, the processes of depopulation of rural development become more profound and in some cases irreversible. The land degradation is facilitated by the growing intensity of agricultural work, the arrival of powerful cars, the increase of fertilizer doses, and the use of chemical plant protection products. Agrotechnics has become considerably more complicated, as a result, the load on the ground increases. The deterioration of the ecological state of agro-landscapes, the weakening of their anti-erosion resistance, the violation of the optimal structure of land, the reduction of humus content and basic nutrients lead to a decrease in agricultural productivity. and does not provide the necessary volumes of production of agricultural products. The most common type of soil degradation is erosion. This negative phenomenon causes great ecological and environmental damage, and threatens the very existence of the soil as the main means of agricultural production and an indispensable element of the biosphere. Important ways to overcome the problems of soil degradation and the construction of an effective soil protection system against erosion are the development and implementation of a complex of modern, effective, zonal and regionally oriented anti-erosion measures.

Ключові слова: деградація земель, ерозія земель, забруднення земель, екологічний стан, розораність земель, раціональне землекористування, охорона ґрунтів, господарська діяльність, родючість, протиерозійні заходи, рекультивація.

Key words: land degradation, land erosion, soil pollution, ecological status, plowed land, rational land use, soil protection, economic activity, fertility, anti-erosion measures, reclamation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне використання та охорона земель є найважливішою проблемою сучасності. Загострення цієї проблеми в останні роки пов'язане з деградацією ґрунтів, забрудненням промисловими і побутовими відходами, а також землекористуванням без належного наукового обґрунтування. Тому виникає необхідність аналізу якісного стану земель та запровадження комплексу заходів по її охороні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у дослідження питань раціонального використання та охорони земельних ресурсів зробили такі вітчизняні науковці: Д.С. Добряк [2] — Теоретичні засади сталого

розвитку землекористування у сільському господарстві; Н.В. Кузін [3] — Актуальні питання використання і охорони земельних ресурсів України; А.Я. Новаковський [5] — Консервація деградованих малопродуктивних орних земель України; І.С. Педак [6] — Еколого-економічний механізм раціонального використання земельних ресурсів; П.Т.Саблук [7] — Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення); А.М.Третяк [8] — Земельні ресурси України та їх використання; О.З. Черпільський [9] — Еколого-економічні механізми захисту земельних ресурсів від деградаційних процесів у ринкових умовах; І.С. Череда [10] — Екологічна криза в Україні та шляхи її подолання; М.М. Федоров [11] — Трансформація земельних відносин до ринкових умов.

Проте ринкові умови господарювання вимагають подальшого вивчення нових підходів до системи організації раціонального сільськогосподарського виробництва та боротьби з деградацією ґрунтів.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити проблеми раціонального використання, причини деградації земель сільськогосподарського призначення, та виявити шляхи їх подолання, з урахуванням ступеня екологічного порушення цих земель.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Особливої актуальності набули питання в нашій країні щодо сучасного стану використання земельних ресурсів (в тому числі і земель сільськогосподарського призначення). Землекористування як на рівні держави, так і в регіонах має всі ознаки екологічно незбалансованого. Для стабілізації процесів щодо використання земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві в частині екологічного компонента необхідне глибоке вивчення сучасного стану з метою системного аналізу цієї ситуації та відпрацювання шляхів вирішення проблем.

Надмірне антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище в Україні супроводжується:

- викидами до повітря шкідливих речовин і сполук які спричиняють зміни хімічного складу та фізичного стану атмосфери;
- забрудненням поверхневих і підземних вод промисловими та побутовими скидами, яке призводить до зниження якості та вичерпання водних ресурсів, придатних до використання;
- забрудненням, виснаженням і зниженням якості земельних ресурсів, придатних до використання [12].

Екологія також істотно впливає на економіку. За даними Міністерства екології та природних ресурсів України, середньорічні втрати ВВП внаслідок погіршення стану навколишнього природного середовища становлять 10—15%. Водночас, за оцінками Міжнародного інституту менеджменту навколишнього середовища (Швейцарія), рівень екологічних збитків в Україні сягає не менш як 15—20% ВВП і є одним з найвищих у світі. Слід зазначити, що екологічна криза в Україні постає аж ніяк не випадковим явищем, ізольованим від стану загального економічного розвитку, а навпаки — як закономірність і сутнісний атрибут глибокої системної кризи [12].

Аналізуючи стан родючості ґрунтів в Україні, можна констатувати, що в останні роки спостерігається втрата ґрунтами гумусу, наростаючий дефіцит основних елементів живлення, підвищення кислотності ґрунтів, забруднення земель важкими металами, пестицидами, подальший розвиток ерозійних процесів.

Відмінними особливостями охорони ґрунтів від забруднення порівняно з охороною від забруднення атмосфери і води є те, що земля є малорухомим середовищем і міграція в ній забруднень відбувається повільніше, а їх концентрація постійно зростає; крім того, вплив забруднення ґрунту на людину непрямий і пов'язаний з кількістю і якістю одержаної продукції.

Загостренню земельної ситуації сприяють: зростаюча інтенсивність ведення сільськогосподарських робіт, надходження могутніх машин, збільшення доз внесення добрив, використання хімічних засобів захисту рослин. Значно ускладнилась агротехніка. В результаті, як наслідок, збільшується навантаження на землю. Що також призводить до інтенсивного розвитку ерозійних процесів, ущільнення орного шару, зниження родючості ґрунтів, ослаблення стійкості агроландшафтів.

Погіршення стану, прогресуючі деградація і виснаження земельних ресурсів зумовлені, передусім, такими чинниками, як недостатньо екологічно обґрунтоване використання земельних угідь, відсутність комплексності у веденні господарської діяльності недостатній державний контроль у галузі сільськогосподарського землекористування тощо. В процесі господарської діяльності порушується генетична цілісність ландшафтів. До цього призводять економічна та екологічна незбалансованість структури сільськогосподарських угідь, ігнорування екологічної ємності та ерозійної стійкості агроландшафтів.

Комерціалізації сільськогосподарського виробництва, що супроводжується поширенням надвеликих господарських формувань — агрохолдингів з їх низькою соціальною й екологічною відповідальністю; консервація нерозвиненості сільської економіки та інститутів сільського розвитку. За такого сценарію активізується процес обезлюднення села і деградація всіх інших його потенціалів, що, на жаль, сьогодні ми значною мірою спостерігаємо у вітчизняному аграрному комплексі, де монополюють представлені великі сільськогосподарські підприємства й в силу поглиблення кризових явищ різного роду процеси депопуляції сільського розвитку стають все більш глибинними, а в окремих випадках незворотними. Сільське господарство

Таблиця 1. Динаміка змін площі сільськогосподарських угідь за 1990–2016 рр.

Види основних земельних угідь	Площа земель на 01.11.1990 р.		Площа земель на 01.01.2016 р.		Зміни за період 1990-2016 рр. (+,- тис. га)
	усього, тис. га	% до загальної площі	усього, тис. га	% до загальної площі	
Землі сільськогосподарського призначення	43634,5	72,3	42726,4	70,8	-908,1
у т.ч. сільськогосподарські угіддя	42030,3	69,6	41507,9	68,8	-522,4
з них: рілля	33570,8	55,6	32541,3	53,9	-1029,5
багаторічні насадження	1058,0	1,8	892,4	1,5	-165,6
природні кормові угіддя	7396,5	12,3	7840,5	12,9	444,0
Перелоги	5,0	0,01	233,7	0,4	233,2
Інші сільськогосподарські землі	1604,2	2,7	1218,5	2,0	-385,7
Ліси та інші лісовкриті площі	10221,5	17,0	10633,1	17,6	411,6
Разом (територія)	60354,9	100,0	60354,9	100,0	0,0

Джерело: сформовано за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [5].

Таблиця 2. Характеристика орних земель за крутизною схилів

Зона	Орні землі	У тому числі за крутизною схилів, ⁰					
		0 - 1	1 - 3	3 - 5	5 - 7	7 - 10	> 10
Лісостеп тис. га	13476,8	6859,0	4072,7	1624,4	595,2	277,5	48,0
%	100,0	50,9	30,2	12,1	4,4	2,1	0,4

Джерело: сформовано за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру [5].

постало як сировинний, експорто орієнтований сегмент національної економіки, а забезпечення національної продовольчої безпеки, особливо щодо продукції тваринництва, покладено на дрібні — нетоварні господарства [4].

Господарська діяльність сільськогосподарських підприємств спрямована головним чином на отримання прибутку від виробництва і реалізації продукції. У зв'язку з цим, потрібно більше уваги приділяти організації угідь та структурі сівозмін. Під час організації сільськогосподарських угідь потрібно враховувати спеціалізацію сільськогосподарських підприємств, розташування земельних масивів, рельєф території, умови зволоження, агроекологічну придатність ґрунтів до вирощування конкретних видів сільськогосподарських культур та запобігати деградації ґрунтів [3].

Деградація земель трактується як погіршення стану, складу, функцій і корисних властивостей земель [11].

Стан земельних ресурсів України викликає дедалі більше занепокоєння у зв'язку із прискореним зниженням родючості ґрунтів: зменшується вміст і погіршується якість гумусу; підсилюються процеси ерозії, вторинного засолення й осолонцювання; розростаються ареали техногенно забруднених і порушених земель. Ці та інші деструктивні процеси руйнують не тільки ґрунтовий покрив, а й усю ландшафтну сферу України [2].

За період земельної реформи характер використання земельного фонду та формування агроландшафтів за своєю структурою є екологічно незбалансованим. Співвідношення, які склалися між сільськогосподарськими та лісовими угіддями, з одного боку, і між ріллею та іншими видами сільськогосподарських угідь з другого, не можна вважати доцільним і науково обґрунтованим, особливо з екологічної точки зору. Екологічний стан агроландшафту прийнято оцінювати за співвідношенням — рілля: природні кормові угіддя: ліси. Теоретично обґрунтованим для України є співвідношення 1:1,6:3,6 відповідно. Фактично ж нині співвідношення складає 1:0,2:0,3, що свідчить про розбалансування культурного ландшафту [5] (табл. 1).

Сучасний стан використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно допустиму. Так, із загальної площі (60354,9 тис.га) 42726,4 тис. га або 70,8% займають землі сільськогосподарського призначення, в тому числі рілля — 32541,3 тис. га (53,9%); природні кормові угіддя — 7840,5 тис. га (12,9%); перелоги — 233,7 тис.га (0,4 %); багаторічні насадження — 892,4 тис. га (1,5%) [5].

Фактична розораність земельних ресурсів України становить 53,9%, цей показник є найвищий серед країн світу. Для порівняння: у

США він становить 27%, у Франції — 42%, у Німеччині — 33%. У середньому на одного жителя України припадає 0,71 га ріллі [8].

Надмірне збільшення площі ріллі, у тому числі на схилових землях, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів і водойм, що має негативні наслідки і зумовило збільшення техногенного навантаження на екосферу [8].

Щороку площа деградованих і малородючих ґрунтів збільшується на 80—90 тис. га, внаслідок чого поширюються процеси деградації ґрунтів. За даними Держгеокадастру України загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні, які зазнали згубного впливу водної та вітрової ерозії становить 30,7%, дефляційно-небезпечні ґрунти займають 19,1% від загальної площі [7].

До найбільш поширеного виду деградації ґрунтів відносяться ерозія. Це негативне явище завдає великих економічних і екологічних збитків, та загрожує самому існуванню ґрунту як основного засобу сільськогосподарського виробництва і незамінного елементу біосфери.

Найбільшого поширення ерозія ґрунтів отримала в останні 100—150 років в результаті неконтрольованої вирубки лісів та інтенсивної оранки земель, які привели до наростання аридності клімату, а також під впливом нерационального використання природних кормових угідь [5].

У результаті розвитку водної ерозії, втрачає свою родючість значна кількість ґрунтів, особливо це стосується схилових земель.

Важлива роль у забезпеченні ерозійної безпеки ґрунтів на схилових землях належить сільськогосподарським культурам. Найвищою ґрунтозахисною здатністю характеризуються багаторічні трави та культури суцільного посіву (озимі зернові), найнижчою — просапні культури (баштанні, картопля, кукурудза, соняшник, кормові коренеплоди, цукрові буряки) та чорний пар.

Сучасна водна та вітрова ерозія ґрунтів — найбільш важливий чинник деградації ґрунту, зниження її родючості і екологічних функцій. Водночас це — один з найбільш потужних сучасних рельєфоутворюючих процесів, які переміщують величезні маси речовини в межах сільськогосподарських угідь.

Тому ерозія ґрунтів — істотне джерело забруднення навколишнього середовища хімічними компонентами і внесеними забруднювачами, що є першопричиною замулення малих річок і деградації агроландшафтів. Боротьба з ерозією

ґрунтів і нейтралізація її наслідків потребує величезних матеріальних витрат.

Саме тому необхідно проводити дослідження географічних закономірностей розвитку і особливостей територіальної структури ерозії ґрунтів, оцінку специфіки її впливу на ґрунтовий та рослинний покриви, водні ресурси і ландшафти в різних природних умовах, визначення її місця в ряду інших екологічно несприятливих процесів і явищ.

Проведенню заходів з охорони ґрунтів від ерозії заважає здійснення земельної реформи, яка поділила орні землі на паї, межі яких хоча й не винесені поки фактично, але юридично не дозволяють створювати нові лісові смуги та вали, проводити інші заходи. Крім того, у виробництві майже не використовуються сучасні наукові досягнення.

Не вирішується достатнім чином питання щодо створення в країні єдиної та самоврядної державної Служби охорони ґрунтів (або подібного органу). Всі ці проблеми потребують негайного вирішення, бо зволікання з їх вирішенням призводить до неминучих втрат родючості ґрунтів, економічних збитків та погіршення екологічної ситуації в Україні.

Нині здійснюється коригування й упорядкування ґрунтозахисних сівозмін, удосконалюються агротехнічні протиерозійні заходи (безполицевий обробіток ґрунту, смугове розміщення культур, кулісні посіви, щільювання луків). Стрімко зросли масштаби безполицевого обробітку ґрунту — у 2,2 рази.

Важливими шляхами у напрямку подолання проблем деградації ґрунту та побудови ефективної системи охорони ґрунтів від ерозії є розроблення і впровадження комплексу сучасних, ефективних, зонально та регіонально орієнтованих протиерозійних заходів, створення належної нормативної та законодавчої бази у сфері охорони ґрунтів від ерозії, всебічне дослідження закономірностей, механізмів та факторів ерозійного процесу з метою подальшого удосконалення методів захисту ґрунтів від ерозії, реформування організації ґрунтоохоронної галузі, створення і розгортання системи моніторингу ерозійних процесів, розроблення сучасних методів оцінювання інтенсивності ерозії та економічної ефективності протиерозійних заходів.

Багаторічними дослідженнями встановлено, що застосування ґрунтозахисних технологій і комплексу протиерозійних заходів дозволяє повністю запобігти дефляцію, водну ерозію і забезпечити екологічну стійкість агроландшафту. Застосування ґрунтозахисних техно-

логій з біологічною спрямованістю забезпечує не тільки надійний захист ґрунту від ерозії, але і надає позитивний вплив на всі показники родючості та продуктивності.

З метою раціонального використання та захисту земель від виснаження, деградації, забруднення, а також збереження ландшафтного біологічного різноманіття назріла нагальна необхідність розробки Загальнодержавної програми використання та охорони земель. Програмою передбачити такі методи охорони земель сільськогосподарського призначення: захист земель від ерозії, заболочення, вторинного засолення, зсувів, переущільнення, забруднення промисловими, радіоактивними та хімічними речовинами; рекультивація порушених земель; поліпшення сільськогосподарських земель; створення полезахисних лісосмуг, інших ґрунтозахисних лісонасаджень. Важливим елементом програми є розроблення проєктів землеустрою, які дадуть змогу враховувати конкретні умови землекористування, його ґрунтово-кліматичні ресурси і на цій основі диференційовано визначити комплекс збалансованих заходів з використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, формування екологічно безпечних агроландшафтів.

Світовий досвід підтверджує, що підвищення ефективності аграрного сектору можливе лише за умов інтенсивного використання високопродуктивних ґрунтів. Додаткові кошти для цього можна отримати шляхом зниження вкладень в малопродуктивні ґрунти, проведення їх консервації та відведення під сіножаті й лісові насадження [5]. У країнах ЄС земля не обробляється, якщо з одного гектара площі не отримують 500 євро чистого прибутку. Маючи таку прибутковість з використання в аграрному виробництві наявних ґрунтових ресурсів, можна забезпечити інноваційну та інвестиційну привабливість галузі, повернути в села молодих людей і створити їм комфортні умови для проживання [5].

ВИСНОВКИ

Основними шляхами вирішення вищезазначених проблем мають стати заходи спрямовані на виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивні та деградовані землі, використання яких є економічно неефективним та екологічно небезпечним. Частину еродованих і деградованих земель, доцільно перевести у сінокоси та пасовища, а частину сильно еродованих і деградованих земель треба законсервувати шляхом залуження та заліснення. Скорочення площі ріллі має відбуватись через заліснен-

ня схилів крутизною понад 7 та залуження схилів 5—7 із сильно еродованими ґрунтами.

З метою охорони навколишнього природного середовища і раціонального використання сільськогосподарських угідь, схилів землі придатні для садів, виноградників та ягідників, використати під ці насадження.

Потрібно також проводити рекультивацію порушених земель, поліпшення стану сільськогосподарських угідь, здійснення заходів щодо підвищення родючості ґрунтів за рахунок:

- проведення комплексу протиерозійних заходів — організаційних, агротехнічних, лісомеліоративних та гідротехнічних;

- проведення меліорації ґрунтів — зрошення, вапнування кислих, гіпсування солонцюватих ґрунтів, поверхневе і докорінне поліпшення лук і пасовищ та ін.;

- забезпечення бездефіцитного балансу гумусу шляхом збільшення обсягів внесення органічних добрив, використання поживних решток, розширення площ під сидеральними культурами;

- оптимізації структури посівних площ і сівозмін;

- запровадження економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання та охорону земель.

Реалізація всіх цих заходів передбачає використання власних коштів землевласників та землекористувачів, бюджетної підтримки та залучення інвестицій.

Література:

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк В.М., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Меселя-Веселяка, М.М. Федорова. — К.: ННЦІАЕ, 2011. — 1008 с.

2. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. — К.: Урожай, 2004. — 136 с.

3. Кузін Н.В. Актуальні питання використання і охорони земельних ресурсів України / Н.В. Кузін, В.В. Гончаров, Л.А. Сверидова // Research: tendencies and prospects. — 2017.

4. Національна політика України: оцінка і стратегія розвитку. Міністерство охорони навколишнього природного середовища. Програма розвитку ООН. Глобальний екологічний фонд. К., 2007. 184 с.

5. Новаковський А.Я. Консервація деградованих малопродуктивних орних земель України / А.Я. Новаковський, О.П. Канаш, В.О. Лео-

нець // Вісник аграрної науки. — 2000. — № 11. — С. 54—59.

6. Педак І.С. Еколого-економічний механізм раціонального використання земельних ресурсів / І.С. Педак // Держава та регіони Серія: Державне управління. — 2016. — № 1 (53). — С. 112—115.

7. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 3—13.

8. Третяк А.М. Земельні ресурси України та їх використання / А.М. Третяк, Д.І. Бамбідра. — К.: ТОВ "ЦЗРУ", 2003. — 143 с.

9. Черпильський О.З. Еколого-економічні механізми захисту земельних ресурсів від деградаційних процесів у ринкових умовах / О.З. Черпильський, Д.С. Добряк. — К.: Урожай, 2007. — 144 с.

10. Череди І.С. Екологічна криза в Україні та шляхи її подолання / І.С. Череди // Економіка, 2015. — № 27. — С. 152—159.

11. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. — 2009. — № 3. — С. 4—18.

12. Загальнодержавна програма використання та охорони земель: проект. — К.: Державний Комітет України по земельних ресурсах, 2004. — 49 с.

References:

1. Prysyazhnyuk, V.M. Zubets, M.V. Sabluk, P.T. and Mesel-Veselyak, V.Ya. (2011), *Ahrarnyj sektor ekonomiky Ukrainy (stan i perspektivy rozvytku)* [Agrarian sector of economy of Ukraine (state and prospects of development)], NNTsIAE, Kyiv, Ukraine.

2. Dobriak, D.S. Tikhonov, A.G. and Grubeinyuk, N.V. (2004), *Teoretychni zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia u sil's'komu hospodarstvi* [Theoretical principles of sustainable development of land use in agriculture], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

3. Kuzin, N.V. Goncharov, V.V. and Sveridova L.A. (2017), "Topical issues of use and protection of land resources of Ukraine", *Research: tendencies and prospects: collection of scientific articles*, pp. 25—28.

4. Ministry of Environmental Protection (2007), "Natsional'na polityka Ukrainy: otsinka i stratehiia rozvytku" [National Policy of Ukraine: Assessment and Development Strategy], United Nations Development Program. Global Environment Facility, Kyiv, Ukraine.

5. Novakovskiy, L.Ya. Kanash, O.P. and Leonets V.O. (2000), "Conservation of degraded

low productive arable lands of Ukraine", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 11, pp. 54—59.

6. Pedak, I.S. (2016), "Ecological-economic mechanism of rational use of land resources", *Derzhava ta rehiony. Serii: Derzhavne upravlinnia*, vol. 1 (53), pp. 112—115.

7. Sabluk, P.T. Mesel-Veselyak, V.Ya. and Fedorov, M.M. (2009), "Agrarian Reform in Ukraine (Achievements, Problems and Solutions)", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 3—13.

8. Tretyak, A.M. and Bambidra, D.I. (2003), *Zemel'ni resursy Ukrainy ta ikh vykorystannia* [Land Resources of Ukraine and their using], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

9. Cherpitsky, O.Z. and Dobriak, D.S. (2007), *Ekoloho-ekonomichni mekhanizmy zakhystu zemel'nykh resursiv vid dehradatsijnykh protsesiv u rynkovykh umovakh* [Ecological and economic mechanisms of protection of land resources from degradation processes in market conditions], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

10. Chereda, I.S. (2015), "Ecological crisis in Ukraine and ways to overcome it", *Ekonomika*, vol. 27, pp. 152—159.

11. Fedorov, M.M. (2009), "Transformation of land relations to market conditions", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 4—18.

12. State Committee of Ukraine for Land Resources (2004), "Zahal'noderzhavna prohrama vykorystannia ta okhorony zemel': projekt" [The national program of land use and protection: a project], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 03.04.2020 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 35.071.6

З. М. Тітенко,
к. е. н., старший викладач кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: 0000-0001-5816-5519

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.87

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Z. Titenko,
PhD in Economics, associate lecturer the department of finance,
National University of life and environmental sciences of Ukraine

BUDGETARY DECENTRALIZATION AS A FACTOR FOR THE RURAL DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF UKRAINE

У статті розглянуто процес децентралізації як одного з чинників розвитку сільських територій України. Досліджено тенденції створення об'єднаних територіальних громад з початку реформування місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність здійснення диверсифікації у сфері розвитку сільських територій з метою розширення сфер зайнятості та доходів сільського населення. Обґрунтовано вплив процесу децентралізації на розвиток сільських територій. Нами встановлено, що зростання бюджетної самостійності громад має суттєвий вплив на соціальну сферу, сферу освіти, передовсім первинну та середню освіту, сферу охорони здоров'я та покращення інфраструктури територіальних громад. Визначено, що децентралізація виступає дієвим фактором стабілізації соціально-економічної ситуації в Україні, адже сприяє підвищенню ефективності використання бюджетних коштів на всіх рівнях управління.

For a long period of time in Ukraine there was a decline of rural territories, which was caused by insufficient financial resources. However, the experience of European countries shows that the main condition for the development of any country is the independence of local governments. Ukraine's aspiration for integration into the European community requires the formation of effective local self-government on the basis of decentralization of power and the budgetary system as a whole.

In almost every country, local budgets are the most numerous link in the budget system. There are more than 10,000 local budgets in Ukraine. Prior to local government reform, more than 70% of resources were concentrated in the state budget, the rest — more than 20% — in local budgets.

In addition, the united territorial communities were given the opportunity to switch to direct intergovernmental relations with the state budget, receive funds from the state budget for the development of community infrastructure, as well as independently decide on the development of their territory.

The article considers the process of decentralization as one of the factors of development of rural territories of Ukraine. The necessity of diversification in the field of rural development in order to expand employment and income of rural population is substantiated. The influence of the decentralization process on rural development is substantiated. We find that the increase in budgetary autonomy of communities has a significant impact on the social sphere, education, especially primary and secondary education, health care and improvement of the infrastructure of territorial communities.

Consequently, the study suggests that the decentralization process has a positive impact on rural development. The created territorial communities are financially autonomous and have the opportunity to implement social development projects, taking into account the opinion of the community. In the process of budgetary decentralization, it is important to clearly delineate the powers of the authorities at different levels and to increase the incomes of the united territorial communities.

Ключові слова: децентралізація, бюджет, доходи, об'єднані територіальні громади, соціальна сфера.

Key words: decentralization, budget, revenues, integrated territorial communities, social sphere.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом тривалого періоду часу в Україні відбувався занепад сільських територій, що було обумовлено недостатністю фінансових ресурсів. Проте досвід європейських країн свідчить, що головною умовою розвитку будь-

якої країни є незалежність органів місцевого самоврядування. Прагнення України до інтеграції в європейське співтовариство потребує формування ефективного місцевого самоврядування на засадах децентралізації влади та бюджетної системи загалом. Варто відмітити,

що Україна має 41,5 млн га сільськогосподарських угідь, з яких 32,5 млн га (78,3 %) ріллі з 17,8 млн га (55 %) родючих чорноземів (6,3 % світових), тобто це свідчить про можливості ефективного розвитку сільських територій. Окрім того, посилення ролі органів місцевого самоврядування шляхом підвищення їх фінансової самостійності, безпосередньо впливає на економічне зростання територій, надання якісних суспільних послуг та виконання покладених на них функцій на належному рівні. Реформа місцевого самоврядування, яка розпочалася декілька років тому, свідчить про збільшення кількості створених об'єднаних територіальних громад та розвитку їх інфраструктури, тобто спостерігається відродження українського села та підвищення рівня добробуту сільськогосподарського населення та процес децентралізації чому сприяє реформа освіти, програма "Сільська медицина" та процес децентралізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним та прикладним питанням вивчення ефективності виробництва молока, а також факторів, що зумовлюють її підвищення присвячені роботи вітчизняних вчених-економістів:

Теоретичним та практичним питанням вивчення децентралізації присвячені роботи вітчизняних вчених-економістів, зокрема К. Линьова, О. Козича, А. Матвієнка, В. Мельниченка, Б. Шевчука та інших. Проте, на нашу думку, питання впливу бюджетної децентралізації на розвиток сільських територій та його фінансового забезпечення потребує подальшого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Проблема фінансової самостійності органів місцевого самоврядування є актуальною і потребує додаткових досліджень. Обсяг фінансових ресурсів є недостатнім для належного виконання функцій місцевої влади, варто відмітити, що існує суттєва невідповідність між призначенням і фактичною роллю місцевої влади. Тому актуальним є проведення аналізу та оцінки виконання місцевих бюджетів в умовах реформування системи місцевого самоврядування та бюджетної децентралізації в Україні, а також визначення напрямів удосконалення механізму забезпечення фінансової спроможності місцевих громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Активізація реформ у системі місцевого самоврядування є необхідною умовою ефективного розвитку сільських територій, що забезпечить

виконання територіальними громадами покладених на них функцій. Сьогодні територіальні громади повинні забезпечувати соціально-економічний розвиток сільських територій і сприяти досягненню стратегічних цілей територіальних утворень. В умовах сьогодення децентралізація повинна бути основою всього адміністративно-територіального устрою і основою подальшої розбудови державної влади.

Зарубіжний досвід останніх десятиріч з питання модернізації публічного управління свідчить, що ключовим моментом у цьому процесі був перегляд відносин між центральним, регіональним, місцевим рівнями державного управління та місцевим самоврядуванням. Основними принципами, покладеними в основу розподілу повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, стали принципи децентралізації, деконцентрації, субсидіарності [1, с. 280]. В кінцевому підсумку проведені реформи забезпечили розвиток регіонального самоврядування, відбулося розширення повноважень органів місцевого самоврядування, що забезпечило підвищення ефективності вирішення питань соціально-економічного розвитку територій.

У різних країнах світу причини розподілу повноважень між різними гілками влади дещо різняться, зокрема демократичні та політичні мотивації притаманні переважно країнам Східної Європи. В той час, як ряд інших країн, зокрема Греція та Італія виділяють економічні та бюджетні чинники, що впливають на диверсифікацію повноважень.

У кінцевому випадку реформи управління мають багаторівневий характер і включають інституційну, територіальну та державно-управлінську складову.

Враховуючи досвід провідних країн світу Україна обрала схожий вектор розвитку. Уряд країни розробив і впроваджує масштабну реформу, результатом якої повинно бути муніципальне об'єднання та міжмуніципальне співробітництво, спрямоване на зменшення кількості органів місцевого самоврядування та їхню консолідацію. У квітні 2014 року урядом України було ухвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [2], відповідно до якої основним завданням зазначеного процесу є досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. У рамках цього завдання першочергово мають бути прийняті рішення щодо передачі частини повноважень центральних органів виконавчої

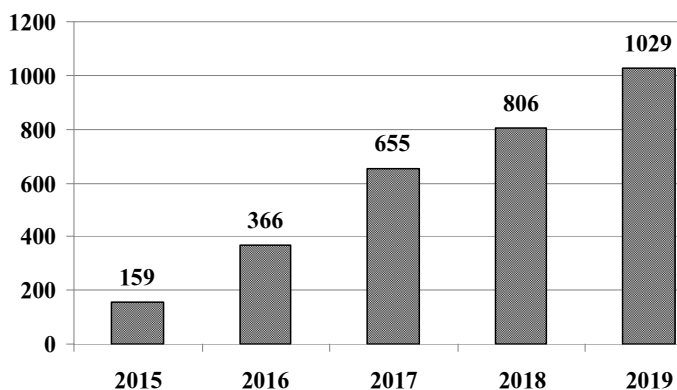

Рис. 1 Динаміка кількості об'єднаних територіальних громад в Україні за 2015—2019 рр., од.

Джерело: сформовано автором на основі [4].

влади та їхніх територіальних підрозділів на регіональний і місцевий рівні. Також розпочинається процес співробітництва та добровільного об'єднання територіальних громад [3].

На підставі Закону такого постановою Кабінету Міністрів України затверджено Методику формування спроможних територіальних громад, яка містить практичні положення, що деталізують процес об'єднання територіальних громад [5]. Варто відмітити, що станом на 1.01.2012 року в Україні налічувалося 1029 об'єднаних територіальних громад до яких увійшло 4698 сільські, селищні та міські ради. В порівнянні з 2015 роком їх кількість зросла майже у 6,5 рази. Загалом в Україні заплановано створення 1441 об'єднаних територіальних громад. (рис. 1).

Дослідження свідчать, що за рівнем реалізації децентралізаційних процесів першу п'ятірку посідають Дніпропетровська, Черкаська, Житомирська, Запорізька та Волинська області. Тобто це ті області, які з урахуванням їхніх географічних та демографічних особливостей, сформували найбільшу кількість територіальних громад на початок 2020 року. Останні сходинки в рейтингу займають Донецька, Луганська, Закарпатська, Харківська та Київська області.

В умовах бюджетної децентралізації основною умовою ефективного розвитку України є фінансове забезпечення органів місцевого самоврядування, тобто стабільність та достатність джерел їх наповнення. Що забезпечить ефективне виконання покладених на місцеві органи влади функцій та оперативному вирішенню завдань соціально-економічного характеру на рівні територіальної громади.

Майже в кожній країні місцеві бюджети є найбільш чисельною ланкою бюджетної системи. В Україні налічується більше 10 тисяч місцевих бюджетів. До реформи місцевого самоврядування більше 70% ресурсів зосереджувало-

ся в державному бюджеті, решта — більше 20% — у місцевих бюджетах.

Варто відмітити, що після прийняття рішення про реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні у 2014 році спостерігається поступове зростання частки місцевого бюджету у зведеному бюджеті. Так, у 2014 році вона становила 37,5%, а у 2019 році частка місцевого бюджету зросла на 11,8% і склала 49,3%. Тобто органи місцевої влади мають у своєму розпорядженні значні фінансові ресурси, які повною мірою сприятимуть розвитку сільських територій.

Крім того, об'єднані територіальні громади отримали можливість перейти на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, отримувати з державного бюджету кошти на розвиток інфраструктури громади, а також самостійно вирішувати питання розвитку своєї території.

Основними джерелами наповнення бюджетів територіальних громад в Україні є закріплені доходи та офіційні трансферти. Збільшення частки трансфертів у структурі доходів є пасивним інструментом державного впливу на формування бюджетів і фінансову незалежність територіальних громад [6, с. 155].

Результати фінансової децентралізації свідчать про щорічне зростання обсягів власних ресурсів місцевих бюджетів. Так, дослідження свідчать, що протягом останніх років прослідковується зростання доходів місцевих бюджетів. Варто відмітити, що до 2014 року показник збільшення складав в середньому 4%. Із початком реалізації реформи ситуація кардинально змінилася: сума надходжень до місцевих бюджетів суттєво зросла. Крім того, дослідження свідчать, що у 2013—2015 роках основну частину надходжень загального фонду місцевих бюджетів складали трансферти, то з 2016 року прослідковується тенденція до їх зменшення, а основну питому вагу в доходах бюджетів почали займати власні ресурси. Так, варто відмітити, що з моменту реалізації реформи децентралізації власні ресурси суттєво зросли і в 2019 році склали 267,0 млн грн, у порівнянні з попереднім роком зростання склало 14 відсоток (рис. 2).

Що для більш ефективної діяльності територіальним громадам варто об'єднувати. Оскільки що ті громади, які об'єднали більшу кількість територій з більшою кількістю людей, мають більші надходження до власного бюджету, адже в об'єднаній громаді залишається 60% податку з фізичних осіб.

Як зазначають експерти, невеликі за територією та чисельністю населення об'єднанні територіальні громади здебільшого мають низьку фінансову спроможність. Також такі громади не мають достатнього трудового потенціалу для свого розвитку та якісного управління. Вийняток становлять окремі громади, на територіях яких розміщені бюджетоутворюючі підприємства та потужні підприємства реального сектору економіки [7]. Громади, які нараховують від трьох до семи тисяч жителів, виходять із рядів дотаційних. Утримувати заклади соціальної сфери без району вони спроможні, але власного потенціалу для розвитку території не матимуть. Відповідно до п. 3. статті 10 Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" загальний обсяг фінансової підтримки, з державного бюджету, розподіляється між бюджетами об'єднаних територіальних громад пропорційно до площі об'єднаної територіальної громади та кількості сільського населення у такій територіальній громаді з рівною вагою обох цих факторів [8]. Об'єднуючись, долаючи певні перешкоди на початку, громади, закладають важливі основи для свого економічного розвитку в перспективі, бо отримують територіальні, земельні, демографічні ресурси, мають змогу облаштувати інфраструктуру.

На думку експертів, основними показниками, які визначаються фінансову спроможності об'єднаних територіальних громад є показники дохідності на одну особу, показники дотаційності бюджетів об'єднаних територіальних громад, показники частки видатків розвитку у власних ресурсах територіальних громад та показники обсягу субвенцій з державного бюджету. Однак найбільш наочним показником фінансової спроможності є дотаційність бюджетів новостворених об'єднаних територіальних громад. Згідно з даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства середній відсоток дотаційності бюджетів об'єднаних громад становить 27,6 %. Однак слід зазначити, що у бюджетах третини новостворених об'єднаних територіальних громад не передбачені видатки на розвиток. Аналіз показників спроможності територіальних громад показав, що лише 20 % із них є фінансово спроможними та мають відпов-

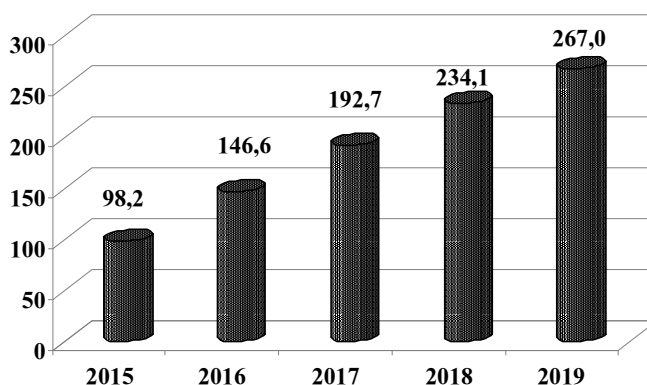

Рис. 2. Динаміка власних ресурсів місцевих бюджетів за 2015–2019 рр., млрд грн

Джерело: сформовано автором на основі [4].

ідну територіальну структуру і лише 30 громад відповідають урядовій Методиці формування спроможних територіальних громад [9].

Одним з важливих показників, який в повній мірі характеризує соціально-економічний розвиток регіонів, є показник обсягу субвенцій з державного бюджету, які передбачені на формування їх інфраструктури (рис. 3).

Аналіз свідчить, що протягом реалізації програми реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні державна підтримка розвитку громад суттєво зросла. Так, у 2015 році з державного бюджету було передбачено лише 0,8 млрд грн на соціальний розвиток та 2,9 державний фонд регіонального розвитку. Найбільший обсяг державної підтримки був у 2019 році — 20,75 млрд грн, із них 4,7 млрд грн становили кошти на соціально-економічний розвиток. На реалізацію заходів, спрямованих на розвиток системи охо-

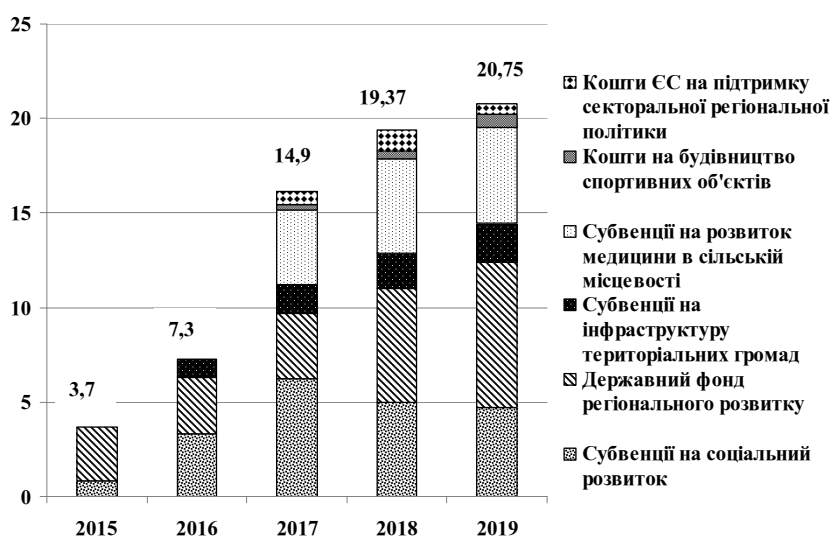

Рис. 3. Динаміка державної підтримки на розвиток громад та розбудову інфраструктури за 2015–2019 рр., млрд грн

Джерело: сформовано автором на основі [4].

рони здоров'я у сільській місцевості субвенції з державного бюджету склали 5 млрд грн. Необхідно підкреслити, що протягом аналізованого періоду обсяг загальної бюджетної підтримки регіонів досить суттєво збільшився, що свідчить про ефективність державного регулювання бюджетної децентралізації.

Незважаючи на значні переваги бюджетної децентралізації, в процесі її реалізації існують, як фінансові, так і управлінські ризики. Варто відмітити, що надмірна децентралізація бюджетної системи ускладнює реалізацію державою таких функцій, як стабілізація та перерозподіл доходів. Крім того, потрібно розуміти, що низька кваліфікація управлінського апарату, невідповідність формування місцевих бюджетів цілям та завданням соціально-економічного розвитку територій, в кінцевому результаті може нівелювати використання потенціалу бюджетної децентралізації.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати, що процес децентралізації має позитивний впливає на розвиток сільських територій. Створені територіальні громади є фінансово самостійними та мають можливість реалізувати проекти розвитку соціальної сфери, враховуючи при цьому думку громади. В процесі бюджетної децентралізації важливим є чітке розмежування повноважень органів влади різних рівнів та збільшення власних доходів об'єднаних територіальних громад.

Ми вважаємо, що достатність коштів у місцевих бюджетах дасть можливість територіальним громадам реалізовувати соціальні та інфраструктурні проекти, забезпечити належні умови для розвитку підприємництва, що також дасть можливість залучити інвестиції, розробити програми місцевого розвитку та покращити умови проживання жителів громади. Основним стратегічним завданням реалізації бюджетної децентралізації повинно бути забезпечення економічного та соціального розвитку громад.

Література:

1. Тарасенко Т. Проблема децентралізації в реформуванні місцевого самоврядування в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. Вип. 2 (21). С. 277—285.
2. Розпорядження КМУ Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 01.04.2014 р. № 333-р.
3. Романченко А. В чем суть децентрализации? URL: <http://politeka.net/28979-preimushhestva-i-riski-detsentralizatsiidlya-ukrainy>

4. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/gromada>

5. Постанова КМУ Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад від 8.04.2015 р. № 214

6. Кравченко В.П. Місцеві бюджети. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2007. 296 с.

7. У великих громад більше можливостей: експерти проаналізували бюджети 665 ОТГ за 2018 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/9680>

8. Закон України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" № 157-19 від 05.02.2015 р.

9. Мельничук А., Остапенко П. Децентралізація влади: реформа. № 1. К.: ЦОП "Глобус" ФОП Кравченко Я. О. 2016. 35 с.

References:

1. Tarasenko, T. (2014), "The problem of decentralization in the reform of local self-government in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriadiuvannia*, Vol. 2 (21), pp. 277—285.

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), "On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (Accessed 26 March 2020).

3. Romanchenko, A. (2016), "What is the essence of decentralization", available at: <http://politeka.net/28979-preimushhestva-i-riski-detsentralizatsiidlya-ukrainy> (Accessed 20 March 2020).

4. Decentralization (2020), "Analytics and monitoring", available at: <http://detsentralization.gov.ua/gromada> (Accessed 26 March 2020).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "On approval of the Methodology of formation of capable territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> (Accessed 26 March 2020).

6. Kravchenko, V.P. (2007), *Mistsevi biudzhety* [Local budgets], LRIDU NADU L'viv, Ukraine.

7. Decentralization (2020), "Larger communities have more options: Experts have analyzed the budgets of 665 OTG for 2018", available at: <https://detsentralization.gov.ua/nevs/9680> (Accessed 29 March 2020).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About voluntary association of territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (Accessed 26 March 2020).

9. Mel'nychuk, A. and Ostapenko, P. (2016), *Detsentralizatsiia vlady: reforma* № 1 [Decentralization of power: reform № 1], TsOP "Hlobus", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

УДК 005.21

Т. Г. Величко,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Одеса
ORCID ID: 0000-0001-9925-8797

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.92

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ В УМОВАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

T. Velichko,

PhD in Economics, associate professor, associate professor of Department of management of organizations, Odessa regional Institute of public administration National Academy of public administration under the President of Ukraine

THE MAIN DIRECTIONS OF STRATEGIC MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

У статті досліджено проблематику стратегічного управління підприємством в умовах сталого розвитку. Визначено, що система стратегічного управління дозволяє узагальнювати, обробляти і аналізувати інформацію, що надходить від основних функціональних підсистем управління підприємством. Встановлено, що однією з найбільш важливих складових механізму забезпечення сталого розвитку виступає діагностика поточного стану підприємства, аналіз та оцінка основних характеристик, які найбільше відповідають вимогам сталого розвитку. Для підприємств, які тільки орієнтуються на здійснення сталого розвитку, початкові характеристики можуть знаходитися на дуже низькому рівні, тому досягнення показників найвищого рівня може стати довготривалою та занадто ускладненою місією. Визначено, що можливості для вдосконалення та підтримки сталого розвитку можуть мати різну спрямованість та дозволяють удосконалюватися шляхом освоєння нових видів продукції, розширення ринків збуту, інноваційного покращення існуючих технологій виробництва продукції, поліпшення умов праці робітників, створення загального сприятливого клімату та активізації мотивуючих заходів.

In the article the problems of strategic management of the enterprise in the conditions of sustainable development are investigated. The system of strategic management of the enterprise in the conditions of sustainable development includes a set of developed functional strategies of the subsystems of the enterprise and their interaction, the implementation of which will allow to achieve the set goal with the direction of the activity of the enterprise on the basis of sustainability. It has been determined that the strategic management system allows to generalize, process and analyze information coming from the main functional subsystems of enterprise management. It is established that one of the most important components of the mechanism for ensuring sustainable development is the diagnosis of the current state of the enterprise, analysis and evaluation of the main characteristics that most meet the requirements of sustainable development. Effectively built system of strategic management of the enterprise provides its financial stability, competitiveness and efficient functioning in the market. To make the right and far-sighted management decisions, the manager must be familiar with objective information about the costs and income of the company, the deviation of the actual indicators. However, to date, businesses do not have enough to take care of their economic situation, and support and implement sustainable development programs should be directed. For businesses that are only focused on sustainable development, the initial performance may be at a very low level, so achieving the highest level of performance can be a long-lasting and over-complicated mission. It has been determined that opportunities for improvement and support for sustainable development can be differentiated and allow for improvement through the development of new products, expansion of markets, innovative improvement of existing production technologies, improvement of working conditions

of workers, creation of an overall favorable climate and activation of motivation. If an enterprise embarks on a path to sustainable development, it means that it is committed to continuously improving its operations and strengthening its internal capacity.

Ключові слова: підприємства, стратегічне управління, сталий розвиток, напрями, коефіцієнти, аналіз, підтримка.

Key words: enterprises, strategic management, sustainable development, directions, coefficients, analysis, support.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах господарської діяльності будь-яке підприємство повинне мати чітко розроблений план своєї діяльності, його наявність сприяє росту показників прибутковості та ефективності. За його відсутності підприємству важко реагувати на стрімкі зміни зовнішнього середовища та приймати правильні управлінські рішення, недостатнє усвідомлення значущості планування може бути ознакою неякісного управління підприємством. Ефективно побудована система стратегічного управління підприємством забезпечує його фінансову стійкість, конкурентоспроможність та ефективне функціонування на ринку.

Для прийняття правильних та далекоглядних управлінських рішень керівник повинен бути ознайомлений з об'єктивною інформацією про витрати та доходи підприємства, про відхилення фактичних показників. Проте на сьогодні підприємствам не достатньо дбати про своє економічне становище, необхідно спрямовувати свою діяльність підтримку та впровадження програм сталого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною основою наукових досліджень проблематики стратегічного управління підприємством в умовах сталого розвитку стали роботи О. Виханського, В. Гросул, О. Гудзинського, Я. Кашуби, Л. Квятковської, Г. Мамаєва, Г. Осовської, О. Писаревської, В. Поліщук, І. Тищенко, А. Чикуркової, З. Шершньової та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження проблематики стратегічного управління підприємством в умовах сталого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система стратегічного управління підприємством в умовах сталого розвитку включає в себе набір розроблених функціональних стратегій підсистем підприємства та їх взаємодію, реалізація яких дозволить досягти поставленої мети зі спрямуванням діяльності підприємства на засадах сталості. Так, система стратегічного управління підприємством включає в себе стратегічне управління маркетингом, фінансами, виробництвом, інноваційною діяльністю та персоналом [1, с. 92]. Орієнтація функціонування кожної з підсистем системи стратегічного управління підприємством спрямована на забезпечення сталого розвитку.

Система стратегічного управління дозволяє узагальнювати, обробляти і аналізувати інформацію, що надходить від основних функціональних підсистем управління підприємством. Відсутність реалізації стратегії однією з підсистем системи стратегічного управління негативно позначається на інших. Наприклад, зміна в управлінні фінансовою діяльністю відобразиться загалом на підприємстві по виробничій діяльності, нестача грошових коштів може призвести до нестачі ресурсів, які також вплинуть на неповну завантаженість виробничих потужностей, що призведе до невиконання виробничої програми, як результат знизиться ефективність маркетингової стратегії, підприємство не зможе задовольнити попит споживачів якісною продукцією через брак матеріальних ресурсів.

У разі нестачі фінансових ресурсів, низькому продажі продукції знизяться показники фінансової сталості, які також спричинять спад соціальних показників сталості, як-от: прибуток на працівника, рівень заробітної

платні по галузі, негативний вплив буде здійснюватися і на екологічну сталість, так наприклад, зростають питомі витрати електроенергії на виробництво одиниці продукції [2, с. 26]. Тому однією з найбільш важливих складових механізму забезпечення сталого розвитку виступає діагностика поточного стану підприємства, аналіз та оцінка основних характеристик, які найбільше відповідають вимогам сталого розвитку. Достовірний та якісний аналіз потрібен для повноцінного забезпечення менеджерів інформаційними даними для прийняття управлінських рішень, розробки подальшої стратегії розвитку, підтримки збалансованості внутрішніх параметрів та забезпечення сталого розвитку.

Для того щоб була розроблена дієва та результативна стратегія розвитку, необхідно визначитися, які аспекти та особливості має сенс розвивати, а які необхідно повністю нівелювати або частково зменшити їхній негативний вплив на загальну діяльність підприємства. Такі висновки можна зробити тільки після комплексного аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища, визначення позиції, яку підприємство посідає на момент діагностики, сильних та слабких характеристик, можливостей та загроз для подальшого сталого розвитку.

Під час аналізу поточної ситуації, яка склалася на підприємстві, переважно виділяють такі стани: нормальний; стан розвитку (зростання); стан спаду (погіршення). Така класифікація не дає вичерпної характеристики та конкретизованої інформації і має певні вади та погіршеності з різних точок зору [3, с. 119]. По-перше, вимагає окремої деталізації фаза зростання — з огляду на необхідність забезпечення не наздоганяючого розвитку, а випереджаючого. Інший аспект полягає в тому, що для більшості вітчизняних підприємств характерним є стан спаду, причому для різних підприємств його характер є різним, тому глибина кризи або деградація системи має бути додатково диференційована. Унаслідок цього процес розвитку має бути доповнений станом "сталий розвиток", який є більш міцним, довготривалим, гармонійним, ефективним та за своїми характеристиками значно перевищує стан звичайного покращення показників діяльності. Слід зауважити, що він є позитивним не тільки для самого підприємства, а й для зовнішнього середовища, тобто користь та переваги для себе отримує не тільки підприємство, а й суспільство разом із зацікавленими групами [4, с. 87].

Нині на вітчизняному просторі відсутні методичні рекомендації щодо діагностики сталого розвитку підприємства та не існує консенсусу стосовно виділення загальних критеріїв для визначення цього стану. На зарубіжному просторі також не визначено конкретних значень критеріїв сталого розвитку, а існуючі методичні підходи переважно стосуються забезпечення сталого розвитку на світовому рівні. Всесвітня організація сталого розвитку пропонує для підприємств зразки та методичні рекомендації щодо складання звітів зі сталого розвитку, де наводиться рекомендований перелік показників, які повинні мати місце у звітах зі сталого розвитку підприємств перед державою та суспільством.

Недоліком є те, що ці показники мають скоріше описовий характер, ніж конкретні критерії діяльності, тому визначити, наскільки розвиток є сталим, дуже проблематично [5, с. 67]. Водночас у деяких країнах практика оприлюднення результатів своєї діяльності не досить популярна; тільки окремі впливові корпорації починають сьогодні представляти опис своєї діяльності за річний період у ракурсі сталого розвитку, але їх кількість дуже незначна.

Загальна діагностика поточного стану та комплексний аналіз внутрішнього середовища зазвичай проводяться через дослідження та розгляд у комплексі основних показників діяльності підприємства. Тому необхідно відбирати ті показники, які найбільш повно характеризують соціальну, економічну та екологічну сфери діяльності, й фактично є прерогативами і визначальними ознаками концепції сталого розвитку. Головною проблемою залишається те, що сама концепція сталого розвитку була розроблена за кордоном і тільки зараз починає розповсюджуватися в Україні. Водночас економічний, соціальний рівень діяльності зарубіжних та вітчизняних підприємств дуже контрастують між собою [6, с. 171]. Екологи всього світу закликають представників ділового світу та суспільство звернути увагу на проблеми глобального потепління та масштабного забруднення планети і пропонують акцентувати діяльність на захисті екології, що має стати одним із пріоритетів для українських підприємств. Проте ці ініціативи вимагають значного бюджетного фінансування, тому для тих суб'єктів, які тільки стали на шлях досягнення сталого розвитку чи починають виходити з довготривалої кризи, є неможливим

одночасно досягти прискорених позитивних зрушень у фінансовій, соціальній, виробничій та екологічній сферах одночасно.

Оцінка сталого розвитку представлена основними фінансовими та нефінансовими показниками. Фінансові показники є результатом діяльності; за ними оцінюють, наскільки ефективно була розроблена та впроваджена в життя стратегія підприємства, наскільки прибутковими були фактичні рішення керуючого складу [7, с. 154]. Зовнішнє середовище поділяють на мікро- та макросередовище. Чинники макросередовища тісно пов'язані з діяльністю підприємства, але вони сприяють чи дестабілізують діяльність представників всієї промисловості або окремої галузі. Виключенням можуть стати ті підприємства, які досягли такого рівня сталого розвитку, що здатні протистояти середнім коливанням ззовні або взагалі їх не відчувати. Тому головним завданням керівництва є постійний моніторинг економічних, соціальних, політико-правових, технологічних, екологічних подій, які можуть здійснювати вплив на стан галузі та функціонування підприємства. Зацікавлені в успіху підприємства менеджери повинні постійно бути поінформовані про події та коливання, які відбуваються як всередині, так і ззовні, одночасно переробляти, аналізувати та синтезувати інформацію, формувати загальні висновки та передбачати можливі загрози для збереження своєї функціональної активності.

Для підприємств, які тільки орієнтуються на здійснення сталого розвитку, початкові характеристики можуть знаходитися на дуже низькому рівні, тому досягнення показників найвищого рівня може стати довготривалою та занадто ускладненою місією. В ході дослідження поставлено завдання пристосувати систему оцінки саме до підприємств-початківців у застосуванні концепції сталого розвитку [8, с. 104]. Це вдалося здійснити завдяки встановленню коефіцієнтів вагомості для кожної сфери, які були визначені методом експертного опитування і розподілилися таким чином:

- економічна сфера (K_e) — 0,460;
- соціальна сфера (K_s) — 0,355;
- екологічна сфера (K_y) — 0,185.

Це пов'язано з тим, що на початковому етапі орієнтації на сталий розвиток підприємство фінансово не спроможне гідним чином підтримувати належний сталому розвитку соціальний рівень та виділяти значні фінансові

ресурси на превентивні екологічні заходи, тому основну увагу зосереджено на економіці, фінансах, маркетингу, виробництві та ефективному використанні всіх видів ресурсів [9, с. 17]. Граничні межі для значень показників визначались на основі первинних даних промислових підприємств, ґрунтуючись на даних підприємств, які успішно розвиваються, визначили критерії для стабільного стану та стану розвитку.

За умови майже повного припинення діяльності чи її скорочення рівень деяких показників може ввести в оману та зумовити отримання хибних результатів. Зазначених непорозумінь можна уникнути шляхом позначення таких показників сірим кольором. Так, якщо підприємство максимально скоротило фонд робочого часу, кількість шкідливих викидів чи витрати електроенергії будуть пропорційно зменшуватися, начебто досягаючи рівня сталого розвитку [10, с. 5]. Якщо економічні та соціальні індикатори сигналізують про кризовий стан, екологічні індикатори можуть взагалі не існувати, тоді як у разі досягнення обґрунтованого рівня виробництва, обсягів продажу та продуктивності праці значення даних показників приймаються на рівні сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

Можливості для вдосконалення та підтримки сталого розвитку можуть мати різну спрямованість та дозволяють удосконалюватися шляхом освоєння нових видів продукції, розширення ринків збуту, інноваційного покращення існуючих технологій виробництва продукції, поліпшення умов праці робітників, створення загального сприятливого клімату та активізації мотивуючих заходів. Якщо підприємство стає на шлях досягнення сталого розвитку, це означає, що воно налаштоване на безупинне вдосконалення своєї діяльності та зміцнення внутрішнього потенціалу.

Література:

1. Єрмакова О.М. Стратегічне управління підприємством: сутність та особливості. Науковий вісник Полісся. 2015. №4. С. 92.
2. Боженкова І.М. Теорія сталого розвитку та її роль у процесі управління підприємством. Збірник наукових праць ВНАУ. 2013. № 3. С. 26.
3. Романюк І.А. Розвиток підприємництва та альтернативних видів діяльності сільського населення. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2014. № 1 (9). С. 117—121.

4. Квятковська Л.А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. Вип. 1. С. 85—89.

5. Ігнатенко М.М. Соціальна відповідальність бізнесових структур у діяльності харчових підприємств. Економіка АПК. 2015. № 3. С. 65—69.

6. Поліщук В.Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 11. С. 168—173.

7. Мармунь Л.О. Роль стратегічного аналізу в управлінні виробничою діяльністю сільськогосподарських підприємств. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. 2011. Вип. 2. Т. 1. С. 152—156.

8. Гросул В.А., Мамаєва Г.С. Теоретичні підходи щодо визначення сутності сталого розвитку підприємства. Сталий розвиток економіки. 2012. № 7. С. 104—107.

9. Кузьміна О.С. Аналіз підходів до трактування поняття "сталий розвиток підприємства". Вісник Хмельницького національного університету. 2015. № 5. С. 13—21.

10. Ігнатенко М.М., Мармунь Л.О., Леваєва Л.Ю., Романюк І.А. Ідентифікація сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у сукупності форм організації діяльності на селі. Агросвіт. 2019. № 17. С. 3—7.

References:

1. Yermakova, O.M. (2015), "Strategic enterprise management: essence and features". Naukovyy visnyk Polissya, vol. 4, pp. 92.

2. Bozhen'ova, I.M. (2013), "Sustainable development theory and its role in the enterprise management process", Zbirnyk naukovykh prats' VNAU, vol. 3, pp. 26.

3. Romaniuk, I.A. (2014), "Development of entrepreneurship and alternative activities of rural population", Ekonomika. Menedzhment. Biznes, vol. 1 (9), pp. 117—121.

4. Kviatkova, L.A. (2013), "Implementation of the principles of the concept of sustainable development in the enterprise", Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen', vol. 1, pp. 85—89.

5. Ihnatenko, M.M. (2015), "Social responsibility of business structures in the activity of food enterprises", Ekonomika APK, vol. 3, pp. 65—69.

6. Polishchuk, V.H. (2009), "Conceptual and categorical apparatus of the policy of promoting sustainable development of the region", Aktual'ni problemy ekonomiky, vol. 11, pp. 168—173.

7. Marmul', L.O. (2011), "The role of strategic analysis in the management of agricultural pro-

duction", Naukovi pratsi Poltav'skoyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi, vol. 2, no. 1, pp. 152—156.

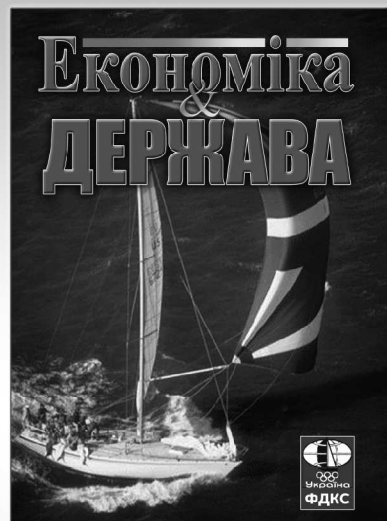
8. Hrosul, V.A. and Mamaieva, H.S. (2012), "Theoretical approaches for determining the essence of sustainable enterprise development", Stalyy rozvytok ekonomiky, vol. 7, pp. 104—107.

9. Kuz'mina, O.S. (2015), "Analysis of approaches to the interpretation of the concept of "sustainable enterprise development"". Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu, vol. 5, pp. 13—21.

10. Ihnatenko, M.M. Marmul', L.O. Levaieva, L.Yu. and Romaniuk, I.A. (2019), "Identification of agricultural service cooperatives in a set of forms of organization of rural activities", Ahrosvit, vol. 17, pp. 3—7.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2020 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

наукове фахове видання України

З ПИТАНЬ ЕКОНОМІКИ

(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643

Спеціальності — **051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.**

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.48

А. Ж. Сакун,

к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування,

Херсонський державний аграрний університет, м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000-0002-0910-4055

Т. О. Гакал,

аспірант, Херсонський державний аграрний університет, м. Херсон, Україна

ORCID ID: 0000-0003-2867-0447

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.97

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

A. Sakun,

PhD in Economics,

associate professor department of Accounting and Taxatio, Kherson State Agricultural University, Kherson, Ukraine

T. Gakal,

postgraduate student, Kherson State Agricultural University, Kherson, Ukraine

FORMATION OF THE SYSTEM OF THE RURAL GREEN TOURISM INFRASTRUCTURE IN UKRAINE

У статті проведено дослідження сутності категорії "інфраструктура сільського зеленого туризму". Це було здійснено через аналіз змісту таких дефініцій, як "інфраструктура", "туристична інфраструктура" та "сільська соціальна інфраструктура". Детальний їх розгляд дав змогу встановити, що інфраструктура є допоміжною системою, яка формується для сприяння розвитку окремим економічним об'єктам. Відповідно, туристична інфраструктура є невід'ємною складовою розвитку туризму, сукупність об'єктів, які забезпечують відпочинок і розваги для туристів. Детальний розгляд наукових концепцій трактування категорії "сільська соціальна інфраструктура" дозволило встановити, що такий вид інфраструктури є сукупністю різних за своєю природою підсистем та об'єктів, які створюють умови для функціонування сільської місцевості, сприяють ефективному її соціально-економічному розвитку. Враховуючи результати, що були отримані під час проведення дослідження, встановлено, що питання ідентифікації змісту інфраструктури сільського зеленого туризму є малодослідженими, а отже, існує потреба в поглибленні теоретичних та прикладних положень її функціонування. Відповідно у статті було обгрунтовано визначення сутності такого виду інфраструктури, зокрема: інфраструктура сільського зеленого туризму — складна система взаємопов'язаних компонентів, які у взаємодії створюють сприятливе середовище для виникнення нових господарств у сфері сільського зеленого туризму, та забезпечення їхнього стійкого і ефективного розвитку.

The process of expanding tourist facilities that could satisfy the growing demand for rural green tourism services is complicated by a wide range of problems, among which the most acute is the underdeveloped infrastructure. Recent experience and scientific research show that the accelerated development of rural green tourism infrastructure can become a catalyst for structural reconstruction of the economy, ensure demographic stability and solve urgent social and economic problems in rural areas. Within the article, the essence of the category "rural green tourism infrastructure" is researched. This was done through the content analysis of such definitions as "infrastructure", "tourism infrastructure" and "rural social infrastructure". Their detailed examination made it possible to establish that the infrastructure is an ancillary system that is formed to facilitate the development of a particular economic entity. Accordingly, tourism infrastructure is an integral part of the tourism development, a set of objects that provide recreation and entertainment for tourists. A detailed examination of scientific concepts of the interpretation of the category "rural social infrastructure" has made it possible to establish that this type of infrastructure is a collection of subsystems and objects, different in nature, which create conditions for the countryside functioning, contribute to its effective social and economic development. Taking into consideration the results obtained during the study, it was found that the issues of identifying the content of rural green tourism infrastructure are poorly researched; therefore, there is a need to deepen theoretical and applied provisions of its functioning. Accordingly, essence of this type of infrastructure is substantiated within the article, in particular: the rural green tourism infrastructure is a complex system of interconnected components that, in collaboration, create an

enabling environment for new rural green tourism businesses to emerge and ensure their sustainable and efficient development. Therefore, the development of rural green tourism infrastructure will increase the standard of living of the local population economically interested in maintaining and increasing the available resources.

Ключові слова: інфраструктура, туристична інфраструктура, сільська соціальна інфраструктура, інфраструктура сільського зеленого туризму, соціальна інфраструктура, сільський зелений туризм.

Key words: infrastructure, tourism infrastructure, rural social infrastructure, rural green tourism infrastructure, social infrastructure, rural green tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Активізація господарської діяльності підприємств у сфері сільського зеленого туризму є важливою складовою розвитку сільських територій. Низький рівень соціально-економічного розвитку українського села зумовлений значними чинниками різної природи. Проте, враховуючи глибину кризового стану, активізувати покращення ситуації в цій сфері нині неможливо в короткостроковій перспективі. Відповідно, з огляду на таку ситуацію доцільно також розвивати суміжні до сільськогосподарської галузі сфери економіки, які частково мають здатність покращити умови проживання сільських мешканців, рівень їхнього достатку. Саме розвиток сфери сільського зеленого туризму може сприяти реалізації окреслених процесів. Поділяємо думку В.Г. Дарчук, яка зауважує, що сільський (зелений) туризм виступає важливим чинником збереження сіл і сільського населення, стабільного динамічного збільшення надходжень до бюджету, активізації розвитку багатьох галузей економіки (транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство тощо) [8, с. 213].

Зважаючи на вищезазначене, дослідження в цій сфері є актуальними, особливо важливими для розвитку українського села та для активізації господарської діяльності в сільській місцевості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку туристичної інфраструктури є актуальними й активно досліджуються вітчизняними та закордонними вченими. Зокрема, серед них варто відзначити таких науковців: В. Буторіна, І. Гришова, В. В. Дружиніна, І. Єрко, О. Залуніна, М. Забокрицька, Н. Ключкович, Б. Кошова. Особливості розбудови системи сільської соціальної інфраструктури розглядалися в працях А. Андрющенка, В. Кучеренко, С. Макухи, Г. Морозової, О. Ніколюк, В. Рябоконь, А. Рарок, О. Серьогіної-Берестовської, В. Ткачук, Т. Шабатура, а також закордонних учених: G. Butnaru, J. Chen, H. Fu,

J. Guan, G. Goncalves, A. Haller, J. Jeong, H. Li, G. Quaranta, A. Trukhachev, J. Xu, T. Zhang та ін.

ВИДІЛЕННЯ НЕДОСЛІДЖЕНИХ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Попри численні напрацювання науковців у сфері дослідження туристичної інфраструктури та розвитку сільського зеленого туризму, на сьогодні питання вивчення інфраструктури сільського зеленого туризму залишаються малодослідженими й потребують глибокого системного аналізу та обґрунтування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд сутності інфраструктури сільського зеленого туризму, розгляд її як цілісної системи взаємопов'язаних елементів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Отже, розвиток інфраструктури є дійсно важливою передумовою формування передумов для активного розвитку господарської діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Така важливість, насамперед, зумовлена об'єктивними особливостями надання туристичних послуг у цій сфері. Відповідно, специфіка сільського зеленого туризму вимагає наявності дорожньої та транспортної інфраструктури, наявності соціальної сільської інфраструктури. Надання додаткових послуг у межах туристичних продуктів, що пропонуються господарями для відвідувачів сільських садиб, також вимагає створення додаткової інфраструктури.

Таким чином, проведемо аналіз інфраструктури розвитку сільського зеленого туризму. Дослідження почнемо із з'ясування сутності таких дефініцій, як "інфраструктура", "туристична інфраструктура", "соціальна інфраструктура села". Зауважимо, що в межах цієї статті сільський зелений туризм як окрему економічну дефініцію будемо розглядати як вид туризму, сутність якого полягає у здійсненні тимчасового виїзду людини до сільської місцевості, проживанні в сільській садибі господаря, що здійснюється з метою відпочинку, ознайомлення з національними традиціями

ми та особливостями сільського життя, долученням до природи, що не супроводжується наданням туристами будь-яких платних послуг.

Розглянемо окремі наукові підходи до розгляду сутності категорії "інфраструктура". Одразу зауважимо, що ця дефініція є універсальним економічним поняттям, оскільки є невід'ємною складовою розвитку всіх економічних систем. Саме тому питання дослідження особливостей інфраструктурного забезпечення активного функціонування таких систем є важливими та обов'язковими для врахування при розробці заходів їх розбудови. Погоджуємося з позицією, що інфраструктура є сектором економіки загального призначення, тобто її елементи можуть однаковою мірою використовуватись усіма суб'єктами ринкових відносин: від підприємств малого бізнесу до транснаціональних корпорацій будь-якої галузевої належності й виду діяльності, а також державних інституцій [2, с. 37].

Отже, інфраструктуру доцільно, на наше переконання, розглядати як допоміжну систему, що забезпечує розвиток основної системи. Цілком зрозуміло, що система інфраструктури є досить складною сукупністю різних за своєю природою складових, оскільки активне функціонування економічних об'єктів, процесів або систем залежить від їхньої ефективної роботи.

Інфраструктура сільського зеленого туризму також є складною системою, що містить велику кількість підсистем, які у взаємозв'язку формують єдиний простір для якісного надання відповідних туристичних послуг у цій сфері. Цілком логічно припустити, враховуючи специфіку господарської діяльності підприємств у сфері сільського зеленого туризму, що дослідження особливостей інфраструктурного забезпечення розвитку економічних суб'єктів необхідно здійснювати з урахуванням змісту таких категорій, як "туристична інфраструктура" та "соціальна інфраструктура села". Розглянемо етимологію окреслених дефініцій.

Туристична інфраструктура є невід'ємною складовою активного розвитку всієї туристичної галузі в країні. На сьогодні вже проведено значну кількість досліджень для виявлення сутності такої інфраструктури, її базових складових. Зокрема представимо декілька з них:

1) інфраструктура туризму — система організацій та інституцій, діяльність яких спрямована на надання туристичних послуг з метою збалансування інтересів суб'єктів туристичного ринку у відповідності до норм чинного законодавства [9, с. 38];

2) інфраструктура туризму — комплекс споруд, інженерних і комунікаційних мереж, у тому

числі телекомунікаційного зв'язку, доріг, суміжні індустрії туризму підприємства, що забезпечують нормальний доступ туристів до туристських ресурсів, а також забезпечення життєдіяльності підприємств індустрії туризму [4, с. 212];

3) інфраструктура туризму — комплекс видів діяльності щодо створення умов для реалізації туристських послуг. Слушним є і розуміння туристичної інфраструктури як сукупності різноманітних об'єктів, що використовуються для задоволення потреб туристів [6];

4) туристична інфраструктура — це складне суспільно-географічне утворення системного характеру, яке формується та функціонує за наявності певної кількості елементів інфраструктури туризму, які пов'язані між собою прямими та зворотними зв'язками, структура та інтенсивність яких формується під впливом туристичного попиту [7];

5) туристична інфраструктура — це сукупність штучно створених рекреаційних закладів та супутніх об'єктів, побудованих для загального користування за рахунок державного інвестування: автомобільні та залізничні дороги, пункти пропуску, аеропорти, лікарні, школи тощо [1];

6) туристична інфраструктура — сукупність об'єктів, які забезпечують відпочинок і розважання туриста; це базова умова розвитку туризму [2].

Аналіз окреслених підходів до розгляду сутності категорії "інфраструктура туризму" ("туристична інфраструктура") дає підстави визначити такі особливості досліджуваної дефініції, а саме:

1) туристична інфраструктура є невід'ємною складовою розвитку туризму, організації відпочину споживачів туристичних послуг;

2) однією з ключових функцій туристичної інфраструктури є функція забезпечення;

3) туристична інфраструктура — це цілісна система взаємопов'язаних елементів, підсистем;

4) туристична інфраструктура — це переважно сукупність штучно створених людиною об'єктів та підсистем.

Отже, окреслені особливості також будуть притаманними й системі інфраструктури розвитку сільського зеленого туризму як одного з його видів. Проте, зважаючи на специфіку цього виду туризму, доцільно зауважити, що для надання відповідних туристичних послуг об'єктивно необхідно також залучати й інфраструктуру тієї місцевості, де буде розміщено туристичний об'єкт сільського зеленого туризму. Таким чином, важливим також є розвиток такої інфраструктури на належному рівні, оскільки це впливатиме частково і на якість надання туристичних послуг відпочивальникам. Питання визначення сутності сільської інфраструктури є досить складним, ос-

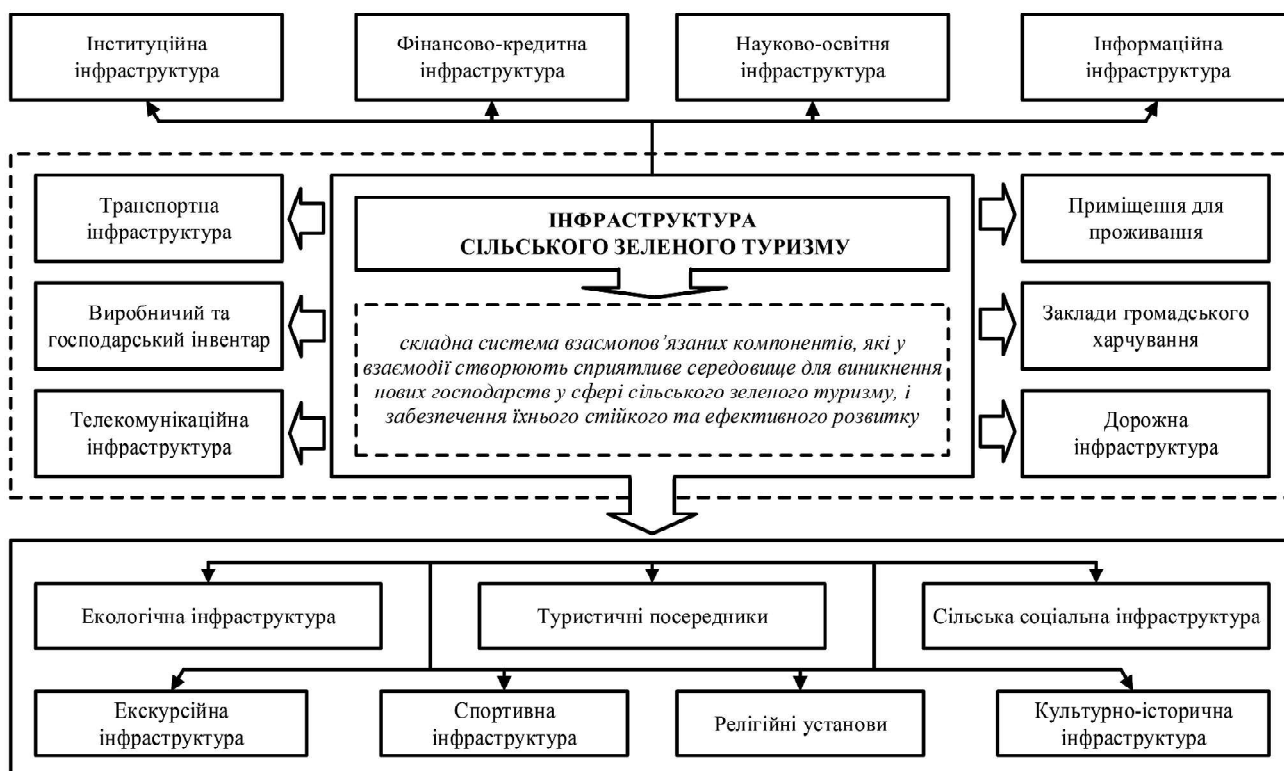

Рис. 1. Система інфраструктури сільського зеленого туризму

Джерело: складено авторкою.

кільки пов'язане з великою кількістю різних об'єктів, підсистем та інститутів, які існують у сільській місцевості й у комплексі забезпечують розвиток сіл та селищ у державі.

У науковій літературі найчастіше вчені оперують категоріями "соціальна інфраструктура села", "сільська соціальна інфраструктура". Розглянемо її сутність більш докладно. І.Ю. Гришова зазначає, що найзагальнішому розумінні соціальна інфраструктура представлена сукупністю об'єктів, що забезпечують задоволення потреб населення шляхом надання благ та опосередковано впливають на ефективність суспільного виробництва через основну продуктивну силу — людей [6]. Соціальна інфраструктура є матеріально-речовою базою соціальної сфери села, сукупністю об'єктів, що належать сфері обслуговування сільського населення (житлове, комунальне господарство, транспорт, зв'язок, торгівля, громадське харчування, побутове обслуговування, охорона здоров'я, соціальне забезпечення обслуговування, освіта, культура, мистецтво, спорт), функціонування яких спрямоване на задоволення його потреб, оскільки забезпечує оптимальні умови для раціональної діяльності, передусім самої людини [5].

Категорію "сільська соціальна інфраструктура" пропонується розглядати з позиції системного підходу, а саме: сільська соціальна інфраструктура — це організаційно-економічна система, що забезпечує рух різного виду потоків: товар-

них, фінансових, трудових, інформаційних, з метою задоволення оптимальних умов життєдіяльності сільської соціально-територіальної спільноти у взаємодії з територіальною економічною системою (підприємства АПК, сільського населеного пункту, сільського адміністративного району, регіону, країни) [3]. Подібного підходу дотримується також інший автор, який зауважує, що сільська соціальна інфраструктура — це система галузей, розташованих на певній території, які виконують різні соціальні функції, що створюють умови для ефективного функціонування людини і виробництва, соціальні умови відтворення працівників і гармонійного розвитку членів їх сім'ї [4]. Таким чином, сільська соціальна інфраструктура являє собою сукупність різних за своєю природою підсистем та об'єктів, які створюють умови для функціонування сільської місцевості, сприяють ефективному її соціально-економічному розвитку.

Отже, враховуючи, що інфраструктура сільського зеленого туризму є сукупністю об'єктів туристичної та сільської соціальної інфраструктури, на рисунку 1 представлено модель системи такої інфраструктури.

ВИСНОВКИ І ПРОПОЗИЦІЇ

У статті проведено ґрунтовний аналіз сутності інфраструктури сільського зеленого туризму. Це було реалізовано через дослідження

змісту таких економічних категорій як "туристична інфраструктура" та "сільська соціальна інфраструктура". Визначено, що розуміння сутності інфраструктури сільського зеленого туризму не можливо здійснити без розгляду окреслених дефініцій, особливостей функціонування таких об'єктів, оскільки їх взаємозв'язок та часткова взаємозалежність визначають інституційні передумови для подальшого функціонування сільського зеленого туризму в країні.

Отже, запропоновано інфраструктуру сільського зеленого туризму розглядати так: складна система взаємопов'язаних компонентів, які у взаємодії створюють сприятливе середовище для виникнення нових господарств у сфері сільського зеленого туризму, забезпечення їхнього стійкого та ефективного розвитку. Також результати проведеного дослідження дозволяють констатувати недостатній рівень розробки теоретичних, методичних та прикладних положень функціонування та розбудови системи інфраструктури сільського зеленого туризму в Україні, що зумовлює існування потреби в проведенні додаткових досліджень у цій сфері.

Література:

1. Андрущенко А.М. Соціальна інфраструктура села та розвиток сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2014. № 9. С. 33—36. 65.
2. Бойчик І.М. Ринкова інфраструктура: сутність та характеристика. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3. — С. 34—41.
3. Брунець Б.Р. Сутність означення поняття інфраструктура. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.5. С. 372—377.
4. Буторіна В.Б. Взаємовплив підприємств туристичної інфраструктури і національного туризму в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 12. С. 211—214.
5. Васильців Т.Г., Мамчи Р.О. Деякі підходи до формування інфраструктури товарного ринку України. *Вісник Державного університету "Львівська політехніка"*. Проблеми економіки та управління. 2000. № 391. С. 293—296.
6. Гришова І., Шабатура Т., Ніколюк О. Державне регулювання екотуризму в контексті Європейського досвіду. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 126—136.
7. Гуменюк О. О. Інфраструктурне забезпечення функціонування агропромислового ринку. *Інноваційна економіка*. 2013. № 3. С. 56—61.
8. Дарчук В.Г. Рекламні маршрути по точках садиб як один із чинників розвитку сільського (зеленого) туризму в Україні. *Бізнес Інформ*. 2013. № 8. С. 204—214.
9. Дружиніна В.В., Залуніна О.М. Оцінка стану туристичної інфраструктури з урахуванням особливостей розвитку регіону. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2015. Вип. 10, Ч. 2. С. 37—41.
10. Економічна енциклопедія: у 3 т. / гол. ред. Б.Д. Гаврилишин. Т. 1: А (абандон) — К (концентрація виробництва) / відп. ред. С.В. Мочерний. Київ: Академія, 2000. 863 с.

References:

1. Andriushchenko, A. M. (2014), "Social infrastructure of the village and development of agricultural production", *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 33—36.
2. Boichyk, I. M. (2013), "Market Infrastructure: Essence and Features", *Stalyi rozvytok ekonomik*, vol. 3, pp. 34—41.
3. Brunets, B. R. (2012), "Essence of the definition "infrastructure", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrain*, Vol. 22.5, pp. 372—377.
4. Butorina, V. B. (2016), "Interplay of tourism infrastructure and national tourism enterprises in Ukraine", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 12, pp. 211—214.
5. Vasylytsiv, T. H. and Mamchy, R. O. (2000), "Some approaches to the formation of the commodity market infrastructure of Ukraine", *Visnyk Derzhavnoho universytetu "Lvivska politekhnika"*. *Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 391, pp. 293—296.
6. Gryshova, I. Shabatura, T. and Nikoliuk, O. (2020), "State regulation of ecotourism in the context of European experience", *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny — Scientific notes of the Institute of Law of the Verkhovna Rada of Ukraine*, Vol. 1, pp. 126—136.
7. Humeniuk, O. O. (2013), "Infrastructural support of the functioning of the agro-industrial market", *Innovatsiina ekonomika*, vol. 3, pp. 56—61.
8. Darchuk, V. H. (2013). "Advertising Routes on Estate Points as One of the Factors of Rural (Green) Tourism Development in Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 8, pp. 204—214.
9. Druzhynina, V. V. and Zalunina, O. M. (2015), "Estimation of the state of tourist infrastructure taking into consideration the peculiarities of the region development", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, vol. 10 (2), pp. 37—41.
10. Havrylyshyn, B. D. and Mochernyi, S. V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]*, vol. 1, A (abandon) — K (kontsentratsiia vyrobnytstva) [A (abandon), — K (kontsentratsiia vyrobnytstva)], *Akademiia*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2020 р.

УДК 338.2:330.322

І. С. Крамаренко,

к. е. н., доцент, декан факультету права та соціально-освітніх технологій,
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини Університету "Україна"
ORCID ID: 0000-0002-0417-0918

Д. С. Войт,

к. е. н., докторант, Міжнародний університет бізнесу і права
ORCID ID: 0000-0003-3406-2237

Н. О. Прокопенко,

здобувач, Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій
ORCID ID: 0000-0001-8919-2114

Є. С. Клецов,

аспірант, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: 0000-0001-9918-8813

Ю. Ю. Кльоц,

здобувач, Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій
ORCID ID: 0000-0002-3407-7124

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.102

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

I. Kramarenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law and Social and Information
Technologies, Mykolaiv Interregional Institute of Human Development of the "Ukraine" University

D. Voit,

PhD in Economics, Doctoral candidate, International University of Business and Law

N. Prokopenko,

applicant, Black Sea Research Institute of Economics and Innovation

Y. Kletsov,

postgraduate student, National University of Shipbuilding named after Admiral Makarov

U. Kloyts,

applicant, Black Sea Research Institute of Economics and Innovation

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INVESTMENT POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY

Метою написання статті є проведення ретроспективного аналізу формування та розвитку інвестиційного потенціалу в умовах нестабільності. Основними завданнями дослідження є: ретроспективний аналіз розвитку інвестиційного потенціалу України; аналіз й використання перспективних фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів. Визначено, що в умовах макроекономічної нестабільності та кризових явищ саме інвестиції, при умові реалізації адекватної інвестиційної політики, виступають ключовим інструментом приведення економічної системи до рівноважного стану та створюють підвалини для подальшого зростання. Водночас, на основі проведеного ретроспективного аналізу інвестиційного забезпечення розвитку національної економіки, встановлено, що обсяги інвестиційного забезпечення скорочувалися саме в піки макроекономічної нестабільності. Інвестування економічного розвитку виступає водночас і причиною і наслідком макроекономічної стабілізації. Управління інвестиційним потенціалом на різних стадіях економічного циклу вимагає диференційованого підходу, використання арсеналу стратегічних, тактичних заходів та розроблення відповідних механізмів формування інвестиційного потенціалу і його розподілу у відповідності до пріоритетів на різних стадіях економічного циклу.

Підкреслено, що в умовах дестабілізації та економічної рецесії саме державні інвестиції у розвиток пріоритетних галузей, транспорту, інфраструктуру та інноваційну діяльність виступають одним з головних стабілізуючих макроекономічних інструментів. Проведено аналіз державного інвестування в Україні, визначено його ефективність у сучасних умовах. Встановлено недостатню ефективність відбору та реалізації державних інвестиційних проектів та

їх не достатню відповідність потребам економіки й суспільства на сучасному етапі розвитку. Зокрема реалізація більшості проектів має виражене соціальне та культурне призначення, проте не сприяє мультиплікативному ефекту державного інвестування та не здійснює стабілізуючого впливу на економічні процеси.

Проведений аналіз фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів, серед яких провідними є фондова біржа та банківська системи, дозволив зробити висновок, що наразі використання цих джерел здійснюється на мінімальному по відношенню до реальних потреб економіки рівні. Розвиток фінансового ринку гальмується насамперед нестабільним курсом національної валюти, правовою неврегульованістю та відсутністю дієвих механізмів правового захисту власності та корпоративних прав, слабкою вмотивованістю внутрішніх інвесторів, зокрема населення, щодо активної участі у процесах приватизації. Високі ставки рефінансування також не сприяють залученню кредитних ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності.

The purpose of the article is a retrospective analysis of the formation and development of investment potential in conditions of instability. The main objectives of the study are: retrospective analysis of the development of the investment potential of Ukraine; analysis and use of perspective financial sources of formation of investment resources. It is determined that in the conditions of macroeconomic instability and crisis phenomena, investments, provided the implementation of an adequate investment policy, are a key instrument for bringing the economic system to equilibrium and create the basis for further growth. At the same time, on the basis of a retrospective analysis of the investment support for the development of the national economy, it is found that the volume of investment support reduced precisely at the peak of macroeconomic instability. Investment in economic development is both a cause and a consequence of macroeconomic stabilization. Managing investment potential at different stages of the economic cycle requires a differentiated approach, the use of a set of strategic, tactical measures and the development of appropriate mechanisms for the formation of investment potential and its allocation in accordance with the priorities at different stages of the economic cycle.

It is stressed that in a context of destabilization and economic recession, public investment in the development of priority industries, transport, infrastructure and innovation are among the main stabilizing macroeconomic instruments. The analysis of the state investment in Ukraine is carried out, its efficiency in modern conditions is determined. The insufficient efficiency of selection and implementation of state investment projects and their lack of compliance with the needs of the economy and society at the current stage of development are found. In particular, the implementation of most projects has a pronounced social and cultural purpose, but it does not contribute to the multiplier effect of public investment and does not have a stabilizing effect on economic processes.

The analysis of the financial sources of formation of investment resources, among which the leading ones are the stock exchange and banking systems, makes it possible to conclude that at present the use of these sources is carried out at the minimum level relative to the real needs of the economy. The development of the financial market is hampered, first of all, by the unstable exchange rate of the national currency, legal unsettling and lack of effective mechanisms of legal protection of property and corporate rights, weak motivation of internal investors, in particular the population, to actively participate in the privatization processes. High refinancing rates also do not facilitate the involvement of credit resources for investment activities.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційний потенціал, джерела формування інвестиційних ресурсів, ретроспективний аналіз, рецесія, нестабільність.

Keywords: capital investment, investment potential, sources of formation of investment resources, retrospective analysis, recession, instability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах кризових явищ інвестиції, за належного підходу до їх використання, сприяють економічній та соціальній стабілізації та стають важливою домінантою не тільки виходу з кризи, а й створення передумов для зростання конкурентоспроможності національної економіки. З іншого боку, саме стабільні, прозорі та передбачувані умови розвитку економічних процесів створюють підвалини для максимізації інвестицій, їх довгострокової орієнтації та інноваційного спрямування. Таким чином, інвестуван-

ня економічного розвитку виступає водночас і причиною і наслідком макроекономічної стабілізації. Управління інвестиційним потенціалом на різних стадіях економічного циклу вимагає диференційованого підходу, використання арсеналу стратегічних, тактичних заходів та розроблення відповідних механізмів формування інвестиційного потенціалу і його розподілу у відповідності до пріоритетів на різних стадіях економічного циклу. Саме тому дослідження процесів формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу національної економіки має важливе наукове та прикладне значення, особливо зважаючи на нестабільність та, значною мірою турбулентність

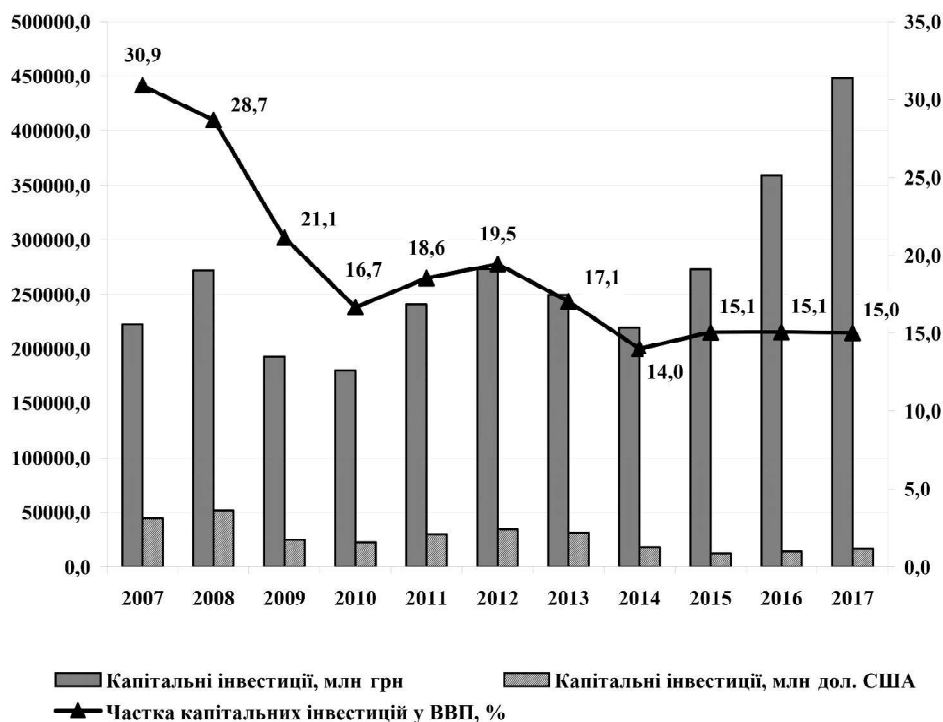

Рис. 1. Динаміка капітальних інвестицій в економіку України

Примітка: * Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014—2017 роки без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: [2; 3].

макроекономічних, соціальних та геополітичних умов.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню ретроспективного аналізу формування та розвитку інвестиційного потенціалу в умовах нестабільності присвятили свої дослідження такі відомі економісти: В.М. Геєць, І.О. Бланк, А.М. Борщ, В.С. Кравців, С.О. Іщук, Т.В. Кулініч та інші. Питання впливу інвестицій на економічний розвиток держави досліджено в роботах таких економістів: Є.О. Бойко, Б.М. Данилишин, М.І. Долішній, О.В. Гаврилюк, З.В. Герасимчук, І.О. Іртищева, І.М. Котова, О.О. Лемішко, І.І. Лукінов, Ю.В. Макогон, А.О. Петкова, В.Д. Попова, М.І. Стегней, А.Є. Сімків, Д.В. Шиян. Однак сучасні світові соціально-економічні виклики висувають нові вимоги до дослідження формування та розвитку інвестиційного потенціалу в умовах нестабільності, а отже, ретроспективний аналіз є саме методом, за допомогою якого можна згрупувати основні проблеми, що впливають на гальмування процесів.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті — проведення ретроспективного аналізу формування та розвитку інвести-

ційного потенціалу в умовах нестабільності. Основними завданнями дослідження є: ретроспективний аналіз розвитку інвестиційного потенціалу України; аналіз й використання перспективних фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ми погоджуємося з думкою Дяченко С.А. та Костіної І.С., що "... за більшістю показників Україна має бути однією з провідних країн здійснення іноземних інвестицій оскільки вона має значні переваги, які і приваблюють певних інвесторів. По-перше, це ресурсний потенціал, по-друге, досить високий рівень професіоналізму працівників, задіяних у різних галузях виробництва, по-третє, вартість робочої сили, яка порівняно з іншими високорозвиненими країнами є значно нижчою" [1, с. 58]. Не зважаючи на це, наявний стан економіки, правової та соціальної сфери в Україні впродовж останніх років негативно впливають на рівень формування інвестиційного потенціалу.

Динаміка інвестиційного забезпечення розвитку економіки регіонів України показує значну залежність від дії макроекономічних чин-

ників, зокрема розміру реального ВВП та інфляції. На рисунку 1 наведено динаміку капітальних інвестицій у національній валюті та доларах США, та частка капітальних інвестицій у ВВП.

Як видно з рисунка, динаміка обсягів капітальних інвестицій в економіку регіонів України повторює тенденції виникнення фінансових криз. Перша економічна криза, пов'язана з глобальною фінансовою кризою 2008—2009 років, мала негативний вплив на приріст капітальних інвестицій. Зокрема у 2009 році обсяги капітальних інвестицій скоротилися на 79196 млн грн порівняно з попереднім періодом (-30%) та на 50% у перерахунку на долари США. У 2010 році ця тенденція продовжилася скороченням ще на 12305,5 млн грн (-7%). Доцільно зазначити, що фінансова криза 2009 року супроводжувалася значною девальвацією національної валюти (-44%) та загальним падінням ВВП України з 179,9 млрд дол. США у 2008 році до 117,2 млрд дол. США у 2009 році. Це зумовило також скорочення частки капітальних інвестицій у структурі ВВП за 2008—2010 роки на 12%.

Незначне поживлення інвестиційної діяльності у 2011—2012 роках пов'язано з поступовим виходом з економічної кризи та стабілізацією економічних процесів, проте повернутися до докризових показників 2008 року не вдалося у зв'язку з наростанням політичної нестабільності, пов'язаної з подіями 2013 року та поглиблення деструктивних економічних явищ у зв'язку з анексією територій та військовою агресією Російської федерації на Сході України. Так, у 2014—2015 роках на тлі розгортання військової та економічної агресії, зниження світових цін на ключові експортні позиції та втрати значної частини зовнішнього ринку, стагнації підприємств реального сектора економіки, фінансово-банківської кризи обсяги капітальних інвестицій скоротилися у перерахунку на долари США скоротилися на 41% та 32% відповідно. У національній валюті, обсяги капітальних інвестицій у 2014 році скоротилися на 12%, проте у 2015 році вже зросли майже на 24%, що можна пояснити насамперед девальвацією національної валюти, а не реальним збільшенням обсягів інвестиційних вкладень.

За досліджуваний період 2010—2018 роки для більшості регіонів України характерним є послідовне зростання величини капітальних інвестицій. Виключення становлять Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Чернівецька області, для яких спостерігався незначний спад величини капітальних інвестицій за 2010—2014 роки.

Позитивним, є поступове нарощення інвестицій в економіку України починаючи з 2016 року, що відмічається як у національній валюті, так і в перерахунку на долари. США. Обсяги капітальних інвестицій у 2016 та 2017 роках зросли на 12,4 та 19,9% відповідно, що є позитивним сигналом щодо макроекономічної стабілізації та поступового виходу з кризи. Проте, на нашу думку, зважаючи на стан реального сектору економіки наявних темпів недостатньо для досягнення цілей сталого розвитку України в умовах сучасних викликів. Крім того, не зважаючи на приріст валових інвестицій, їх частка у структурі ВВП залишається критично низькою (15%), а структура є незадовільною для вирішення першочергових завдань з позиції забезпечення конкурентоспроможності та технологічного переозброєння реального сектору та забезпечення економічної й продовольчої безпеки.

Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій у 2017 році, як і у попередні періоди, залишаються власні кошти підприємств, за рахунок яких освоєно 69,1 % капіталовкладень. Частка банківського кредитування у загальних обсягах капіталовкладень у 2017 році становила 6,60 відсотка і зросла порівняно з попереднім періодом на 1,5%. Позитивним є зростання частки фінансування інвестиційних вкладень з місцевих бюджетів, яка у 2017 році становила 9,3% і зросла порівняно з 2010 роком на 6,1%, що є свідченням позитивних зрушень у процесах реалізації реформи фінансової децентралізації. Водночас, питома вага державного фінансування капітальних інвестицій залишається критично низькою і складає усього 3,3%. Хоча, як показує досвід розвинених країн, в умовах дестабілізації та економічної рецесії саме державні інвестиції у розвиток пріоритетних галузей, транспорт, інфраструктуру та інноваційну діяльність виступають одним з головних стабілізуючих макроекономічних інструментів.

Слід зазначити, що до 2015 року, у законодавстві України було відсутнє чітке визначення державних інвестицій, що створювало певну правову колізію щодо чіткого визначення джерел, форм такого інвестування та оцінки їх ефективності. Урядом та Верховною Радою України, зроблено ряд позитивних кроків та реформ, що, на нашу думку, у майбутньому можуть позитивно вплинути на формування і реалізацію державної інвестиційної політики. Зокрема у 2015 р. було прийнято зміни до Бюджетного кодексу у сфері державних інвестиційних проектів. Згідно з якими уточнено саме

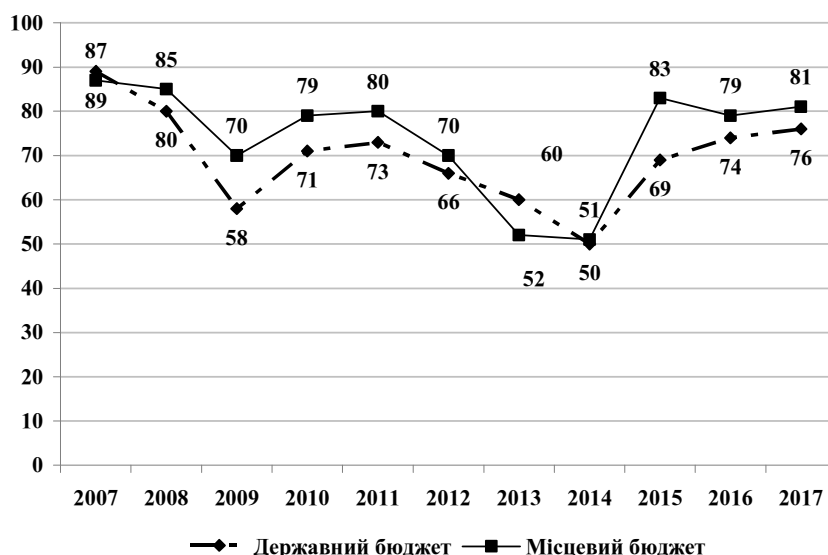

Рис. 2. Виконання видатків бюджетів на капітальне інвестування

Джерело: авторами розраховано за даними річної звітності Державної казначейської служби [6].

поняття "державного інвестиційного проекту".

Отже, державні інвестиції спрямовуються насамперед у об'єкти державної власності та, на відміну від приватних інвестицій, не мають за мету отримання прибутку. Водночас здійснюючи інвестування держава опосередковано стимулює інвестиційні процеси у суміжних сферах — будівництві, послугах, виробництві, наукових дослідженнях тощо. Тому державні інвестиційні проекти можна вважати одним з важливих інструментів активізації інвестиційної діяльності та зростання економіки.

Погоджуємося з Федорчак О.В, що "тема державних інвестицій ніколи не втрачала своєї актуальності через жахливий стан вітчизняної інфраструктури. А на сьогодні до традиційних інфраструктурних проблем ще додалася потреба потенційного відновлення Сходу України. Проте в управлінні державними інвестиціями в Україні існує низка проблем. Є багато прикладів державних інвестиційних проектів, які жодним чином не допомагають економічному зростанню, а навіть навпаки — стають символом корупції та неефективності дій уряду" [4, с. 46].

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [5] станом на 01.01.2018 року зареєстровано 64 державні інвестиційні проекти на загальну суму 80986 млн грн у пріоритетних сферах соціального розвитку, а саме:

- охорона здоров'я — 15 проектів загальною вартістю 10316 млн грн;
- соціально-культурна сфера 7 проектів, вартістю 6632 млн грн;

— спортивна сфера 2 проекти на суму 1764 млн грн;

— сфера освіти 5 проектів (876 млн грн);

— охорона навколишнього середовища — 10 проектів (7943 млн грн);

— транспортна інфраструктура 13 (52406 млн грн);

— функціонування органів влади та надання ними послуг — 8 проектів (1001 млн грн);

— сфера агропромислового комплексу 1 проект вартістю 50 млн грн.

За період 2015—2018 років, завершено та введено в експлуатацію 5 державних інвестиційних проектів. У зв'язку зі зростанням додаткової вартості окремих проектів, що пов'язано насамперед з інфляційними процесами, строки реалізації близько 40% проектів розширено, частину проектів заморожено. Реалізація державних інвестиційних проектів гальмується насамперед нестачею фінансових ресурсів у повному обсязі на реалізацію проектів у відповідності до прийнятого бюджету та значним зростанням собівартості кошторису окремих проектів.

Окрім того, аналізуючи перелік інвестиційних проектів, на які протягом останніх трьох років виділяються бюджетні ресурси обсягом понад 1,5 млрд грн щорічно, можна робити висновки, що ці проекти є важливими з точки зору соціального значення (до прикладу будівництво сучасного лікувально-діагностичного комплексу Національної дитячої спеціалізованої лікарні "Охматдит" та деякі інші проекти), проте їх реалізація не сприятиме економічному розвитку та не приводить до мультиплікатив-

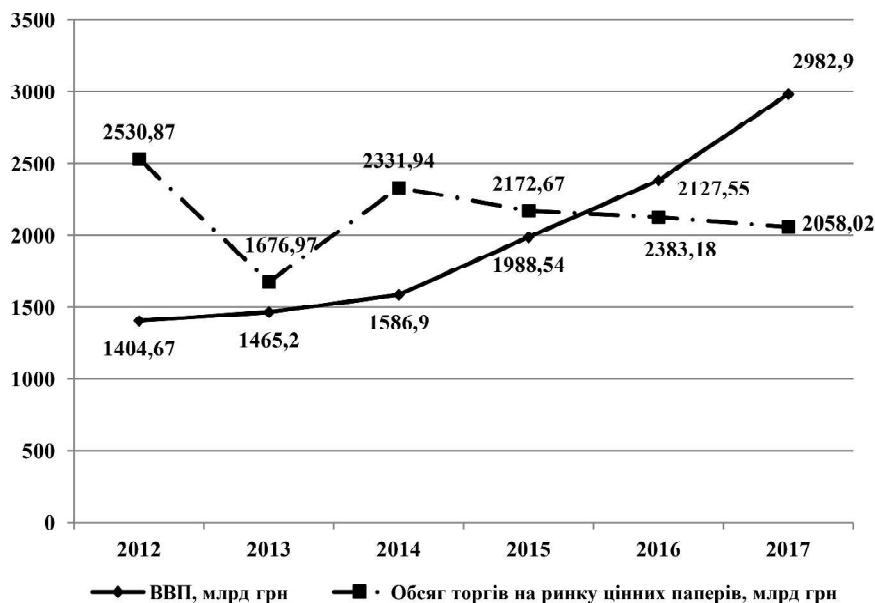

Рис. 3. Тенденції обсягів торгів на ринку цінних паперів та ВВП

Джерело: Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [8].

ного ефекту інвестицій. Світовий досвід свідчить, що в умовах економічної рецесії та бюджетного дефіциту, що характерні для сучасного стану вітчизняної економіки, пріоритетними сферами державного інвестування є насамперед високоефективні та рентабельні інвестиційні проекти, реалізація яких має на меті покращити інвестиційний клімат, сприяти збільшенню робочих місць та нарощенню виробничого й інноваційного потенціалу.

Значною проблемою в управлінні державними інвестиційними проектами як на державному, так і на регіональному рівні є виконання планових показників щодо капітальних видатків бюджету. У деяких випадках освоєні кошти не призводять до планової реалізації проектів у їх фізичному вираженні. Мають місце також випадки, що кошти виділяються, проте не освоюються через ускладнені процедури погодження і затвердження проектно-кошторисної документації. Доцільно зазначити, що ефективність виконання бюджету щодо капітальних видатків є одним із критеріїв оцінки ефективності державного управління, що використовується міжнародними організаціями, зокрема МВФ, Міжнародним банком реконструкції і розвитку. ОЄСР. З метою оцінки ефективності управління державними інвестиціями на рівні держави та регіонів, розраховано співвідношення планового та фактичного виконання капітальних видатків з державного, регіонального та зведеного бюджетів. Результати розрахунків наведено на рисунку 2.

З графіку видно, що найвищий рівень використання капітальних видатків із державного та регіональних бюджетів спостерігався у 2007 та 2008 роках. У 2009 році, у зв'язку з фінансовою кризою, частина інвестиційних проектів державного та регіонального значення не була реалізована внаслідок значної девальвації національної валюти, що призвело до збільшення фактичної вартості проектів та, відповідно, їх недофінансування. Найнижчий рівень виконання капітальних видатків спостерігався у 2014 році (освоєно 50%) капітальних вкладень, проте починаючи з 2015 року спостерігається тенденція до покращення фінансової дисципліни у сфері державного інвестування. Покращенню ситуації значною мірою сприяло поступове впровадження реформи децентралізації та формування фонду регіонального розвитку. Водночас частка капітальних інвестицій у структурі видатків державного бюджету знизилася з 6,2% у 2007 році до 1,73% у 2017 році, що негативно впливає на створення передумов для економічного зростання.

Потужним джерелом формування інвестиційного потенціалу економіки у розвинених країнах є фінансовий ринок. "Ринок цінних паперів як джерело інвестицій для підприємств реального сектора економіки країни допомагає усунути посередника у вигляді комерційного банку та отримати доступ до більш суттєвих та дешевих об'ємів фінансування, бо розміщення цінних паперів найчастіше проводиться серед широкого кола потенційних інвесторів" [7, с. 67].

Аналізуючи розвиток фондового ринку в Україні, слід відмітити його високу волатильність та рівень розвитку, що не відповідає реальним потребам щодо залучення зовнішніх і внутрішніх інвестицій. Одним з важливих індикаторів розвитку фондового ринку є відношення частки капіталізації лістингових компаній до ВВП. Динаміка такого співвідношення в Україні показує тенденції до поступового скорочення обсягів біржових торгів порівняно із зростанням ВВП, що свідчить про серйозне зниження фінансової активності корпоративного сектору, скорочення обсягів фінансових ресурсів, що спрямовуються в інвестиції та падіння реальної вартості цінних паперів вітчизняних підприємств (рис. 3.).

Неефективною є також структура фінансових інструментів, що торгуються на фондовій біржі України. Зокрема починаючи з 2013 року найбільша питома вага цінних паперів належить державі. У 2017 році частка державних облігацій у торгах фондової біржі складала 89,2%, а частка цінних паперів підприємств реального сектору — усього 3,9%, що на 16% нижче аналогічного показника 2012 року, та на 3% нижче, ніж у 2016 році. Такі показники є свідченням скорочення корпоративного сегменту економіки та переходу його частини в тіньовий сектор.

Водночас суттєве скорочення обсягів залучення інвестицій через фондову біржу у 2015—2017 роках та продовження даних тенденцій у 2018 році створює суттєві перешкоди для розвитку інвестиційного потенціалу фінансового ринку, що прямо суперечить тенденціям, які спостерігаються у більшості розвинених країн.

На сьогодні існує багато не вирішених проблем, що гальмують розвиток корпоративних відносин та обмежують потенційні можливості ринку цінних паперів у якості потужного інструменту формування інвестиційного потенціалу. До таких чинників насамперед відносять: правову неврегульованість та відсутність дієвих механізмів правового захисту власності та корпоративних прав, слабку вмотивованість внутрішніх інвесторів, зокрема населення, щодо активної участі у процесах приватизації, недостатньо прозору діяльність емітентів цінних паперів, низьку ліквідність активів в умовах дестабілізації економіки.

Вагомим чинником дестабілізації є також валютна нестабільність. Зокрема, на думку Тарасюка Д.С., "валютне регулювання є істотною умовою, яка визначає привабливість ринку як для іноземних, так і для внутрішніх інвесторів. Спричинена неефективними діями держави не-

стабільність валютного курсу викликає недовіру до національної валюти, що проявляється в небажанні резидентів заощаджувати та інвестувати кошти в національній грошовій одиниці у зв'язку з її можливим знеціненням. Високі валютні ризики призводять до зменшення зацікавлення вітчизняних інвесторів в акціях та корпоративних облігаціях, емітованих в національній валюті, а додаткові валютні обмеження, які часто вводяться з метою стабілізації національної грошової одиниці, відлякують діючих інвесторів" [10, с. 94].

Загалом провівши аналіз інвестиційного забезпечення національної економіки в умовах кризових явищ, можна відзначити основні тенденції, що у певній мірі якісно характеризують розвиток інвестиційних процесів в Україні:

- падіння обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України на фоні стабільного зовнішнього інвестування з України;

- незначна роль держави у забезпеченні інвестування пріоритетних сфер господарства, розвитку науки і техніки та інфраструктури;

- недостатній розвиток та поступове зниження впливу інструментів фондового ринку для залучення інвестицій в економіку;

- низький рівень інноваційної спрямованості капітальних інвестицій, що в умовах сучасних тенденцій повинен стати пріоритетним напрямом інвестиційної діяльності;

- нарощення обсягів інвестицій у розвиток аграрної сфери та оборони на фоні незначного пожвавлення інвестиційної діяльності у промисловій сфері та інфраструктурі;

- значне недофінансування окремих галузей та регіонів;

- нехтування інвестиціями у розвиток людського капіталу, науки та техніки.

У разі збереження вказаних тенденцій, країна стрімко перетворюється на слабоіндустріалізовану, аграрну державу, що значно знижує її конкурентні можливості на міжнародному ринку та сприятиме подальшому поглибленню кризових явищ й зростанню залежності від зовнішніх кредитних коштів. Вирішення вказаних проблем потребує комплексного стратегічного підходу, що враховує наявні можливості розвитку власного інвестиційного потенціалу, що базується насамперед на ефективному формуванні й використанні людського капіталу, розвитку науки і технологій та їх впровадженні у всі сфери економічної діяльності.

Не викликає сумнівів той факт, що в умовах дестабілізації, формування та ефективне використання інвестиційного потенціалу економіки вимагає комплексного, системного та

збалансованого на всіх рівнях стратегічного підходу, що враховує національні особливості та стан господарства, визначення вектору інвестиційного розвитку спрямованого на формування сталої моделі інноваційного зростання та проведення відповідних структурних реформ. Важливою умовою формування й розвитку інвестиційного потенціалу є також забезпечення економічної, геополітичної та правової стабільності, що мають визначальне значення для інвестиційного клімату.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Визначено, що в умовах макроекономічної нестабільності та кризових явищ саме інвестиції, за умови реалізації адекватної інвестиційної політики, виступають ключовим інструментом приведення економічної системи до рівноважного стану та створюють підвалини для подальшого зростання. Водночас на основі проведеного ретроспективного аналізу інвестиційного забезпечення розвитку національної економіки встановлено, що обсяги інвестиційного забезпечення скорочувалися саме в піки макроекономічної нестабільності. Зокрема у період фінансової кризи 2009—2010 років, обсяги капітальних інвестицій скоротилися на 30% у національній та на 50% в іноземній валюті порівняно з до кризовим періодом, а у 2014—2015 роках на тлі розгортання військової та економічної агресії, зниження світових цін на ключові експортні позиції та втрати значної частини зовнішнього ринку, стагнації підприємств реального сектора економіки, фінансово-банківської кризи, відбулося зменшення обсягів капітальних інвестицій на 41% та 32% відповідно.

Інвестування економічного розвитку виступає водночас і причиною і наслідком макроекономічної стабілізації. Управління інвестиційним потенціалом на різних стадіях економічного циклу вимагає диференційованого підходу, використання арсеналу стратегічних, тактичних заходів та розроблення відповідних механізмів формування інвестиційного потенціалу і його розподілу у відповідності до пріоритетів на різних стадіях економічного циклу.

Підкреслено, що в умовах дестабілізації та економічної рецесії саме державні інвестиції у розвиток пріоритетних галузей, транспорт, інфраструктуру та інноваційну діяльність виступають одним з головних стабілізуючих макроекономічних інструментів. Проведено аналіз

державного інвестування в Україні, визначено його ефективність в сучасних умовах. Встановлено недостатню ефективність відбору та реалізації державних інвестиційних проектів та їх не достатню відповідність потребам економіки й суспільства на сучасному етапі розвитку. Зокрема реалізація більшості проектів має виражене соціальне та культурне призначення, проте не сприяє мультиплікативному ефекту державного інвестування та не здійснює стабілізуючого впливу на економічні процеси.

Проведений аналіз фінансових джерел формування інвестиційних ресурсів, серед яких провідними є фондова біржа та банківська система дозволив зробити висновок, що наразі використання цих джерел здійснюється на мінімальному по відношенню до реальних потреб економіки рівні. Розвиток фінансового ринку гальмується насамперед нестабільним курсом національної валюти, правовою неврегульованістю та відсутністю дієвих механізмів правового захисту власності та корпоративних прав, слабкою вмотивованістю внутрішніх інвесторів, зокрема населення щодо активної участі у процесах приватизації. Високі ставки рефінансування також не сприяють залученню кредитних ресурсів для здійснення інвестиційної діяльності.

Література:

1. Дяченко С.А., Костіна І.С. Удосконалення державних механізмів формування сприятливого інвестиційного клімату в контексті реалізації угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Вісник НАДУ при Президентові України. (Серія "Державне управління"). 2016. № 4. С. 56—63.
2. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 18.10.2019)
3. Офіційний середньорічний курс гривні щодо іноземних валют. URL: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls (дата звернення 16.11.2019).
4. Федорчак О.В. Проблеми державного інвестування в Україні. Вісник НАДУ при Президентові України. 2017. № 4. С. 45—55.
5. Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=40253ac5-2a8c-447d-857d-1a34739d-765a&tag=MonitoringStanuVikonanniaTa-RealizatsiiDerzhavnikhInvestitsiiniKhProektiv> (дата звернення 16.11.2019).
6. Державної казначейської служби. URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish> (дата звернення 16.11.2019).

7. Завезіон М. Фондовий ринок і формування інвестиційного капіталу. Вісник КНТЕУ. 2014. №4. С. 63—72.

8. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку URL: <http://old.nssmc.gov.ua> (дата звернення 16.11.2019).

9. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (дата звернення 16.11.2019).

10. Тарасенко Д.С. Чинники розвитку ринку корпоративних цінних паперів в Україні. Науковий вісник НАТУ України. 2014. Вип. 24.9. С. 289—296.

11. Іртищева І.О., Крамаренко І.С. Інвестиційна привабливість економіки: міжрегіональні асиметрії. Регіональна економіка. 2014. №2 (72). С. 84—95.

12. Крамаренко І.С., Войт Д.С., Кравець Л.О. Ефективність використання інвестиційного потенціалу національної економіки у контексті впливу на економічне зростання. Вісник ХНАУ. 2019. № 1. С. 403—413.

13. Крамаренко І.С., Сенкевич О.Ф., Клецов Є.С., Прокопенко Н.О., Кльоц Ю.Ю. Особливості формування інвестиційного потенціалу: регіональний та національний аспект. Вісник ХНАУ. 2019. № 3. С. 343—357.

14. Іртищева І.О., Алєйнік Д.С. Залучення іноземних інвестицій: національний та галузевий аспект. Агросвіт. 2012. № 9. С. 43—46.

References:

1. Dyachenko, S.A. and Kostina, I.S. (2016). "Improvement of the state mechanisms of formation of favorable investment climate in the context of implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU", NADU Bulletin under the President of Ukraine (Public Administration Series), vol.4, pp.56-63.

2. State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 March 2020).

3. National Bank of Ukraine (2020), "Official average annual exchange rate of hryvnia against foreign currencies", available at: https://bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls accessed (Accessed 20 March 2020).

4. Fedorchak, O.V. (2017), "Problems of state investment in Ukraine", NADU Bulletin under the President of Ukraine, vol. 4, pp.45-55.

5. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=40253ac5-2a8c-447d-857d-1a34739d-765a&tag=MonitoringStanuVikonanniaTa-RealizatsiiDerzhavnikhInvestitsiynikhProektiv> (Accessed 20 March 2020).

6. State Treasury Service (2020), available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/en/publish> (accessed 20 March 2020).

7. Zavezion, M. (2014), "Stock market and formation of investment capital", KNTEU Bulletin, vol.4, pp. 63—72.

8. National Securities and Stock Market Commission, available at: <http://old.nssmc.gov.ua> (Accessed 20 March 2020).

9. Ministry of Finance of Ukraine (2020), available at: <https://mof.gov.ua/en>; (Accessed 20 March 2020).

10. Tarasenko, D.S. (2014), "Factors of development of the corporate securities market in Ukraine", Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine, vol. 24.9, pp. 289—296.

11. Irtysheva, I.O. and Kramarenko, I.S. (2014), "Investment attractiveness of the economy: inter-regional asymmetries", Regional economy, vol. 2 (72), pp. 84—95.

12. Kramarenko I.S. Voit D.S. and Kravets L.O. (2019), "Efficiency of using the investment potential of the national economy in the context of impact on economic growth", KhNAU Bulletin, vol.1, pp. 403—413.

13. Kramarenko I.S. Senkevich O.F. Kletsov E.S. Prokopenko N.O. and Klots Yu.Yu. (2019), "Features of investment potential formation: regional and national aspect", KhNAU Bulletin, vol. 3, pp. 343—357.

14. Irtysheva, I.O. and Aleinik, D.S. (2012), "Attracting foreign investment: national and sectoral aspects", Agro-world, vol. 9, pp. 43—46. *Стаття надійшла до редакції 26.03.2020 р.*

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
УДОСКОНАЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 629.331

І. А. Малюта,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0002-2851-0067

Н. О. Небаба,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
регіональних студій та туризму, Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0003-1264-106X

А. Е. Колісник,

магістр, Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0002-4930-1678

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.111

СВІТОВИЙ АВТОМОБІЛЬНИЙ РИНОК: СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

I. Maluta,

PhD in Economics, Associate professor, Department of International Economic
Relations, Regional Studies and Tourism, University of Customs and Finance

N. Nebaba,

PhD in Economics, Associate Professor of Department of International Economic
Relations, Regional Studies and Tourism, University of Customs and Finance

A. Kolisnyk,

master's degree, University of Customs and Finance

WORLD AUTOMOBILE MARKET: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT TRENDS

Проведено аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку світового автомобільного ринку. Досліджено виробництво й продажі легкових автомобілів у розрізі регіонів світу та доведено, що регіон Азії та Океанії є драйвером зростання світового ринку легкових автомобілів. Визначено, що лідируючі позиції з експорту легкових автомобілів багато років займають одні й ті ж країни, що свідчить про істотні труднощі, з якими стикаються інші автовиробники і уряди у просуванні продукції національного автопрому на світовий ринок. Розглядаючи топ-країн експортерів автомобілів встановлено, що Німеччина є світовим лідером як з виробництва, так і з продажів та значно випереджає США, Японію та інші країни. На Німеччину припадає понад 1/5 від усього світового експорту автомобілів. Встановлено, що 90% від усього річного обсягу продажів автомобілів розподілили між собою 12 найкрупніших автовиробників світу. Лідером з продажу автомобілів є німецький концерн Volkswagen AG.

The article is devoted to the analysis of the current state and tendencies of development of the global automotive market. According to the dynamics of world sales, it is seen that the crisis of 2007—2008 had a negative impact on the industrial production of cars. But in 2010, countries overcame the crisis and exceeded pre-crisis sales figures. The production and sales of passenger cars by region of the world has been researched. The Asia and Oceania region is the driver of growth of the global passenger car market. In the past decade, the region has shown a 95% growth rate and actually secured a worldwide increase in car sales. Regarding production, the Asia and Oceania region was the world leader in passenger car production in 2008 (45%), in 2009 its share exceeded 50% and by 2018 it increased to 55%. Thus, passenger car production grows where their consumption increases.

It has been determined that the leading position in the export of cars for many years is occupied by the same countries. This demonstrates the significant difficulties faced by other automakers and governments in promoting their products to the automotive market. Analysis and development of automobile industry and international markets for automotive products has showed that the present countries leaders in car production, there are countries whose economies are developing rapidly. These are China, Brazil, Japan and India, as well as developed countries — the United States, South Korea, Germany, the United Kingdom, Spain, France. Considering the top car exporting countries, it is established that Germany is the world leader in both production and sales, and far ahead of the US, Japan and other countries. Germany accounts for more than 1/5 of all world exports. It is found that 90% of the total annual sales of 91 million vehicles are

distributed among the 12 largest automakers in the world. The leader in car sales is the German concern Volkswagen AG, which accounts for 12.6% of global sales. However it is important to note that, unlike other concerns, VW includes Scania and Man full-size trucks in its statistics. Thanks to this, VAG is in the first place. Without trucks, it would be ahead of Toyota with the most famous brands Toyota and Lexus.

Ключові слова: світовий автомобільний ринок, виробництво, рейтинг країни, автоконцерни, конкуренція.

Key words: global automotive market, production, region, country rating, auto groups, competition.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Світовий ринок автомобілів є одним із найбільш розвинених серед товарних ринків. У сегменті легкових автомобілів світовий ринок відрізняється жорсткою конкуренцією між країнами-виробниками. Більше половини всіх проданих автомобілів частка п'яти найбільших альянсів, чемпіоном серед яких є німецький концерн VAG. Провідні світові автоконцерни з року в рік здійснюють пошук нових ринків збуту своєї продукції та досліджують поведінку споживачів. Отже, дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку світового автомобільного ринку є актуальним питанням на сьогодні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню стану світового автомобільного ринку присвячені праці таких вчених: А.Г. Ковалевський [1], Н.Ю. Коровайченко [1], О.О. Шапунова [2], О.І. Краузе [3], С.В. Радинський [3] та ін. Однак недостатньо уваги приділено вивченню сучасних тенденцій світового автомобільного ринку, його особливостей та змістовних характеристик.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка стану та сучасних тенденцій розвитку світового ринку автомобілів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Світовий автомобільний ринок охоплює практично всі країни. Поточний стан ринку

нових автомобілів є одним з найбільш об'єктивних індикаторів рівня розвитку економіки окремих держав і світової економічної системи в цілому. Значну частку цього ринку займають легкові автомобілі (в останні 10 років частка їхніх продажів становить 70—76% від загального числа проданих автомобілів в натуральному вираженні). Розглянемо тенденції та закономірності розвитку світового ринку нових легкових автомобілів. Аналіз проведемо у розрізі п'яти регіонів: Азія і Океанія, Європейський регіон, країни NAFTA, країни Південної і Центральної Америки, Африканський континент. Практично всі дослідники відзначають посилення конкуренції на світовому і національних ринках нових легкових автомобілів. Крім того, зазвичай підкреслюється значна залежність автомобільного ринку від соціально-економічної ситуації в країні і відзначаються можливості уряду в частині заходів підтримки галузі та обмеження споживчого попиту, робляться припущення щодо сценаріїв розвитку ринку автомобілів. Так, криза 2007—2008 рр. негативно позначилася на промисловому виробництві в усьому світі, і ринок легкових автомобілів не став винятком [1—3; 5]. З табл. 1 видно, що світовий ринок легкових автомобілів у 2010 р. подолав кризу 2007—2008 рр. перевищивши докризові показники продажів в натуральному вираженні.

З таблиці 1 видно, що у післякризові роки зростання продажів легкових автомобілей продовжилось (обсяги продажів у 2018 р. виявилися на 39% вище продажів 2008 р.). Слід

підкреслити, що динаміка по регіонах неоднорідна і коливається від падіння на 5% до приросту в 95%, а фактичне світове зростання продажів забезпечив лише один регіон — Азія та Океанія. Зміна питомих часток регіонів у світових продажах (рис. 1) ще наочніше відображає тенденції, що відбулися. Так, за даними [4], Азія та Океанія

Таблиця 1. Динаміка світових продажів легкових автомобілів у регіонах у 2008—2018 рр., млн шт.

Регіон	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 до 2008, %
Європа	21,9	18,6	18,8	19,7	18,7	18,3	18,6	19,0	20,1	20,8	20,7	-5
NAFTA	16,2	12,9	14,2	15,6	17,5	18,8	19,9	21,2	21,5	21,1	21,1	30
Південна та Центральна Америка	4,7	4,6	5,5	6,0	6,1	6,3	5,6	4,5	4,1	4,3	4,6	-1
Азія і Океанія	24,3	28,3	35,2	35,4	38,2	40,6	42,6	43,4	46,9	48,3	47,4	95
Африка	1,3	1,2	1,3	1,4	1,6	1,7	1,7	1,5	1,3	1,1	1,2	-2
Світ в цілому	68,3	65,6	75,0	78,2	82,1	85,6	88,3	89,7	93,9	95,7	95,1	39

Джерело: [4; 5].

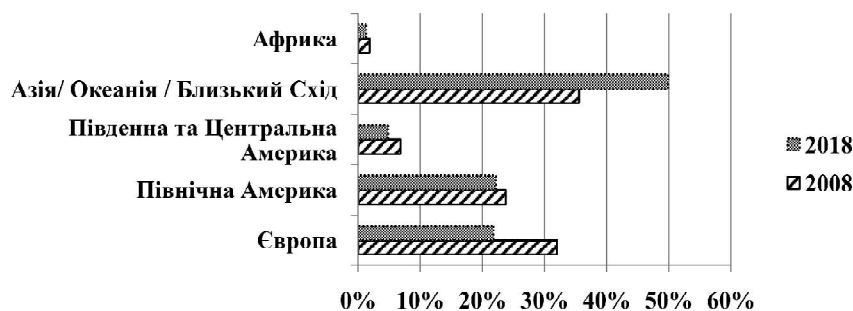

Рис. 1. Зміна питомих часток регіонів у світових продажах легкових автомобілів у 2008 і 2018 рр., %

Джерело: [4; 5].

Таблиця 2. Динаміка світового виробництва легкових автомобілів за регіонами у 2008–2018 рр., млн шт.

Регіон	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 до 2008, %
Європа	21,8	17,1	19,8	21,0	19,9	19,8	20,4	21,1	21,7	22,2	21,3	-2
NAFTA	12,9	8,8	12,2	13,5	15,8	16,5	17,4	17,9	18,2	17,5	17,4	35
Південна та Центральна Америка	3,9	3,8	4,2	4,3	4,3	4,6	3,8	3,0	2,7	3,2	3,4	-15
Азія і Океанія	31,5	31,8	40,9	40,6	43,7	45,8	47,4	47,8	51,8	53,5	52,4	66
Африка	0,6	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,8	0,9	0,9	1,1	92
Світ в цілому	70,7	61,8	77,6	79,9	84,2	87,3	89,7	90,8	95,3	97,3	95,7	35

Джерело: [4; 5].

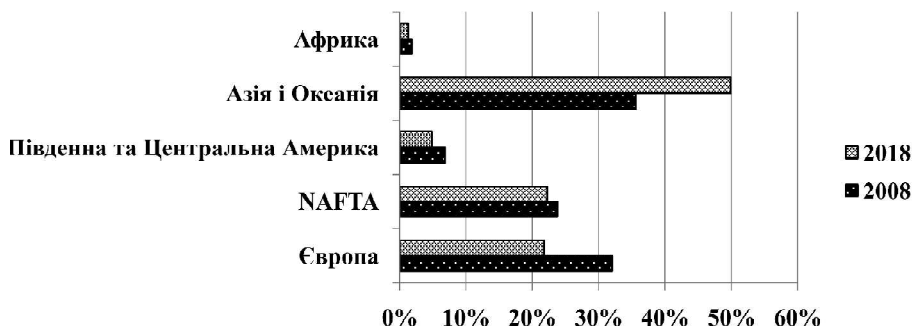

Рис. 2. Зміна питомої ваги регіонів у світовому виробництві легкових автомобілів у 2008 та 2018 рр.

Джерело: [4; 5].

плавню збільшили свою частку в світових продажах з 36% з 2008 році до 50% в 2018 р., і цей регіон став лідером за кількістю куплених легкових автомобілів [1–4].

Відповідно до рисунку 1 у 2018 році частка Європи скоротилася з 32 до 22%. Частка Північної Америки істотно коливалася і в підсумку скоротилася з 24 до 22%. Частка країн Південної та Центральної Америки практично не змінилася і склала 5% в 2018 р. (незважаючи на підйом у 2011 р. до 8%). Частка країн Африки у загальносвітовому масштабі була вкрай незначною в 2008 р. і залишається такою ж у 2018 р. (менше 2% від світових продажів легкових автомобілів). Дані про світове виробництво легкових автомобілів (табл. 2) повністю узгоджуються з даними про їх продаж: за 10 років світові

обсяги виробництва легкових автомобілів зросли на 35%. Регіональні тенденції сильно різняться між собою (від падіння на 15% до зростання на 92%) [1–5].

Насамперед необхідно відзначити зростання частки Азії і Океанії (рис. 2). Цей регіон є останні 10 років світовим лідером з виробництва легкових автомобілів (виробництво легкових автомобілів зростає там, де росте їх споживання). За той же період частка Європи, Південної та Центральної Америки у світовому виробництві скоротилася. Африканський континент за 10 років показав зростання виробництва легкових автомобілів на 92%, але його частка в світовому виробництві все ще вкрай незначна (1,2% у 2018 р). Проаналізувавши статистичні дані за 2018 рік, слід відмітити, що 90% від усього річного обсягу продажів автомобілів розподілилися між собою всього 12 компаній. У таблиці 3 наведено Топ-10 найкрупніших автобробників світу [1–5].

Отже, більше половини всіх проданих автомобілів — це частка п'яти найбільших альянсів, які знаходяться в топі (табл. 3).

З таблиці 3 видно, що світовий чемпіон з продажу автомобілів — німецький концерн Volkswagen AG. Але важливо зазначити, що VAG включає, на відміну від інших концернів, повнорозмірні вантажівки Scania і MAN. Саме завдяки цьому VAG і знаходиться на першому місці. Без вантажівок його б випередила Toyota. Друге місце посідає Toyota, яка в 2005 році викупила частину акцій Fuji Heavy Industries та стала акціонером Subaru (16,48%). Mitsubishi Motors Corporation (MMC) у жовтні 2016 року оголосила про те, що Nissan Motor Co., Ltd. завершив угоду з купівлі 34% акцій компанії та став найбільшим її акціонером. У 2017 році альянс навіть став лідером з продажів першого півріччя, але в 2018 році займає бронзову сходинку (12% ринку). Чет-

верту сходинку займає General Motors (GM) — це провідний американський виробник автомобілів з часткою ринку більше 10%. П'ятірку замикає Hyundai-Kia, історія якої почалася у 1998 році, коли Hyundai Motors поглинула найстарішу корейську компанію Kia [1—6].

Досліджуючи експорт легкових автомобілів на основі даних [5], було складено ТОП-10 країн їх експортерів (табл. 4).

З таблиці 4 видно, що Німеччина явно підноситься над усіма автовиробниками. На німців припадає понад 150 млрд дол. США автомобільного експорту, що становить майже 1/5 від усього світового експорту. Японія (99,12 млрд дол. США) є другим автоекспортером у світі, а США (51,42 млрд дол. США) — третім. На рисунку 3 відображено динаміку експорту легкових автомобілів у світі загалом і у ТОП-10 країн-експортерів. Очевидно, що десятка лідируючих країн поставляє на світовий ринок більшу частину легкових автомобілів, хоча їх частка в світовому експорті незначно знижується майже щороку [1—5].

У 2009 р. за результатами впливу фінансово-економічної кризи світовий експорт легкових автомобілів знизився як у всьому світі, так і в ТОП-10 країн-експортерів. У 2011 р. вже відбулось перевищення докризових показників. Протягом 2010—2014 рр.

обсяги експорту зростали, а у 2015 р. знову відбулося незначне зниження. У 2016—2017 рр. зростання експорту відновилось, в результаті чого у 2018 р. обсяги світового експорту легкових автомобілів досягли свого історичного максимуму — 775,9 млрд дол. Щодо імпорту автомобілів, слід зазначити наступне. Першу десятку країн-імпортерів автомобілів у 2018 році зайняли: США, Німеччи-

Таблиця 3. ТОП-10 автоконцернів світу у 2018 році

Місце	Авто-концерн	Країна	Марки	Кількість проданих автомобілів в (млн шт.)	Частка у світових продажах, %
1	VAG	Німеччина	Audi, Bentley, Bugatti, Lamborghini, MAN, Porsche, SEAT, Scania, Skoda, Volkswagen	10,83	12,6
2	Toyota	Японія	Daihatsu, Hino, Lexus, Scion (закрита у 2016 р.)	10,52	12,2
3	Renault–Nissan–Mitsubishi	Франція/Японія	Dacia, Datsun, Infiniti, Lada, Nissan, Mitsubishi, Renault, Samsung Motors	10,36	12
4	General Motors	США	Buick, Cadillac, Chevrolet, GMC	8,79	10,2
5	Hyundai–Kia	Південна Корея	Hyundai, Kia, Genesis	7,51	8,7
6	Ford Motor	США	Ford, Lincoln	5,73	6,7
7	Honda Motor	Японія	Honda, Acura	5,27	6,1
8	FCA	Італія/США	Alfa Romeo, Chrysler, Dodge, Jeep, Maserati, Ferrari, Lancia, RAM	4,84	5,6
9	Groupe PSA	Франція	Peugeot, Citroen, DS, Opel	4,13	4,8
10	Suzuki	Японія	Suzuki	3,21	3,7

Джерело: [6].

Таблиця 4. ТОП-10 країн експортерів легкових автомобілів

Місце	Країна	2018 (млрд дол. США)	Частка у світовому експорті, %
1	Німеччина	154,73	19,94
2	Японія	99,12	12,77
3	Сполучені Штати Америки	51,42	6,63
4	Мексика	49,41	6,37
5	Великобританія	42,00	5,41
6	Канада	41,01	5,29
7	Південна Корея	38,25	4,93
8	Іспанія	35,87	4,62
9	Бельгія	34,12	4,40
10	Франція	25,25	3,26

Джерело: [5].

млрд дол. США

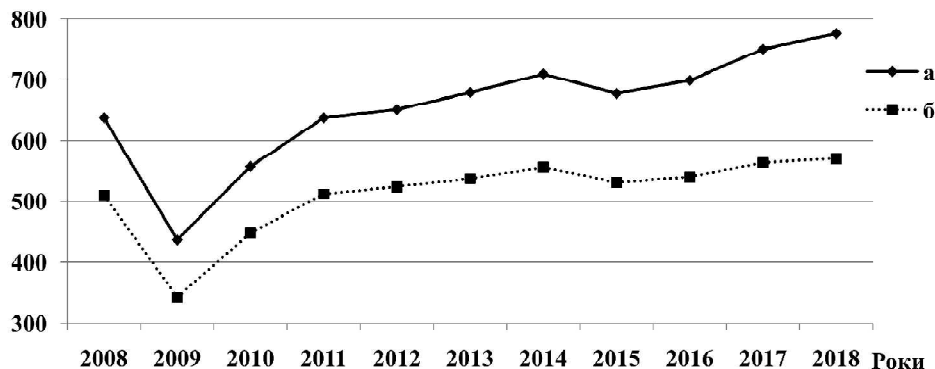

Рис. 3. Динаміка експорту легкових автомобілів у всьому світі (а) і в ТОП-10 країн-експортерів (б) у 2008—2018 рр.

Джерело: [5].

на, Китай, Великобританія, Бельгія, Франція, Італія, Канада, Іспанія та Австралія. Досліджуючи динаміку імпорту легкових автомобілів у світі загалом і у ТОП-10 країн-імпортерів, слід відмітити ситуацію аналогічну експорту: десятка лідируючих країн закуповує більшу частину легкових автомобілів на світовому ринку. Починаючи із 2012 року їх частка в світовому імпорті незначно збільшується майже щороку. Імпорт легкових автомобілів виявився набагато менш сконцентрований. Незмінним залишається перше місце США серед імпортерів легкових автомобілів: за 10 років їх частка в глобальному імпорті зросла. Всі інші країни йдуть з великим відривом від США [1–5].

Отже, натеper країнами лідерами з виробництва автомобілів є країни, економіка яких стрімко розвивається.

ВИСНОВКИ

Досліджуючи структуру світового автомобільного ринку у регіонах за останнє десятиріччя, можна відмітити таке. Азія і Океанія (особливо Китай) були драйверами зростання світового ринку легкових автомобілів у 2008—2018 роках і, швидше за все, залишаться такими в найближчому майбутньому. Автомобільний ринок Європи, хоча він і поступився лідируючих позицій, залишається одним із найбільших автомобільних ринків світу, а автомобільна промисловість — однією з найбільших галузей виробництва в цьому регіоні. На ринках країн Північної Америки провідні позиції займає США, які вже давно є основним споживачем експортної продукції автомобільних заводів Канади і Мексики. У країнах Південної Америки політична нестабільність обмежує можливості для економічного зростання, а водночас — і для збільшення споживчого попиту на легкові автомобілі. Африканський регіон практично не бере участь у світовій торгівлі легковими автомобілями, і в найближчі роки ситуація не зміниться.

Отже, лідируючі позиції з експорту легкових автомобілів на світовий ринок вже багато років займають одні й ті ж країни, що говорить про істотні труднощі, з якими стикаються інші автовиробники і уряди під час просування продукції національного автопрому на світовий ринок. Фактично ринок вже поділено, і для нарощування своєї частки в глобальному експорті необхідно роками робити величезні зусилля. Водночас важливо не тільки мати розвинену національну автомобільну промисловість, але й входити в торгові союзи з розвиненими країнами.

Література:

1. Ковалевський Л.Г., Коровайченко Н.Ю. Світовий автомобільний ринок: сучасний стан, особливості та перспективи розвитку. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. Вип. 5. С. 60—66.

2. Шапурова О.О. Економічні аспекти корпорацій автомобільної індустрії: виробництво, збут, фінансова стійкість. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 11. С. 174—180.

3. Краузе О.І., Радинський С.В. Перспективи розвитку автопрому. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2016. Вип. 13. С. 292—297.

4. Офіційний сайт Міжнародної організації підприємств автомобільної промисловості (International Organization of Motor Vehicle Manufactures — IOMVM). URL: <http://oica.net/>

5. Trade Map. Trade statistics for international business development. URL: <https://www.trademap.org>

6. Автомобильный портал Дром.ру. 12 крупнейших автомобильных концернов мира: продажи, бренды, рейтинги. URL: <https://www.drom.ru/info/misc/70859.html>

References:

1. Kovalevs'kyj, L.H and Korovajchenko, N.Yu. (2015), "Global automotive market: current status, special aspects and development prospects", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol.5, pp. 60-66.

2. Shapurova, O. O. (2017), "Economical aspects of corporations of automotive industry: production, marketing, financial stability", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol.11, pp. 174-180.

3. Krauze, O.I. and Radyns'kyj, S.V (2016), "The prospects of the automobile industry", *Mykolaivs'kyj natsional'nyj universytet imeni V.O. Sukhomlyns'koho*, vol. 13, pp. 292—297.

4. International Organization of Motor Vehicle Manufactures - IOMVM (2020), available at: <http://oica.net/> (Accessed 31 January 2020).

5. Trade Map (2020), "Trade statistics for international business development", available at: <https://www.trademap.org> (Accessed 31 January 2020).

6. Automobile portal Drom.ru (2019), "12 largest automobile concerns in the world: sales, brands, ratings", available at: <https://www.drom.ru/info/misc/70859.html> (Accessed 31 January 2020).

Стаття надійшла до редакції 23.03.2020 р.

УДК 330.341

K. Shatnenko,
PhD in Economics, senior lecturer, Odesa National Economic University
ORCID ID: 0000-0003-0139-7989
I. Vyazmikhina,
lecturer, Odesa National Economic University
ORCID ID: 0000-0001-8090-7072
D. Maslov,
lecturer, Odesa National Economic University
ORCID ID: 0000-0002-1721-8319

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.116

SUBSTANTIAL RELATIONSHIP OF INDUSTRIAL AND FINANCE CAPITAL IN UKRAINE: PECULIARITIES

К. О. Шатненко,
к. е. н., старший викладач, Одеський національний економічний університет
І. А. Вязмікіна,
викладач, Одеський національний економічний університет
Д. С. Маслов,
викладач, Одеський національний економічний університет

СУБСТАНЦІЙНЕ ВІДНОШЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО І ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ

The paper deals with the problem of investment support for the development of industrial capital. It is shown that industrial capital operates on the basis of physically and morally obsolete fixed assets. Since industrial capital in Ukraine does not exist separately, but as an integral part of financial capital, it is the particularities of the functioning of financial capital that determines the statics and dynamics of industrial capital.

The paper explores the logic of financial capital development as an objective process. Financial capital, being a step in the development of capital in general, contains universal and particular features itself. Financial capital arises on the basis of the concentration of production in general, capitalist monopolies and joint-stock capital. Formally, all these features of financial capital are also present in Ukrainian financial capital, in reality — there is only a generic characteristic — concentration of production and capitalist monopoly. As for the joint-stock form of capital, it remains undeveloped; relations in the management and transfer of property in large Ukrainian monopolies remain at the level preceding the industrial revolution. New companies also do not use shares as a tool for concentration and centralization of capital. The stock market as an essential feature of joint-stock capital functioning is obscure and inaccessible to investors, which also indicates its underdevelopment and formal nature. On the other hand, there is a phenomenon of over-accumulation of loaned capital in the world, which is potentially a source for investment in Ukrainian industrial capital. The population within the country has also accumulated significant financial resources outside the banking system, which can be attracted for the development of industrial capital. The authors of the paper argue that the joint-stock capital can serve as a tool for turning these savings into investments. The development of not a formal, but real stock ownership, the development of the stock market in the direction of its greater transparency and accessibility for all investors can serve as a solution to the eternal problem of insufficient investment in Ukrainian industrial capital.

У статті розглядається проблема інвестиційного забезпечення розвитку промислового капіталу. Показано, що промисловий капітал в Україні функціонує на основі фізично і морально застарілих основних засобів. Оскільки промисловий капітал в Україні існує не відокремлено, а як складова частина фінансового капіталу, саме специфіка функціонування фінансового капіталу визначає статичну і динаміку промислового капіталу.

У статті досліджується логіка розвитку фінансового капіталу як об'єктивного процесу. Фінансовий капітал, будучи щаблем у розвитку капіталу взагалі, сам містить у собі загальні та особливі риси. Фінансовий капітал виникає на основі концентрації виробництва взагалі, капіталістичних монополій і акціонерного капіталу. Формально, ці всі риси фінансового капіталу присутні і в українському фінансовому капіталі, реально — для українського капіталу характерною є тільки родова ознака — концентрація виробництва і капіталістична монополія. Що стосується акціонерної форми капіталу, то вона залишається нерозвинутою, відносини з управління і передачі власності в великих українських монополіях залишаються на рівні, що передувало промислому перевороту. Нові підприємства так само не використовують акції як інструмент для концентрації і централізації власного капіталу. Фондовий ринок як суттєва риса функціонування акціонерного капіталу є непрозорим і малодоступним для інвесторів, що теж свідчить про його нерозвиненість і формальний характер. З іншого боку, в світі є явище перенагромадження позичкового капіталу, який потенційно є джерелом для інвестицій і в український промисловий капітал. У населення всередині країни також накопичено значні грошові ресурси поза банківською системою, які можуть бути залучені для потреб розвитку промислового капіталу. Автори статті стверджують, що інструментом перетворення таких заощаджень в інвес-

тиції може служити акціонерна форма капіталу. Розвиток не формальної, а реальної акціонерної форми власності, розвиток фондового ринку в бік його більшої прозорості і доступності для всіх інвесторів може послужити рішенням для одвічної проблеми недостатності інвестицій в український промисловий капітал.

Key words: industrial capital, finance capital, financial oligarchy, overaccumulation of capital, new industrialization, savings, investments.

Ключові слова: промисловий капітал, фінансовий капітал, фінансова олігархія, перенагромадження капіталу, нова індустріалізація, заощадження, інвестиції.

GENERAL PROBLEM STATEMENT

The economic development of Ukraine was determined by highly monopolized industrial capital with dominant primary industry in the industrial structure, inefficient institutions, lack of incentives for innovative development. The reproduction of such industrial capital reinforces the economic backwardness that manifests itself in the low standard of living. Ukrainian scholars discuss the need for new industrialization, which could contribute to solving mentioned problems, at the same time the question about the sources of investments for industrialization at a new technological level remains unsolved.

RECENT PUBLICATIONS REVIEW

The challenges of modern economic development were uncovered by F. Tregenna [1], C. Perez [2], Yu. Kindzerskyi [3]. Industrial basis is presented as fundamental for economic development. At the same time the problems of Ukrainian industrial development make it clear that the reproduction of Ukrainian industrial capital means the reproduction of economic backwardness. That is why many scientists prove the idea of necessity of new industrialization [4]. The improvement of Ukrainian industrial capital can't be done without significant investments. There are many publications about different sources of investments for developing countries [5, 6]. Although Ukraine can be considered as a developing country, the problem is in the lack of clear understanding of specific economic conditions of the economy of Ukraine.

The term "finance capital" as a special form of capital arising at the turn of the 19th and 20th centuries was proposed by R. Hilferding [7] and subsequently received refinement and development in the works of Soviet economists. The term "Financial capital" from the point of view of political economy it is reflected in the categories of money (loaned) and fictitious capital. The representatives of the mainstream economics interpret category of financial capital, while understanding of finance capital in its classical meaning is not the subject of their scientific interest due to differences in the goals and method of research. The concept of financial capital as a

synonym for financial resources is usually used by researchers in the field of finance, enterprise finance, financial management, accounting, etc. in the works of L. Alekseyenko, A.M. Bilochenko, Yu.N. Vorobyev, V.G. Belolipetskiy, N.V. Drozd, V. Korneyeva, G.I. Khotinskaya, L.I. Chernikova and others. In a sense closer to the initial meaning of the category, finance capital is studied in the works of Ukrainian and Russian scientists: I. Levina, V.P. Leshchuk, A.V. Buzgalin, A.A. Zaletny, A.I. Kolganov, E.O. Mirgorodskaya, and in the works of foreign heterodox economists: J. Dumenil and D. Levy, D. Kotz, K. Lapavitsas, J. B. Foster, T. Norfield, D. Harvey, R. Pinto, B. Hawkey, F. Chaisnais et al.

A.V. Buzgalin and A.I. Kolganov saw in the overaccumulation of virtual financial capital a factor of exacerbation of economic crises [8, p. 412, 472]. They defined overaccumulation as an inability to apply capital with a profit. G. Arrighi considers capital overaccumulation as a factor of increasing competition, it leads to "the invasion of capitalist organizations in the activities of each other... losses of one organization are a condition for profit of another" [9, p. 296]. D. Harvey views the crisis of the 1970s as a crisis of capital overaccumulation [10, p. 23]. A.M. Markaryan considers financial capital overaccumulation as the main fundamental cause of the 2007 crisis [11, p. 157].

PREVIOUSLY UNRESOLVED PART OF GENERAL PROBLEM

The mechanism of industrialization is connected with the prerequisites that encourage the renovation of industrial capital: a decrease in the rate of return on investment, the emergence of radical innovations that can increase productivity, and a sufficient amount of investment to implement them. Thus, a specific question about the sources of investments becomes vital.

Scientists often indicate the sources of possible investments, but the capabilities for attracting them in Ukraine are limited, because of specifics in the formation of the finance capital and the finance oligarchy. Their economic interests enter in conflict with the interests of national industrial capital development. On the other side there are evidences of overaccumulation of loaned capital

Table 1. The level of fixed assets depreciation by type of economic activity in 2000–2018, %

Types of economic activity	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Agriculture, hunting, forestry	40,8	32,6	34,6	35,8	38,8	38,9	37,3	35,7	35,4
Primary industry	47,8	56,3	54,1	57,1	65,3	57,9	54,6	47,2	43,1
Processing industry	66,8	56,8	57,2	50,1	56,9	75,8	76,4	64,6	64,3
Construction	50,1	58,8	55,1	51,9	54,4	53,6	36,0	45,7	44,5
Transport and communications	94,4	95,6	96,0	96,7	97,9	51,7	50,6	47,6	62,9

Source: [12].

in the world scale which could be attracted to the Ukrainian economy.

OBJECTIVE

The authors aim to study the peculiarity of Ukrainian finance capital and financial oligarchy in its relation to industrial capital and, on this basis, to propose a tool for attracting investment into the country's economy.

MAIN RESEARCH MATERIAL OUTLINE

There are numerous studies proving that the objective mechanism for the national industrial capital renovation doesn't exist. This fact is reflected in the low levels of labor productivity. Regarding the nature of new technologies diffusion, it occurs from the center (developed countries) to the periphery (underdeveloped countries). Therefore, we can assume that the technological structure of Ukrainian industrial capital should be characterized by technologies of the latest or almost latest generations. Nevertheless, low productivity compared to other countries indicates a high level of technological backwardness. For example, revising the level of fixed assets depreciation by type of economic activity (Table 1), we can see a rather high level of depreciation of fixed assets in different industries including primary and processing industries, transport and communications.

To analyze the technological development of industrial capital it is necessary to determine the indicators of fixed assets use efficiency. For the better understanding of the latest tendencies, the period from 2010 to 2018 was chosen (Table 2). The return on assets shows a decline in the productivity of fixed assets in different industries.

Thus, it can be argued that the level of depreciation and the fixed assets use efficiency

confirm the need for a fixed capital renovation. Further capital reproduction based on obsolete and physically deteriorated fixed assets condemns the economy to slow growth and, given the global tendency to accelerate the implementation of innovations, to a constantly widening gap with the developed countries.

The low rates of renovation of fixed assets can also be explained by the existing structure of the economy, which does not require high rates of innovations' introduction, since it is characterized by a technological mode of production based on a low level of technological development. That is why the problem of structural change towards the increased share of high-productivity industries appears. The purpose of this change is to provide the structure of industries which is characterized by the dynamic technological development. It will make it reasonable to implement innovations. This is highly important for sustainable development.

At first, it is important to make technological renovation of industrial capital. Weak development of Ukrainian machinery can't provide domestic industry with needed equipment. Moreover, it should be the highly productive equipment. Since it is impossible to find all the needed technologies on the national market, this problem can be solved by attracting them from the abroad.

Therefore, there is a problem to provide the method of such attraction. The analysis of developing countries' experience has shown that we can distinguish the following methods: to purchase new technologies from export proceeds, as well as to attract TNC capital, which will use advanced technologies through its branches. The possibilities of using these methods can be analyzed on the basis of the balance of payments of Ukraine (Table 3). Foreign exchange earnings from current transfers, exports of goods and services can be used to acquire new technologies from abroad. For the formation of these resources the value of current

Table 2. Return on assets by different types of economic activity in 2010–2018

Types of economic activity	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Agriculture, hunting, forestry	1,67	2,15	1,90	1,97	2,22	2,66	2,42	1,53	1,51
Primary industry	0,84	0,76	0,66	0,50	0,43	0,49	0,62	0,85	1,03
Processing industry	1,12	1,47	1,41	1,47	1,29	0,73	0,81	1,52	1,61
Electricity, gas and water production and distribution	0,37	0,46	0,20	0,17	0,20	0,10	0,30	0,38	0,22
Construction	2,10	2,44	2,36	2,02	2,53	3,04	3,30	2,92	3,08
Transport and communication activities	0,04	0,04	0,04	0,03	0,02	0,21	0,22	0,35	0,29

Source: calculated based on [12].

Table 3. Balance of Payments of Ukraine in 2010–2018

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Current account, million U.S. dollars	-3016	-10233	-14335	-16518	-4596	1616	-1340	-2442	-4367
Net lending (+)/ Net borrowing (-), million U.S. dollars	-2828	-10132	-14295	-16578	-4196	2072	-1248	-2446	-4330
Foreign direct investments (net), million U.S. dollars	-5759	-7015	-7195	-4079	-299	-3012	-3268	-2593	-2360

Source: [13].

account should be positive. As we can see, since 2010 it was positive only in 2015, so there is a shortage of foreign exchange earnings.

Moreover, the capital account is characterized by the constant presence of net borrowing, which indicates that the country is a debtor, and therefore needs funds to service external obligations. As for foreign direct investment, the negative balance of this account indicates that there is an outflow of capital. Thus, there is no reason to claim that we have enough financial resources in the country for the import of innovative technologies.

The problem of financing the renovation of industrial capital has always been at the center of scientific discussions. So, for developed countries, the mechanism of such renovation is explained by the Keynesian theory. The main idea of it is in transferring savings to investments. There are a lot of recommendations to Ukrainian economic policy which assume that this mechanism works in Ukrainian economy. However, such mechanism in countries with weak development of capitalist relations is either absent or incapable to make any significant impact. First of all, there is the lack of an adequate amount of savings due to the low income level of the majority of the population, and there is the tendency to conspicuous consumption of high-income people. Moreover, the determining factor is the low quality of the institutions necessary for the functioning of the mechanism itself. For example, the volume of deposits by households is an important potential source for investment (Table 4). For the period 2010–2018 there has been an increase in deposits. However, it should be borne in

mind that such dynamics may be due to an attempt to protect savings from depreciation due to the high level of inflation. The average level of total bank deposits in relation to GDP for the world is around 50%, while for Ukraine it is only 28% [14].

An indicator that reflects the actual possibility of using the savings of the households for investments to renovate fixed assets is the long-term deposits. So, for the period 2010–2018 there is a negative tendency of deposits over 2 years. Thus, an increase in deposits and a simultaneous reduction in the share of long-term deposits indicate an increase in distrust to the Ukrainian financial system. The amount of savings in the economy remains low, and interest rates are too high to use it as a potential source of investments. At the same time, there are studies that claim significant accumulations of cash from the population outside bank system [15, p. 12; 16].

This situation can be explained by the specifics of the formation of industrial capital in Ukraine. As a result of the privatization in the 1990s, a financial oligarchy was formed in the Ukrainian economy, but not in its classical form. Since the productive form of Ukrainian industrial capital was highly developed and represented by the large monopolies, the new private owners of the former state enterprises turned not just into capitalists, but into monopolists. These monopolies were not created naturally from competition. They were formed artificially. It was the artificial process of the formation of such monopolies that determined their specifics, as well as the specifics of Ukrainian finance capital — the joint-stock capital was not typical for it. The joint-stock capital as a tool for capital formation and merger was never needed in the Soviet economy.

Finance capital: universal and particular

The classical finance capital as a special form of capital appears at the turn of the 19th–20th

Table 4. Deposits by households held within deposit-taking corporations in 2010–2018

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Total, millions of hryvnias	275093	310390	369264	441951	418135	410895	444676	495313	530250
including deposits over 2 years, millions of hryvnias	17025	21206	27062	14580	14577	15801	5382	6227	6757
The share of deposits over 2 years, %	6,19	6,83	7,33	3,30	3,49	3,85	1,21	1,26	1,27

Source: [13].

centuries, marking the transformation of the "perfect competition" era into "monopoly capitalism". The dialectics of universal and particular in the era of monopoly capitalism is studied in detail in the monograph by Kasenov [17], where the author proposes to consider the concentration of production in general as the starting point to study monopoly capitalism. Indeed, "concentration of production in general" is that initial "grain" from which the general — capitalist monopolies — subsequently develops. Of course, monopoly becomes "universal" at a certain stage of the capitalism development, as the richest universal category reflecting its essence, embodying all relatively independent particular features of this era. In relation to the categories of "value" — a universal characteristic of commodity production in general, and "surplus value", which is general to the capitalist mode of production and the era of free competition, "monopoly" appears as the specific.

The concentration of production and capital at the extreme stage of development of free competition, first manifests itself as a single, in individual industries, as the "barely noticeable embryos" of the new system: 60—70s of the XIX century — the highest, ultimate level of development of free competition. Monopolies are only barely visible embryos. After the crisis of 1873, cartels spread more and more to all sectors, but they still were an exception, they still were a transient phenomenon. At the beginning of the XX century — "cartels become one of the foundations of the whole economic life" — the capitalism of free competition turns into monopoly capitalism [18, p. 20].

The monopoly, having become universal, irreversibly changes the face of the capitalist system: the law of surplus value in the era of free competition manifests itself more or less evenly through the law of the average rate of profit, however, in the era of the domination of monopolies, the capital flow among industries becomes difficult and this law manifests itself unevenly in the form of the law of monopolistic profit. Thus, it is no longer the law of average profit that regulates the proportions of the distribution of resources between industries, but the law of monopolistic profit.

In this sense monopoly, at first as a single, separate in its historical development through a particular, becomes a general, universal law that determines the further dynamics of capitalism development. Monopoly exists along with free competition increasingly exacerbating the contradictions inherent in commodity production in general and capitalist commodity production in particular. Known long before monopoly capita-

lism as a single, separate phenomenon, the joint-stock form of capital by the end of the XIX century becomes ubiquitous, on the one hand — as the result of the capitalist credit relations development (the source of it is an idle money accumulated as a result of the concentration of production and capital), and on the other hand, the joint-stock form itself becomes a powerful catalyst for the processes of concentration and centralization of capital and concentration of production.

Only when the capitalist monopoly becomes the dominant force, the joint-stock form of capital becomes the main form of organization of large capitalist enterprises, bringing changes to the property relations.

An important point here is the dual nature of a share, which on the one hand is the "title" of ownership of the means of production, and on the other, the claim to a certain part of the annual income in the form of a dividend, the last, as shown by Hilferding, ultimately is reduced to the interest with the development of the capital market [7, p. 109]. However, to execute one's right of ownership for the means of production, it is necessary to concentrate a significant part of shares in one hand (previously half of all shares were required, but over time, a much smaller part of them became sufficient to provide control over the entire real capital of the joint-stock company).

Through the development of credit relations, the boundary of growth in the scale of production, not limited by the size of individual capital, is removed. The advantages of joint-stock companies over individual capitals and their logical victory are sufficiently disclosed by Hilferding [7, p. 147].

All subsequent features of the monopoly stage of capitalism grow out of the original "grain" — the concentration of production in general. The concentration of production in general in objective reality is represented by particular forms of monopolistic associations in industry, which gives rise to the need to spread the tendency towards monopolization in banking. Based on the concentration of production, banking monopolies are formed after industrial ones. The universal, having completely mastered one economic feature of monopoly capitalism — the formation and domination of monopolies in production — "captures" a new, special form of development of monopoly capitalism relations. The development of banks from intermediaries into omnipotent monopolists that centralize capital and money income of a significant part of society is the result of banking concentration.

Joint-stock ownership also extends to banks, that, among other things, provides an opportunity

to significantly reduce the equity share. Today, for example, the excess of bank assets over equity by 20 times became normal thing [19, p. 319].

In the course of its development, the distinguished features of monopoly capitalism — the concentration and formation of monopolies in industry and the concentration and formation of monopolies in banking, which comprise separate, independent aspects of the universal — pursuit of an interest to obtain monopolistic profits, merge into new form of capital — finance capital. Due to the discovered dual nature of a share, the merger of the capitals of banking and industrial monopolies becomes much easier and takes on a relatively stable form — the form of financial or financial-industrial groups (FIGs).

Large corporations' shares dispersal creates the basis for the effective concentration of control by the financial oligarchy over large masses of social capital in both production and circulation. Without a developed relationship of credit and fictitious capital, the mechanism of power of the financial oligarchy could not be realized. Indeed, after all, "merging" of capital means the concentration of controlling blocks of shares of both large industrial monopolies and large banks in the hands of financial magnates.

Back in the 80s of the last century, researchers noted that an increasing part of the fictitious capital that belonged to the corporations having operates in the real sector of economy was concentrated in the financial institutions through the purchase of shares on the stock market.

In Ukraine the mechanism of finance capital domination has its peculiarities. The power of financial oligarchy is not connected to stock market capitalization of their enterprises as soon as, in fact, free purchase and sale of shares is not developed. The oligarchs exercise their power by resorting to informal relations — corruption and lobbying. The lack of real competition in the purchase and sale of shares of large monopolies puts restrictions on the formation of competing owners who would exercise control over the activities and economic efficiency of Ukrainian corporations. Since monopoly capital exists in the form of finance capital, and the latter needs developed elements of the financial system to mobilize, accumulate and circulate, the monopolization and "financialization" of capitalism are two sides of the same process of transforming capitalism of free competition into monopoly capitalism.

Since there was never free competitive capitalism in the Ukrainian Soviet Republic, but the level of productive forces development

corresponded to the stage of monopoly capitalism, after independence, market reforms should not have been aimed at renewing a free competition (which is possible only if the capital of monopolies is destroyed), but rather creating new forms of competition that were consistent with monopoly capitalism. One of the directions of such reforms may be the creation of a real stock market. This issue is ignored by the subjects of economic policy precisely because it is outside the interests of oligarchic groups. Transparent stock market could help to attract foreign investments and savings of residents kept out of bank system of Ukraine. The overaccumulated loaned capital in the world can serve as a source for foreign investments.

To explain loaned capital overaccumulation phenomenon the "excess" savings concept by J. Robinson can be used. "If the ratio of saving which the capitalists (taken together) choose to make exceeds the rate of accumulation dictated by technical progress, the excess savings can only be 'capitalized' if there is an outlet for investment outside the system" [20, p. 25]. Keynesian economic theory states that as income grows, savings grow relatively faster than income; this is a characteristic of the marginal propensity to save (MPS), which is calculated by dividing the change in savings by the change in income.

It follows that, as the economy grows, savings will grow at an accelerated pace, thus increasing the "excess" savings, which is reflected in the growth of loaned capital. Formation of "excess" savings leads to complication of sales of manufactured goods. "Outside the system" investment outlet, which J. Robinson refers to, does not necessarily mean outlet to another country. It may also occur outside the income structure that has been generated within the system, that is, through debt. Debt thus becomes a form of export of capital, but not outside the country, but outside the existing income structure.

Debt allows to increase the consumption of debtors by changing the structure of real consumption in the country. The excess of capital, value in monetary form, first arises from existing proportions of reproduction. Further, this redistribution changes the proportions of social reproduction and becomes a condition for reproduction in new proportions.

But since a loan is given on principals of term, repayment and interests payment, the loaned capital must be repaid back with interest, which further increases the "excess" savings, for which their owner could not find a productive use. Thus, it leads to a long-term accumulation of "excess" savings, which are not used in the real economy,

but nevertheless are looking for a profitable use. Such savings form and increase the excess amount of loaned capital that is reflected in the growth of bank deposits (fig. 1).

The overaccumulation of loaned capital is also reflected in the growth of stock market capitalization (fig. 2).

Overaccumulation of loaned capital indicates an excess of idle funds owned by those entities that doesn't find an application for these funds in form of "capital as a function" in sectors of the economy they came from. This is not surprising because, due to the development of production, scientific and technological progress, the structure of consumption is constantly changing, but the structure of mass production can't change at the same pace in the same proportion as the structure of consumption.

Credit as a form of value movement serves as an accelerator of the economy restructuring, but value movement in the form of credit is carried out on the principles of term, repayment and interest's payment, since these principles allow the owner of value to increase it. Credit principles force redistributed value to move back from the borrower to the lender, but the income that the borrower receives in the form of "profit of enterprise" allows him to repay the loan (if his affairs are successful) without reducing his capital by the entire amount of the loan.

Thus, the industry where the borrower operates, which need an additional capital, receives it, and on this side the structure of production will be changed. But what about the excess of value received by the lender? The excess value will not decrease, but, on the contrary, it will increase by the amount of an interest withheld from the borrower. Thus, a steady increase in the volume of loaned capital, which seeks the possibility of its application for self-growth is inevitable. With the development of social production, the tendency to increment of the accumulation of loaned capital should increase.

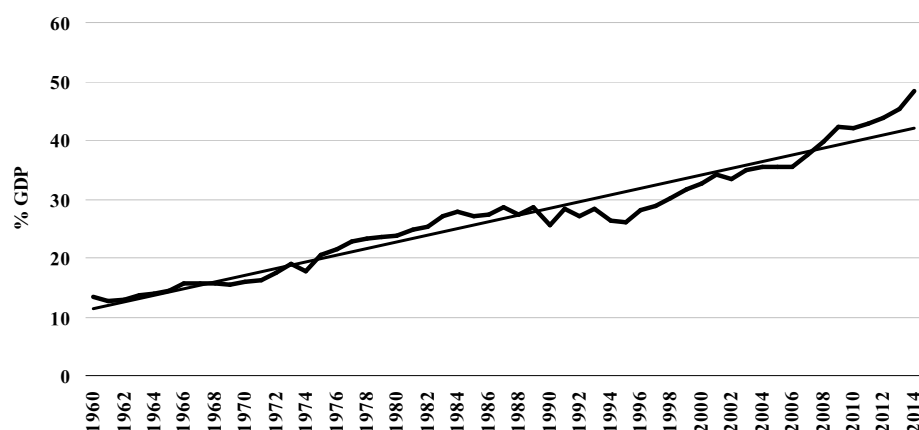

Fig. 1. Bank deposits to the world GDP ratio [14]

Today, the Ukrainian economy uses the overaccumulated loaned capital only for the government borrowing, that is, not for investment, but for consumption, and the possibility of using excess domestic and foreign savings for the development of industrial capital remains unfulfilled.

The current situation of the financial market development can be estimated by the structure of the stock market contracts with distribution by financial instruments (Table 5).

As we can see, the largest share of operations on the stock exchange belongs to the government bonds.

In 2018 the volume of issued shares reached its minimum for the past five years (UAH 22.28 billion). The main issuers of shares were banks that carried out emissions for the purpose of additional capitalization [21, p. 13]. These data shows that the Ukrainian stock exchange doesn't give significant support to Ukrainian industrial capital. Thus, the instruments for transformation of savings into investments that are effective in developed economies are not really as effective in Ukrainian economy.

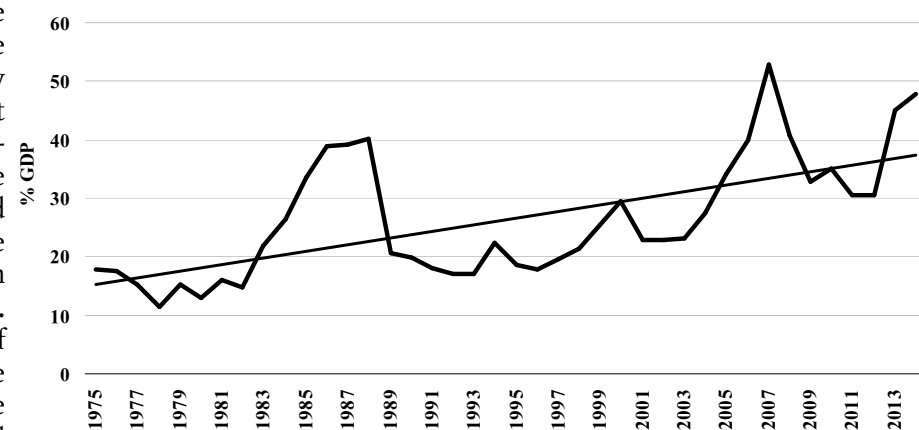

Fig. 2. Stock market capitalization to the world GDP (%) [14]

CONCLUSIONS AND PERSPECTIVES FOR FUTURE RESEARCH

The need for investment into the industrial capital of Ukraine is due to its substance. Without investments, capital cannot fulfill its main function — to grow, therefore, it ceases to be capital. Since the modern Ukrainian banking system cannot fulfill the function of ensuring the transformation of savings into investments, the source of investments in Ukrainian industrial capital may be the savings of non-residents, which are in excess due to the overaccumulation of loaned capital in the world, as well as the savings of Ukrainians kept outside the banking system. Joint-stock form of capital could serve as a tool for turning these savings into investments. Although Ukrainian finance capital has a common generic characteristic with finance capital in general — it is formed on the basis of concentration of production, its peculiarity is that the joint-stock form of capital actually played an insignificant role for the creation and merger of Ukrainian monopolies in the banking sector, industry and trade. Nevertheless, not formal, but real development of the stock ownership and stock market in the direction of its greater transparency and accessibility for all investors could serve as a solution to the eternal problem of insufficient investment in Ukrainian industrial capital, at the same time economic interests of financial oligarchy controlling industrial capital come into conflicts with the need for renovation of industrial capital in a new technological base.

Література:

1. Tregenna F. Deindustrialisation, structural change and sustainable economic growth. United Nations University: MERIT, 2015. 61 p.
2. Перез К. Технологические революции и финансовый капитал: Динамика пузырей и периодов процветания. Москва: Дело, 2011. 232 с.
3. Кіндзерський Ю. Деіндустріалізація та її детермінанти у світі. Економіка України. 2017. № 11. С. 48—72.
4. Зверяков М., Жданова А., Шараг О. Основний капітал у парадигмі нової індустріалізації. Одеса: Астропринт, 2019. 204 с.
5. Колупаєв Ю., Залубовська С., Мельничук І. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 8, С. 26—29.
6. Lautier M. Domestic investment and FDI in developing countries: the missing link. Journal of economic development. 2012. № 37 (3), P. 1—23.

Table 5. The structure of the stock market contracts in 2010—2018, %

Indicator	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Shares	40,15	33,65	8,87	9,69	4,15	2,03	0,92	2,45	0,47
Government bonds of Ukraine	46,36	42,10	67,80	74,63	88,07	87,40	89,24	92,10	94,20
Corporate bonds	5,11	9,10	9,99	10,25	5,30	4,73	3,90	2,97	3,94
Derivatives	2,84	10,12	9,39	3,89	1,55	2,04	0,97	2,44	1,02
Investment certificates	5,44	4,84	1,51	1,34	0,68	0,76	0,17	0,03	0,10
Others	0,11	0,20	2,42	0,20	0,09	0,01	0,02	0,00	0,28

Source: [21, p. 10].

7. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы развития капитализма. Москва: Издательство социально-экономической литературы, 1959. 492 с.

8. Бузгалин А., Колганов А. Пределы капитала: методология и онтология. Реактуализация классической философии и политической экономии. Москва: Культурная революция, 2009. 680 с.

9. Арриги Дж. Долгий двадцатый век; Деньги, власть и истоки нашего времени. Москва: Издательский дом "Территория будущего", 2006. 472 с.

10. Харви Д. Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение. Москва: Поколение, 2007. 288 с.

11. Маркарян А. Анализ природы современного долгого кризиса сквозь призму марксистской концепции экономических циклов. Научные труды Вольного экономического общества России. 2013. № 174. С. 151—159.

12. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

13. Сайт Національного Банку України. bank.gov.ua. URL: <https://bank.gov.ua/statistic>.

14. Site of the World Bank. Global Financial Development Database. www.worldbank.org. Retrieved from <http://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database>

15. Жолудь О. Піонірівська І. Доларизація та чорний ринок валюти в Україні: причини, обсяги, наслідки для економіки та політики. Київ: Центр економічної стратегії, 2016. 19 с.

16. Сайт "Ukraine Economic Outlook". <http://ua-outlook.com.ua>. URL: <http://ua-outlook.com.ua/ru/2019/12/13/2019-forecasts-reports>

17. Касенов Б. Диалектика всеобщего, особенного и единичного в экономических трудах К. Маркса и В.И. Ленина. Алма-Ата: Наука, 1971. 363 с.

18. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия капитализма. Москва: Издательство политической литературы, 1989. 125 с.

19. Norfield T. The City. London and Global Power of Finance. London: Verso, 2016. 288 p.

20. Robinson J. Introduction. The Accumulation of Capital by Rosa Luxemburg. London, 1951. pp. 13—28.

21. Сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2018 рік. www.nssmc.gov.ua. URL: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/zvit_2018.pdf

References:

1. Tregenna, F. (2015), Deindustrialisation, structural change and sustainable economic growth, MERIT Working Papers 032, United Nations University — Maastricht Economic and Social Research Institute on Innovation and Technology, Maastricht, Netherlands.

2. Perez, C. (2011), Tehnologicheskie revolyucii i finansovyj kapital: Dinamika puzyrej i periodov procvetaniya [Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages], Delo, Moscow, Russia.

3. Kindzerskyi, Yu. (2017), "Deindustrialization and its determinants in the world and in Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 48—72.

4. Zveryakov, M. Zhdanova, L. and Sharah, E. (2019), Osnovnyi kapital u paradyhmi novoi industrializatsii: vidtvoriuvalnyi aspekt [Fixed capital in the paradigm of the new industrialization: the reproduction aspect], Astroprint, Odesa, Ukraine.

5. Kolupayev, Yu. Zalyubovska, S. and Melnichuk, I. (2018), "The problems of attraction investment resources into the economy of Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp. 26—29.

6. Lautier, M. (2012), "Domestic investment and FDI in developing countries: the missing link", *Journal of economic development*, vol. 37, no. 3, pp. 1—23.

7. Hilferding, R. (1959), Finansovyj kapital. Issledovanie novejshej fazy razvitiya kapitalizma [Finance Capital. A Study of the Latest Phase of Capitalist Development], Izdatelstvo socialno-ekonomicheskoy literatury, Moscow, USSR.

8. Buzgalin, A. V. and Kolganov, A. I. (2009), Predely kapitala: metodologiya i ontologiya. Reaktualizaciya klassicheskoy filosofii i politicheskoy ekonomii [The limits of capital: methodology and ontology. The Reactualization of Classical Philosophy and Political Economy], Kulturnaya revolyuciya, Moscow, Russian Federation.

9. Arrigi, G. (2006), Dolgij dvadcatyj vek: Dengi, vlast i istoki nashego vremeni [The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Ori-

gins of Our Times], Izdatelskij dom "Territoriya budushego", Moscow, Russian Federation.

10. Harvey, D. (2007), Kratkaya istoriya neoliberalizma. Aktualnoe prochtenie [A Brief History of Neoliberalism], Pokolenie, Moscow, Russian Federation.

11. Markaryan, A. M. (2013), "Analysis of the nature of the modern debt crisis through the prism of the Marxist concept of economic cycles", *Nauchnye trudy Volnogo ekonomicheskogo obshchestva Rossii — Scientific works of the Free Economic Society of Russia*, vol. 174, pp. 151—159.

12. The official site of the State Statistics Service of Ukraine (2020), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10 March 2020).

13. The official site of the National Bank of Ukraine (2019), available at: <https://bank.gov.ua/statistic> (Accessed 26 December 2019).

14. The site of World Bank (2019), "Global Financial Development Database", available at: <http://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database> (Accessed 20 December 2019).

15. Zholud, O. and Piontkivska, I. (2016), Dolaryzatsiia ta chornyi rynek valiuty v Ukraini: prychny, obsiah, naslidky dlia ekonomiky ta polityky [Dollarisation and the currency black market in Ukraine: reasons, volumes, consequences for economy and policy], Centre for Economic Strategy, Kyiv, Ukraine.

16. The site of Ukraine Economic Outlook (2019), "Macroeconomic forecast of Ukraine Economic Outlook for 2020", available at: <http://ua-outlook.com.ua/ru/2019/12/13/2019-forecasts-reports/> (Accessed 20 December 2019).

17. Kasenov, B. (1971), Dialektika vseobshchego, osobennogo i edinichnogo v ekonomicheskikh trudakh K. Marksa i V. I. Lenina [The dialectics of the universal, particular and singular in the economic works of K. Marx and V. I. Lenin], Nauka, Alma-Ata, USSR.

18. Lenin, V. I. (1989), Imperializm, kak vysschaya stadiya kapitalizma [Imperialism, the Highest Stage of Capitalism], Izdatelstvo politicheskoy literatury, Moscow, USSR.

19. Norfield, T. (2016), The City. London and Global Power of Finance, Verso, London, UK.

20. Robinson, J. (1951), Introduction. The Accumulation of Capital by Rosa Luxemburg, London, UK.

21. The official site of National Securities and Stock Market Commission (2019), "The annual activity report of the National Securities and Stock Market Commission in 2018", available at: https://www.nssmc.gov.ua/wp-content/uploads/2019/08/zvit_2018.pdf (Accessed 20 December 2019).

Стаття надійшла до редакції 31.03.2020 р.

УДК 332.146.2:631.147

Ю. Б. Заставний,
аспірант, Луцький національний технічний університет
ORCID ID: 0000-0002-9033-8018

DOI: 10.32702/2306-6792.2020.7.125

ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ ВИРОБНИЦТВО ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ДОМОГОСПОДАРСТВ: ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

Y. Zastavnyy,
postgraduate student, Lutsk National Technical University

ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTION AS A PRIORITY DIRECTION OF DEVELOPMENT OF RURAL HOUSEHOLDS: FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS

У статті розкривається роль органічного сільськогосподарського виробництва у збереженні сільського укладу життя та диверсифікації сільської економіки, виходячи з глобальних трендів нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини та продукції продовольства. Обґрунтовано доцільність активізації органічного сільськогосподарського виробництва як пріоритетного напрямку розвитку сільських домогосподарств, виходячи з природно-ресурсних та матеріально-технічних передумов їх розвитку. Встановлено, що органічне сільськогосподарське виробництво дасть змогу сільським домогосподарствам закріпитися на аграрних ринках та підвищити ефективність використання природно-ресурсного, кадрового та виробничо-технічного потенціалу. Дослідження показали, що у 2009—2017 роках сільські домогосподарства не володіли достатніми площами господарських споруд та приміщень для зберігання кормів і врожаю та утримання сільськогосподарських тварин, що звужує можливості цієї категорії сільськогосподарських товаровиробників на порядок збільшити потужності органічного землеробства та органічного скотарства. Доведено, що саме через розвиток місцевих програм, здійснення сертифікації органічної продукції, створення спеціалізованих ринків органічної продукції, розвиток сільського та екологічного туризму на основі використання органічних технологій та органічної сільськогосподарської продукції, створення прийнятних умов для кредитування проектів розвитку органічного землеробства та органічного скотарства буде забезпечено необхідні інституціональні, фінансові та кредитно-фінансові передумови для збільшення на порядок потужностей у секторі органічного сільськогосподарського виробництва. Встановлено, що регуляторний вплив держави на сегмент органічного сільськогосподарського виробництва має поєднувати як інструменти підтримки безпосередніх виробників органічної сільськогосподарської продукції, так і інструменти стимулювання розбудови інфраструктури ринку цієї продукції, зокрема в частині створення сучасних логістично-складських центрів. Обґрунтовано, що перспективною інституціональною формою консолідації ресурсів сільських домогосподарств щодо нарощення потужностей органічного землеробства та органічного скотарства виступає кооперація через створення заготівельних та збутових кооперативів, яка дасть можливість усунути перманентний інвестиційний дефіцит малих форм аграрного бізнесу та збільшити виробництво органічної сільськогосподарської продукції і прискорити її просування до цільового сегмента споживачів.

The article reveals the role of organic agricultural production in preserving the rural way of life and diversifying the rural economy, based on global trends in increasing the production of agricultural raw materials and food products. The expediency of activation of organic agricultural production as a priority direction of development of rural households,

based on the natural and resource, material and technical prerequisites for their development, is proved. It is established that organic agricultural production will allow rural households to gain a foothold in agricultural markets and increase the efficiency of using natural resources, human resources, and production and technical potential. Research has shown that in 2009—2017, rural households did not have sufficient areas of farm buildings and premises for storing feed and crops and keeping farm animals, which narrows the opportunities for this category of agricultural producers to increase the capacity of organic farming and organic cattle breeding by an order of magnitude. It has been proved that through the development of local programs, implementation of certification of organic products, creation of specialized markets for organic products, development of rural and ecological tourism based on the use of organic technology and organic agricultural products, the creation of acceptable conditions for crediting of projects of development of organic farming and organic cattle will be provided with the necessary institutional, fiscal and financial preconditions for the increase of the order of capacities in the sector of organic agricultural production. It is established that the regulatory influence of the state on the segment of organic agricultural production should combine both tools to support direct producers of organic agricultural products, and tools to stimulate the development of the market infrastructure of these products, in particular in terms of creating modern logistics and warehouse centres. It is proved that a promising institutional form of consolidating the resources of rural households to increase the capacity of organic farming and organic cattle breeding is cooperation through the creation of procurement and marketing cooperatives. This will make it possible to eliminate the permanent investment deficit of small forms of agricultural business, increase the production of organic agricultural products, and accelerate its promotion to the target segment of consumers.

Ключові слова: органічне сільськогосподарське виробництво, сільські домогосподарства, аграрний бізнес, кооперація, аграрні ринки, регуляторний механізм.

Key words: organic agricultural production, rural households, agricultural business, cooperation, agricultural markets, regulatory mechanism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток сільських поселень в Україні на-пряму пов'язаний з ефективністю державної політики в частині підтримки окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників, передусім сільських домогосподарств. Саме в секторі сільських домогосподарств зайнята переважна більшість сільського населення, тому від розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу даної категорії сільськогосподарських товаровиробників повною мірою залежать перспективи збереження сільського укладу життя як такого. Сільськогосподарські підприємства, які входять у вертикально та горизонтально інтегровані підприємницькі агроформування, намагаються максимальною мірою замінити використання ручної праці автоматизованими технологіями, що відповідним чином впливає на динаміку сільської зайнятості. Високий рівень концентрації фінансових ресурсів та розгалужена система управління фінансовими та матеріальними потоками, яка має місце у агрохолдингових утвореннях, надає їм значні переваги над малими та середніми формами аграрного бізнесу, тому останні мають зайняти ті ніші на аграрному ринку, де вони зможуть отримувати кон-

курентні переваги над іншими категоріями сільськогосподарських товаровиробників. Однією з таких конкурентних переваг є розвиток органічного сільськогосподарського виробництва, що дасть можливість сільським домогосподарствам виробляти якісну сільськогосподарську продукцію і забезпечувати розширене відтворення ресурсних передумов життєдіяльності сільського населення. Порівняно високий рівень капіталомісткості органічного сільськогосподарського виробництва не є найбільш привабливим видом діяльності для крупнотоварних сільськогосподарських товаровиробників, які переважно зорієнтовані на виробництво експортоорієнтованої рослинницької продукції.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Органічне сільськогосподарське виробництво в останні роки стало маркером кардинального переформатування сільської економіки загалом. Саме розвиток даного сегмента сільськогосподарського виробництва розглядається як результативний інструмент усунення комплексу проблем соціально-економічного розвитку сільських територій та забезпечення екологічної стійкості біогеоценозів. Під органічним сільським господарством К. Пилипенко ро-

зуміє спосіб землеробства, при якому особлива увага приділяється природі з найменшим впливом хімічних речовин на землі, наприклад, добрив, які можуть забруднювати водні шляхи [4, с. 49]. Виходячи з того, що на значній площі облогових земель у різних регіонах України тривалий період не використовувалися мінеральні добрива та хімічні засоби захисту рослин, наша країна має значні перспективи в частині нарощення потужностей, які передбачають виробництво сільськогосподарської продукції на основі використання органічних технологій.

На переконання Є. Милованова, органічне агровиробництво — найперспективніша нині модель розвитку сільського господарства. Це не що інше, як прикладна охорона навколишнього середовища. Воно поєднує в собі найдавніші практичні знання традиційного сільського господарства зі сучасними науковими досягненнями. Воно загалом вважається корисним для розвитку сільських територій завдяки своїй ролі в альтернативних харчових ланцюгах, позитивному впливу на агроландшафти та як екологічно безпечний спосіб виробництва [2, с. 90]. Виходячи з наведеного трактування, напрошується висновок про те, що саме органічне сільськогосподарське виробництво найбільшою мірою здатне забезпечити поєднання традиційних для певної території способів освоєння агроресурсного потенціалу та новітніх методів виробництва сільськогосподарської продукції, що у підсумку забезпечуватиме розширене відтворення природно-ресурсного потенціалу територій, які є ареалом здійснення сільськогосподарського виробництва.

Н. Новак розглядає органічне виробництво важливим засобом диверсифікації сільської економіки, що має суттєвий конкурентний потенціал у вітчизняних умовах господарювання для забезпечення відродження сільських територій, життєздатності сільських громад, консолідації зусиль товаровиробників з метою зниження сертифікаційних, транспортно-логістичних, рекламно-інформаційних витрат, витрат на переробку [3, с. 33]. Варто погодитись з таким підходом, оскільки в умовах поглиблення децентралізації сільські територіальні громади мають використовувати всі наявні резерви підвищення рівня капіталізації базової ланки сільської економіки, якою виступає сільськогосподарське виробництво. Екстенсивні та інтенсивні фактори, які традиційно використовувалися для збільшення фізичного об'єму сільськогосподарської продукції,

в теперішніх умовах здійснюють надзвичайно деструктивний вплив на довкілля, що підриває асиміляційний потенціал розвитку сільських територій в цілому. Тому органічне сільськогосподарське виробництво і є найбільш оптимальною моделлю господарювання у сільській місцевості.

Збереження сільського укладу життя зумовило доцільність обґрунтування нових пріоритетів диверсифікації сільської економіки, виходячи з глобальних трендів нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської сировини та продукції продовольства. У ряді праць вітчизняних вчених обґрунтовується необхідність створення відповідних фінансово-економічних передумов для нарощення обсягів виробництва органічної сільськогосподарської продукції, що дасть можливість зміцнити сектор малого аграрного бізнесу та забезпечити підвищення рівня його капіталізації. Органічне сільськогосподарське виробництво розглядається також як дієвий засіб екологізації розвитку аграрної сфери в цілому та зміцнення стійкості агроландшафтів. На думку К.А. Пилипенко, у сучасних умовах господарювання виникає необхідність у забезпеченні виробництва екологічно безпечної продукції, яка б відповідала міжнародним вимогам, підтверджувалася відповідними сертифікатами. Оскільки виробництво органічної продукції є складовою частиною сталого розвитку аграрного сектора, його розвиток передбачає поєднання захисту довкілля, економічного зростання і соціального розвитку держави, що гарантуватиме населенню високу якість продукції як важливої складової продовольчої безпеки [4, с. 49]. Отже, органічне сільськогосподарське виробництво в нинішніх умовах виступає важливою детермінантою зростання не лише економічної та соціальної ефективності використання агроресурсного потенціалу, а й підвищення соціальної спрямованості сільськогосподарського виробництва загалом.

Є. Милованов, виходячи з передового європейського досвіду нарощення потенціалу органічного сільськогосподарського виробництва зазначає, що ключовим акцентом впровадження Спільної аграрної політики Європейського Союзу стало органічне сільське господарство, яке, по суті, передбачає збалансований підхід до функціонування систем агровиробництва та спрямоване на сталий розвиток сільських територій. Органічне сільське господарство — це спосіб ви-

робництва, який передбачає гармонійний зв'язок людей та їхнього середовища функціонування, зрівноважує найкращі сільськогосподарські практики з довкіллям. Воно має комплекс переваг, які спроможні вивести параметри розвитку сільських територій на якісно вищий рівень соціально-економічної та екологічної ефективності [2, с. 87]. Підхід Є. Милованова базується на тому, що необхідно поступово відходити від вузькогалузевого підходу щодо організації сільськогосподарського виробництва, а розглядати нарощення виробництва сільськогосподарської продукції через призму ощадливішого та невиснажливого використання всіх складових агроресурсного потенціалу — земельних, водних, лісових ресурсів, а також природних умов та нересурсних корисностей довкілля.

Важливою складовою нарощення обсягів виробництва органічної сільськогосподарської продукції є також розбудова інфраструктури ринку цієї продукції, яка забезпечуватиме прискорене нарощення органічних потужностей як у сфері землеробства і скотарства, так і в сфері переробки сільськогосподарської сировини, а також спростить просування органічної продукції до кінцевого споживача. На думку О. Маслак, внутрішній ринок органічної продукції є малорозвиненим. Його основними характеристиками є відсутність достатньої кількості сертифікованих складів, переробних підприємств, а також посередницьких структур, що загалом ускладнює організацію заготівель, переробку та постачання органічної продукції. Окрім того дрібнотоварні виробники із власною продукцією залишаються поза основними заготівельно-збутовими ланцюгами товарних поставок на внутрішньому ринку [1, с. 281]. З огляду на сказане, регуляторний вплив держави на сегмент органічного сільськогосподарського виробництва має поєднувати як інструменти підтримки безпосередніх виробників органічної сільськогосподарської продукції, так і інструменти стимулювання розбудови інфраструктури ринку цієї продукції, зокрема в частині створення сучасних логістично-складських центрів.

Недостатньо обґрунтованими є авторські підходи щодо надання пріоритету розвитку органічного сільськогосподарського виробництва для окремих категорій сільськогосподарських товаровиробників, передусім для сільських домогосподарств, що не дає можливості повною мірою розкрити інституціональні передумови перманентного нарощення масштабів впровадження екологічно безпечних тех-

нологій у сільськогосподарському виробництві з огляду на фінансові та екологічні обмеження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування перспективних напрямів та розгляд фінансово-економічних аспектів активізації органічного сільськогосподарського виробництва у секторі сільських домогосподарств, виходячи зі структурних зрушень у вітчизняному аграрному секторі в останні роки та базових положень Спільної аграрної політики Європейського Союзу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прискорене зростання населення планети поставило на порядок денний важливе завдання, яке полягає в нарощенні обсягів виробництва продукції продовольства як за рахунок інтенсивних, так і екстенсивних факторів. Однак загострення екологічних протиріч, які пов'язані з нарощенням потужностей у сільськогосподарському виробництві і збільшенням навантаження на агроландшафти, змушує розглядати альтернативні варіанти розвитку сільськогосподарського виробництва на окремих територіях. На сучасному етапі розвитку землеробства та рівня продовольчої безпеки, на думку Н. Новак, значної актуалізації набувають новітні розробки в галузі альтернативного сільського господарства, збереження природних ресурсів і передусім основного засобу виробництва — землі. Водночас незаповнена місткість ринку органічної продукції та майже необмежений потенціал для розвитку екологічного виробництва створюють всі необхідні передумови для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників [3, с. 30]. Тобто найбільш дієвим методом альтернативного сільськогосподарського виробництва розглядається органічне сільськогосподарське виробництво, яке, з одного боку усуває синдром споживачького використання природних ресурсів, а з іншого — сприяє покращенню ефективності виробничо-господарської діяльності, що досягається за рахунок вищих цін на екологічно безпечну органічну сільськогосподарську продукцію.

Тому й не дивно, що останніми роками серед населення планети спостерігається збільшення споживання органічної продукції, що позитивно впливає як на здоров'я людей, так і на зміцнення продовольчої безпеки. Інструментами зміцнення продовольчої безпеки є виробництво органічних продуктів з матері-

алів, виготовлених органічним сільським господарством та з використанням сучасних органічних методів сільського господарства відповідно до стандартів органічного виробництва [4, с. 49]. Більше того, трансформація методів ведення сільськогосподарського виробництва в сторону використання екологічно безпечних та ґрунтозахисних технологій сприяє вчасному та розширеному відтворенню ґрунтового покриву, що дає підстави прогнозувати масштаби та ефективність сільськогосподарського виробництва на далекострочову перспективу.

Водночас ведення органічного сільськогосподарського виробництва потребує більших питомих витрат порівняно з традиційним сільськогосподарським виробництвом. За інформацією К. Пилипенко, органічні продукти на 50—100 % є дорожчими, ніж звичайні. Це пов'язано з нижчою врожайністю органічних сільськогосподарських культур, на яку погоджуються фермери. Крім того органічне виробництво є дрібнотоварним бізнесом [4, с. 49]. З цим підходом варто погодитися і врахувати особливості ведення органічного сільськогосподарського виробництва при формуванні набору регуляторних інструментів підтримки сільськогосподарських товаровиробників, оскільки відмовившись від застосування мінеральних добрив та хімічних засобів захисту рослин товаровиробник недоотримає частини врожаю, що також несе певні ризики для ефективності виробничо-господарської діяльності, якщо не буде забезпечено належне просування органічної сільськогосподарської продукції до цільового сегменту споживачів.

Виходячи з пріоритетності збереження сільського укладу життя та прискорення темпів соціально-економічного піднесення сільських населених пунктів, не потрібно залишати поза кадрам проблему упередження комплексу екологічних проблем, що найбільшою мірою зумовлені перманентним збільшенням посівних площ сільськогосподарських культур, які мають експортну орієнтованість. Також монопольне становище крупних сільськогосподарських товаровиробників не стимулює їх впроваджувати технології, які упереджують виснаження ґрунту та підземних і поверхневих вод. Загалом основними причинами погіршення екологічної ситуації у сільській місцевості є: відсутність прогресивних технологій агровиробництва; недотримання науково обґрунтованих сівозмін із переважанням монокультур (передусім соняшнику, кукурудзи, ріпаку) у багатьох підприємствах, особливо агрохолдингах;

низькі норми внесення органічних добрив; надмірне використання синтетичних засобів захисту рослин та мінеральних добрив; відсутність технологій боротьби з ерозійними процесами, закисленням, засоленням і техногенним забрудненням земель [2, с. 88].

Якраз регуляторна підтримка проектів збільшення потужностей органічного сільськогосподарського виробництва і дасть можливість вирішити переважну більшість перерахованих екологічних проблем і забезпечити необхідну трансформацію екстенсивно-інтенсивного типу ведення сільськогосподарського виробництва у невиснажливий тип, який базується на екологізації землеробства, скотарства, кормовиробництва та первинної переробки сільськогосподарської сировини.

Виходячи з того, що органічне сільськогосподарське виробництво через меншу врожайність, вищу капіталомісткість та трудомісткість у теперішніх умовах не є пріоритетним напрямом діяльності крупнотоварних сільськогосподарських підприємств, а фермерський рух в Україні так і не набув необхідних масштабів, найбільш ефективним застосування органічних технологій буде у секторі сільських домогосподарств. Сільські домогосподарства забезпечують майже половину виробництва сільськогосподарської продукції в цілому по Україні, використовують, як правило ручну працю, не мають значних земельних масивів, більше того належні їм земельні наділи відзначаються високим рівнем фрагментарності. Сільські домогосподарства не мають необхідних передумов для того, щоб повноцінно конкурувати з крупнотоварними сільськогосподарськими виробництвами в частині виробництва продукції на основі застосування традиційних технологій (внесення мінеральних добрив, використання хімічних засобів захисту рослин та для боротьби зі шкідниками тощо). Виходячи зі світових та європейських трендів розвитку ринків органічної продукції, українські сільські домогосподарства мають реальні шанси та відповідні природно-ресурсні передумови для того, щоб на порядок збільшити обсяги органічного сільськогосподарського виробництва і тим самим підвищити рівень капіталізації свого бізнесу.

Водночас цей сектор сільськогосподарських товаровиробників потребує суттєвої державної підтримки як через надання прямої і непрямої фінансової допомоги, так і через відповідне консультативне супроводження. Стагна-

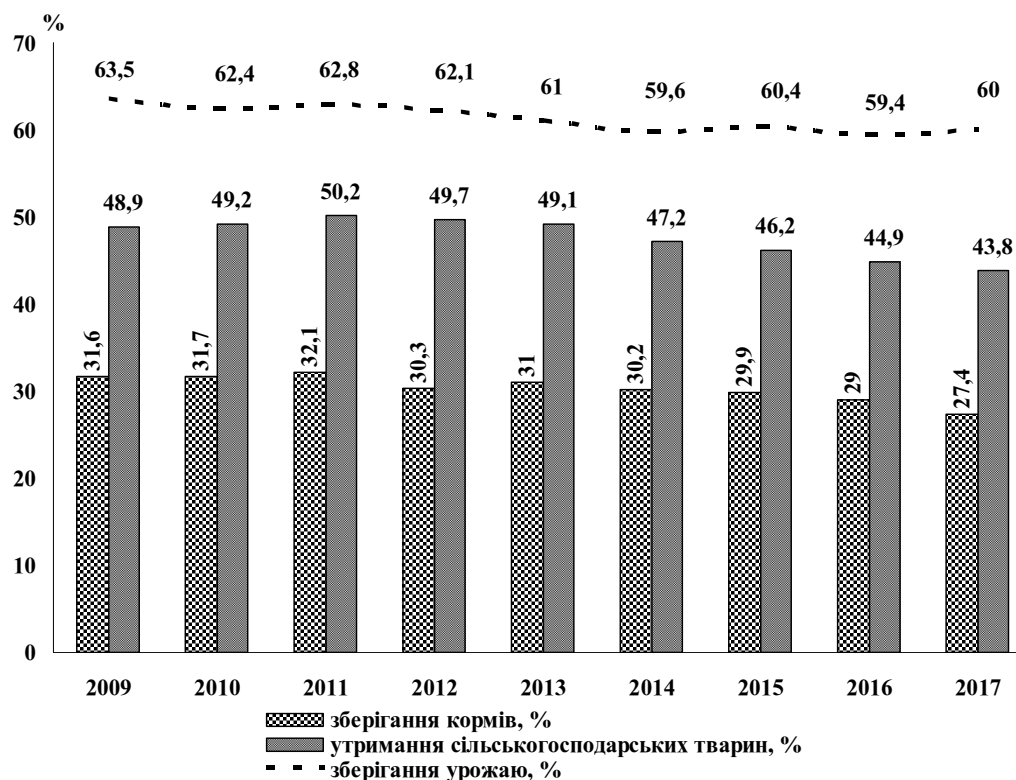

Рис. 1. Наявність господарських споруд і приміщень у сільських домогосподарствах у 2009—2017 роках

Джерело: за даними Державної служби статистики України.

ція національної економіки, яка отримала імпульси у 2008 році (наслідки глобальної фінансової кризи) та в 2013—2014 роках (початок військового протистояння на Сході України) призвела до тотального інвестиційного дефіциту, особливо в секторі малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції. Це не дає можливості сільським домогосподарствам самостійно розбудувати необхідну для повноцінного ведення органічного сільськогосподарського виробництва (виробництво та зберігання продукції) матеріально-технічну базу. За період 2009—2017 років сільські домогосподарства України не володіють достатніми площами господарських споруд і приміщень, які дозволили б перманентно нарощувати обсяги органічного сільськогосподарського виробництва та отримувати максимальну вигоду від цього, тому що така вигода досягається за умови відповідного зберігання даної продукції і її виведення на ринок у період пікових висхідних цінових коливань.

Динаміка господарських споруд та приміщень у сільських домогосподарствах у 2009—2017 роках дає підстави констатувати таке: менше половини сільських домогосподарств мають необхідні площі для утримання сільськогосподарських тварин. Якщо у 2009 році питома вага

сільських домогосподарств, яка мала господарські споруди та приміщення для утримання сільськогосподарських тварин, складала 48,9%, у 2014 році — 47,2%, то у 2017 році — 43,8% (рис. 1).

Тобто спостерігається згортання можливостей сільських домогосподарств утримувати сільськогосподарські тварини, що свідчить про погіршення умов для виробництва органічних добрив та забезпечення комплексності ведення сільськогосподарського виробництва в цілому, що у підсумку також звужує потенціал нарощення органічного землеробства та скотарства.

Загалом лише кожне третє сільське домогосподарство має споруди та приміщення для зберігання кормів, що особливо ускладнює ресурсне забезпечення розвитку органічного скотарства. Якщо у 2009 році питома вага сільських домогосподарств, які мали можливість зберігати корми, складала 31,6%, у 2014 році — 30,2%, то у 2017 році — 27,4%. Фактично лише 6 з 10 сільських домогосподарств мають матеріально-технічні можливості зберігати урожай, що також підриває перспективи розширеного відтворення органічного сільськогосподарського виробництва, оскільки змушує виробників сільськогосподарської продукції продавати

врожай відразу після його збору, коли ціни на ринку є мінімальними. У підсумку це позбавляє сільські домогосподарства навіть критично необхідних доходів, що даватимуть змогу оновлювати основні засоби та вчасно поповнювати обігові кошти. Якщо у 2009 році сільські домогосподарства, які мали господарські споруди та приміщення для зберігання урожаю, складали 63,5% від загальної кількості сільських домогосподарств, у 2014 році — 59,6%, то у 2017 році — 60%.

Виходячи з недостатності господарських споруд та приміщень у сільських домогосподарствах, необхідних для зберігання кормів та врожаю, а також для утримання сільськогосподарських тварин, потребує формування державний регуляторний механізм стимулювання нарощення органічного сільськогосподарського виробництва, зокрема в секторі сільських домогосподарств, що виступатиме складовою існуючої системи державної підтримки сільського господарства. Відправним пунктом у формуванні такого регуляторного механізму виступає позиція Є. Милованова стосовно того, що на локальному та національному рівнях розвиток органічного сільського господарства має виступати одним з основних стратегічних пріоритетів піднесення сільської місцевості через залучення сільських громадян та споживачів до прийняття важливих управлінських рішень місцевого значення в частині розширення ареалу нарощення обсягів органічного землеробства та органічного скотарства. Місцеві органи влади повинні створювати позитивні умови для розвитку органічного сільського господарства у своєму регіоні через: прийняття відповідної програми розвитку органічного виробництва в регіоні, яка передбачала б, зокрема, компенсацію витрат на сертифікацію, придбання органічного насіння тощо; організацію щоденних і тижневих органічних фермерських ринків у містах; сприяння розвитку агроекотуризму; освіту й просвітництво молодих поколінь щодо тісного зв'язку між органічним сільським господарством, екологією та їхнім повсякденним харчуванням [2, с. 96—97]. Саме через розвиток місцевих програм, здійснення сертифікації органічної продукції, створення спеціалізованих ринків органічної продукції, розвиток сільського та екологічного туризму на основі використання органічних технологій та органічної сільськогосподарської продукції, створення прийнятних умов для кредитування проектів розвитку органічного землеробства та органічного скотарства буде забезпечено необхідні інституціональні, фінансові та кредит-

но-фінансові передумови для збільшення на порядок потужностей у секторі органічного сільськогосподарського виробництва.

Водночас сільські домогосподарства відзначаються доволі низьким рівнем концентрації фінансових ресурсів і відповідно є обмеженими в частині створення виробничо-технічних умов для налагодження індустрії органічного сільськогосподарського виробництва як щодо вирощування сільськогосподарських культур на основі органічних технологій, вирощування сільськогосподарських тварин на основі використання органічних кормів, так і в частині первинної переробки органічної сільськогосподарської сировини. За таких умов необхідно створювати сучасні інституціональні форми активізації органічного сільськогосподарського виробництва, які дадуть можливість консолідувати потенціал сільських домогосподарств. Окремими вітчизняними вченими та практиками висловлюється думка стосовно необхідності створення на базі сільських домогосподарств кооперативних утворень. На думку О. Маслак, кооперація є формою об'єднання виробників, яка надає їм можливість конкурувати у жорстких економічних та політичних умовах сьогодення з великими аграрними компаніями. Особливо це стосується фермерів та особистих селянських господарств, які вирішили об'єднатися для налагодження постійного збуту своєї продукції споживачам. Це досить актуально саме в органічній сфері, оскільки останніми роками спостерігається поява все більшої кількості дрібних виробників, які мають бажання не експортувати свою продукцію, а реалізовувати її на внутрішньому ринку, задовольняючи потреби місцевих споживачів [1, с. 276].

Значні площі земель, які знаходяться у користуванні сільських домогосподарств і тривалий період не піддавалися хімізації, створюють сприятливі природно-ресурсні передумови для суттєвого збільшення масштабів органічного сільськогосподарського виробництва і в разі консолідації потенціалу окремих сільських домогосподарств на основі їх кооперації органічне сільськогосподарське виробництво стане вагомим фактором соціально-економічного піднесення сільських територій та структурної перебудови сільської економіки. Якщо в частині виробництва експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції, вирощеної на основі традиційних методів (застосування мінеральних добрив та хімічних засобів захисту

рослин), сектор сільських домогосподарств не здатний скласти конкуренцію сектору крупнотоварних виробництв, то в частині виробництва органічної рослинницької та тваринницької продукції сільські домогосподарства мають значні конкурентні переваги.

ВИСНОВКИ

І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Дослідження показали, що сектор сільських домогосподарств має найбільш сприятливі передумови для розвитку органічного сільськогосподарського виробництва у зв'язку зі значними площами земель, де тривалий період внаслідок стагнації аграрного сектора не застосовувалися мінеральні добрива та хімічні засоби захисту рослин. Саме розвиток органічного землеробства та органічного скотарства дасть можливість сільським домогосподарствам закріпитися на аграрних ринках, оскільки в частині виробництва сільськогосподарської продукції, вирощеної на основі традиційних методів, малі форми аграрного бізнесу не здатні конкурувати з крупнотоварними сільськогосподарськими виробництвами. Для стимулювання процесів налагодження виробництва органічної сільськогосподарської продукції має бути сформований регуляторний механізм підтримки суб'єктів органічного землеробства та органічного скотарства через його умонтування в існуючу систему фінансово-економічної підтримки сільського господарства загалом. Обсяги виробництва органічної сільськогосподарської продукції сільськими домогосподарствами зростатимуть прискореними темпами за умови, коли вказані сільськогосподарські товаровиробники будуть об'єднуватися у збутові чи заготівельні кооперативи, які забезпечать необхідну консолідацію фінансових та матеріально-технічних ресурсів для налагоджен-

ня виробництва органічної рослинницької та тваринницької продукції.

Література:

1. Маслак О.М. Дослідження проблем розвитку кооперації на ринку органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2017. № 9. С. 276—281.

2. Милованов Є. Значення органічного сільського господарства у системі розвитку сільських територій. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2018. № 25. С. 87—98.

3. Новак Н.П. Принципи та конкурентні переваги розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні. Агросвіт. 2016. № 9. С. 30—33.

4. Пилипенко К.А. Органічне виробництво як інструмент зміцнення продовольчої безпеки. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2017. № 4 (40). С. 48—52.

References:

1. Maslak, O.M. (2017), "Research of problems of development of cooperation in the market of organic agricultural products in Ukraine", *Ekononika ta upravlinnia natsional'nym hospodarstvom*, vol. 9, pp. 276—281.

2. Mylovanov, Ye. (2018), "The importance of organic agriculture in the system of rural development", *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Serii : Ekonomika APK*, vol. 25, pp. 87—98.

3. Novak, N.P. (2016), "Principles and competitive advantages of development of organic agricultural production in Ukraine", *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 30—33.

4. Pylypenko, K.A. (2017), "Organic production as a tool for strengthening food security", *Visnyk Berdians'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 4 (40), pp. 48—52.

Стаття надійшла до редакції 31.03.2020 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА